

fenno-ugristica

ISSN 0494-7304 0234-792

fenno-ugristica

TARTU ÜLIKOOLI TOIMETISED
УЧЕНЫЕ ЗАПИСКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА
ACTA ET COMMENTATIONES UNIVERSITATIS TARTUENSIS
Alustatud 1893.a. VIHK 938 ВЫПУСК Основаны в 1893.g.

FENNO-UGRISTICA
18

TARTU 1992

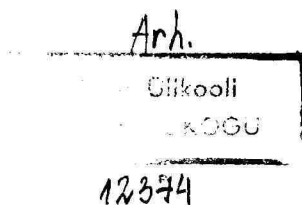
Toimetusekolleegium:

P. Alvre (esimees), H. Heinsoo, J. Kallio, A. Künnap, A. Nurk,
H. Rajando, T. Seilenthal, E. Vääri.

Köite toimetajad:

A. Künnap, T. Seilenthal.

Kunstiliselt kujundanud K. Põllu.

Acta et commentationes Universitatis Tartuensis.

Vihik 938.

FENNO-UGRISTICA. 18.

EV, 202 400, Tartu, Ülikooli, 18.

Vastutavad toimetajad A. Künnap, T. Seilenthal.

11,42. 10,75. T. 650. 500.

Hind rbl. 16.-

TÜ trükkikoda. EV 202 400 Tartu, Tiigi, 78.

*Pühendame "Fenno-ugristica" käesoleva
köite oma armastatud kolleegi dotsent Paula
Palmeose mälestusele, kes lahkus meist jäädavalt
23. detsembril 1990.*

Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateeder

PAULA PALMEOST MÄLESTADES

Eesti fennougristide perest lahkus 23. detsembril 1990 jäädavalt Tartu Ülikooli kauaaegne dotsent filoloogiakandidaat Paula Palmeos. Andeka teadlase ja viljaka pedagoogina saavutas P. Palmeos tunnustust kõikjal maailmas, kus soome-ugri keeli õpetatakse või uuritakse. Pedagoogiteed alustas P. Palmeos üle 50 aasta tagasi Budapesti ülikoolis, kus ta a. 1937 õpetas eesti keelt. Õppetegevus Tartu Ülikoolis sai alguse 1944. aastal. Kuni pensionile jäämiseni 1. oktoobril 1989 oli ta tegev peamiselt soome, ungari ja karjala keele õpetamisega. Tema juhendusel soome keelt õppinute arv ületab 2200, soome-ugri eriharus jagas ta aga sügavamaid teadmisi ungari keelest u. 250 üliõpilasele. P. Palmeose teaduslik haare oli avar. Erilist huvi tundis ta aga karjala keele perifeersete murrakute vastu, avaldades sellelt alalt silmapaistvaid uurimusi.

Paula Palmeos (Pauliine Palmeus) sündis 18. novembril 1911. a. möldri tütrena Suure-Jaani lähedal Lahmusel. Viljandimaalt kui vaimuerksalt alalt on varem tulnud mitmed meie silmapaistvad kultuuritegelased, nagu esimesed doktorikraadiga filoloogid Mihkel Veske ja Karl August Hermann, samuti folklorist Oskar Loorits, kirjandusteadlane August Annist jt. Teadmisjanulisel Viljandi linna gümnasistil ei tulnud seega eeskujusid kaugelt otsida. Filoloogiliste huvide äratamisel oli oma osa ka eesti keele õpetajal Hans Ruubelil.

Kui P. Palmeos lõpetas 1930. aastal gümnaasiumi, tekkis tal mõte hakata Tartu Ülikoolis õppima inglise keelt. Sellest ei tulnud ometi midagi välja, sest seminar, kuhu verivärske üliõpilane sattus, oli tegelikult mõeldud edasijõudnuile ja seetõttu oma raskusega eemalepeletav. Professor Andrus Saareste eesti keele loenguil oli aga kõik arusaadav. Viimase soovitusel hakkas P. Palmeos kuulama ka ungari keele õppejõudu József Györket. Sealtsa kaudu hargnes kontakt prof. Julius Margi ja Julius Mägistega, omaaegsete silmapaistvate fennougristidega. Loenguid eesti kirjandusest kuulas P. Palmeos G. Suitsu juures, rahvaluulet M.J. Eiseni ja Walter Andersoni, stilistikat Johannes Semperi juures. Eesti rahvusteaduste tollased suurkujud jätsid teadmishimulistele noortele üldse sügava mulje. Prof. A. Saarestest kui "äärmisselt korrektsest ja võluvast inimesest" ning "erakordselt huvitavast isiksusest, suurest teadlasest ja oivalisest pedagoogist, kes oskas oma õpilastes äratada huvi ja austust ning armastust kauni emakeele vastu", tegi P. Palmeos aastakümneid hil-

jem juttu pikemas mälestuskirjutises "Aastaid sugulaskeelte küttes" (ESA 26/27, 1983). Samade sõnadega *mutatis mutandis* võivad nüüd mälestada Paula Palmeost kui innustavat õpetajat ja vanade akadeemiliste traditsioonide jätkajat ka tema enda õpilased.

Ülikooli lõpetamisel 1939. aastal *cum laude* oli P. Palmeose ainevalik järgmine: uurali keeleteadus (= soome-ugri keeled, ülemaste), eesti keel (keskaste), eesti kirjandus (keskaste), rahvaluule (alamaste). Esimese auhinna saanud võistlustöö "Esimese silbi vokaalid läänemeresoome (eesti-soome) ja ungari keeltes" tõi magistrikaadi, hiljem atesteeriti uurimus kandidaadikraadi vääriliseks.

Üliõpilasena töötas P. Palmeos aastail 1932–1939 korduvalt murdekorrespondendina, ajavahemikus 1936–1937 viibis aga vahe-
stipendiaadina Ungaris, kus silmaringi avardasid peamiselt M. Zsirai loengud soome-ugri keelte võrdleva häälikuloo alalt.

Budapestist naasnuma pidas P. Palmeos mõned aastad keskkooliõpetaja ametit Tõrvas ja Jõhvis. Tööle ülikooli tuli P. Palmeos prof. P. Ariste ettepanekul 1944. a. sügisel, sest vajati hädasti ungari keele lektorit. Õppejõudude vähesuse tõttu lisandusid peatselt loengud eesti murretest ja sõnavarast ning ka soome keele õpetamine, hiljem veel loengud või seminarid karjala ja vepsa keelest. Pikka aega oli P. Palmeos soome-ugri keelte kateedri kandev õppejõud. Seda mitte ainult talviti, vaid ka suvistel ekspeditsioonidel karjalaste, vepsalaste ja mordvalaste juurde, lisaks üliõpilastele kaasas ka aspirandid. P. Palmeose nõudlikkus üliõpilaste vastu oli tuntuks tõsiasi, kuid samas püüdis ta neid alati mõista. Populaarsust pigem lisas kui vähendas tema "leebte järeleandmatus". Tihedat kontakti üliõpilastega aitas ülal hoida nii keeleringi kui ka välipraktika juhendamine. Naisüliõpilased usaldasid P. Palmeosele oma eraelu saladusi. Sageli käidi koos kohvi joomas ja lõunat söömas. Stipipäeva eel aitas nii mõnigi kord majanduslikust kitsikusest üle saada emalikult hoolitseva õppejõud.

Välipraktika oli varem ja on osalt veel praegugi soome-ugri keelte kateedri raskemaid tööloike, mis eeldab füüsilist vastupidavust, seda eriti Venemaa veerikastel aladel, kus teed on sageli põhjatud. Kogu varustus mahukas seljakotis, käis P. Palmeos selliseid teid külast küllaste aastakümneid, viimati veel niigi hiljuti kui 1986. aastal, talletades koos üliõpilastega või omaenda käe alt sirgunud noorte kolleegidega väärtuslikku ainet sugulaskeeltest. Kokkupuude elava, kõneldava keelega on ilmselt see võlujõud, mis sunnib hiljemgi tegelema tõlkimise või uurimistööga. P. Palmeose õpilastest on kasvanud mitmeid tunnustatud tõlkijaid ja soome-ugri keelte uurijaid.

P. Palmeose ulatusliku ja pingelise õppetööga haakus vahetult õpikute koostamine ja publitseerimine. Kõrgkoolile mõeldud "Soome keele õpik" ilmus kolmes trükis, "Suomen kielen lauseoppia" ülikooli rotaprindiväljaandena isegi viies trükis. Teosesse "Граммати́ка

финского языка" (1958) raigutas P. Palmeos peatükid post- ja prepositsioonide, konjunksioonide, liitpartiklite ning interjektsioonide kohta. Ülikooli plaanis olnud teadusliku "Eesti keele grammatika" tarbeks kirjutas P. Palmeos peatükid arv- ja asesõnade, kaas-, side- ning hüüdsõnade kohta, millest mitmed vihikud ilmusid korduvalt.

Oma esimese uurimuse "Tartu üliõpilaste erikeelest" avaldas P. Palmeos juba tudengina ("Üliõpilasleht" 1935, nr. 10). Eesti sõnavara päritolu ja eripära köitis hiljem korduvalt P. Palmeose tähelepanu. Mainigem siinkohal järgmisi uurimusi: "Eesti keele sõnavara põhifondi soomeugrilisest osast, mis on ühine ungari keelega" (Teaduslikud tööd, pühendatud Tartu Riikliku Ülikooli 150. aastapäevale. Tallinn, 1952), "Ühest läänemeresoome keelte puunimetusest" (ENSV TA Toimetised 1955), "Eesti koduloomade nimedest" (ESA I, 1955), "Eesti keele pronoomenist *enese* ~ *enda*" (ESA II, 1956), "Kahe lõuna-estli murdesõna päritolust" (ESA V, 1959), "*labus* ja *laabuma*" (Nonaginta, Tallinn, 1963), "Mõningate eesti murdesõnade päritolust" (ESA 18, 1972), "Partiklitest *järele*, *järel* ja *järgi* eesti kirjakeeles" (Centum, Tallinn, 1974), "Mõningate eesti murdesõnade päritolust" II (Fenno-ugristica I, 1975) jt.

P. Palmeose armastatuimaks uurimisalaks kujunesid karjala keele Tveri (Kalinini) ja Valdai murrakud. Põhiteoseks sellelt alalt sai "Karjala Valdai murrak" (Emakeele Seltsi toimetised 5, 1962). Grammatilise ülevaate kõrval sisaldab see ligi 140 lk. keelenäiteid. Viimaseid ilmus ka eraldi: "Tekste karjala valdai murdest" (ESA IV, 1958), "Karjala Djorža murraku näiteid" (Töid eesti filoloogia alalt III, 1970). Rahvakultuuri seisukohalt on olulised karjalaste elu-olu tutvustavad kirjutised "Tänapäeva Valdai karjalastest" (Etnograafia Muuseumi aastaraamat XVIII, 1962), "Kõige lõunapoolsemate karjalaste juures" (Kodumurre 7, 1965), "Jälle karjalastel külas" (Keel ja Kirjandus 1967), "Djorža ääres" (Saaremaast Sajaanideni ja kaugemalegi. Tallinn, 1970). Artiklist "Pilk kõige lõunapoolsemale karjala murrakule" (ESA II, 1965) selgub, et Moskvast u. 180 km läände on karjala keel paremini säilinud kui Valdais ja et selles on arengujooni, mida teised läänemeresoome keeled ei tunne. Real juhtudel võttis P. Palmeos vaatluse alla karjala keele grammatika üksikküsimused, nagu kirjutis "Karjala Valdai murraku *kko*- ~ *kkõ*- ja *kkõis*- ~ *kkõis*-imperatiivist" (ESA VIII, 1962), "Über den Vokalismus der Zubcover Mundart des Karelischen" (SFU II, 1966), "Mõningaist astmehalduse küsimustest karjala Djorža murrakus" (Fenno-Ugrica. Juhlakirja Lauri Postin kuusikymmenvuotispäiväksi, 1968), "Über die satzphonetischen Veränderungen in der Djorža-Mundart des Karelischen" (CIFU III, 1975), "Kaassõnad karjala Djorža murrakus" (Fenno-ugristica 3, 1976) jt. Käändefunktsioonide analüüsile pühendas P. Palmeos artiklid "Inessiiv karjala Djorža murrakus" (Fenno-ugristica 6, 1980) ja "Elatiiv karjala Djorža mur-

rakus" (Fenno-ugristica 7, 1980).

Meelepäraseks murrisvaldkonnaks kujunesid P. Palmeosele derivatsiooniprobleemid: "Deverbaalsed noomenisufiksid karjala keele Džorža murrakus" (Fenno-ugristica 5, 1978), "Denominaalsed noomenisufiksid karjala Džorža murrakus" (ESA 25, 1981), "Суффикс *-nik* в прибалтийско-финских языках" (SFU XVIII, 1982), "Denominaalsed verbisufiksid karjala keele Džorža murrakus" (ESA 33, 1987), "Deverbaalsed verbisufiksid karjala keele Džorža murrakus" (Fenno-ugristica 14, 1987) jt.

P. Palmeoselt pärinevad arvukad retsensioonid ja ülevaatekirjutised, milles kesksel kohal oli eesti ungari kultuurisuhete kajastamine; ta tõlkis ka ungari ilukirjandust. P. Palmeos rõhutas väsimatult tihedate sidemete vajalikkust sugulasrahvastega, eriti ungarlaste ja soomlastega.

Talle osaks saanud rahvusvahelisest tunnustusest räägib seegi, et ta oli Soome-Ugri Seltsi ja Kalevala Seltsi välisliige, Soome Kirjanduse Seltsi korrespondentliige ning Rahvusvahelise Ungari Filoloogia Seltsi liige.

Kodumaal võttis P. Palmeos agaralt osa Emakeele Seltsi tööst, kuuludes aastaid seltsi juhatusse ja muredetöimkonna koosseisu.

Viimasele teekonnale saatsid omaksed, sõbrad, kolleegid, õpilased ja korporatsioonikaaslased "Filiae Patriae"st" armastatud Paula Palmeose *Alma Mater* aulast 29. detsembril 1990. a. Puhkepaigaks sai suguvõsa rahula Suure-Jaani kalmistul.

Paul Alvre

Paul Alvre
(Tartu)

SOOME KEELE *i*-TÜVEDE MITMUSE VORMISTIK

Lühiülevaade soome keele *a*-*ä*- ja *e*-tüvede mitmuse vormistikust on ilmunud "Fenno-ugristica" eelmiseis numbreis (15, 16 ja 17). Siin jätkub kokkusurutud vormis mitmuse obliikvakäänete tüüpide vaatlus, kusjuures eraldi tõstetakse esile *i*-tüvede kõige diferentseerituma arenguga käänded — genitiiv, partitiiv ja illatiiv. Soome keele mitmuse vormide detailse analüüsi leiab lugeja siinkirjutaja käsikirjalisest doktoriväitekirjast "Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin" [Tartu, 1965, 1 122 lk.]. *i*-tüvedele on seal pühendatud u. 80 lehekülge (lk. 688–767).

Mitmuse tunnuse *i* liitumisest tüve *i*-le tekkis läänemeresoome aluskeeles diftong *ji*, mis murdeti säilis, murdeti muutus *i* kaudu *i*:ks. Viimane on põhjaks *i*-lisele esinemusele. Seevastu mitmuse tüves esinev *i* ja *ei*, *ē*, *e* lähtuvad *ji-st* ega mitte *i-st* (nagu on arvanud M. Rapola jt.). Muutus *i* > *ei* pole foneetiliselt võimalik, küll aga *ji* > *ei*. Mõnedes soome murretes esinev paradigmaatiline vaheldus *i*: *i* viitab lähtetüübile *keppiiksi:* *keppiä* (suletud silbis *ji*, lahtises *i*). Oluline on, et seoses vepsa *i*-tüveliste verbivormidega (*ot'in* 'võtsin': *ot* 'võttis') on vaheldust *ji:* *i* pidanud võimalikuks ka L. Posti (rekonstrueerides läänemeresoome aluskeeles vormideks *öttijn:* *otti*).

Röhuta asend. 1. Enamikus soome murretes lõpeb mitmuse tüvi lühikeste *i*-ga: satY *kepillä* 'keppidel' jt.

2. *i* (< *ii*) (murdeti ka *i*: *i*): pL *säkiiksi* 'kottideks'; hS (Loppi) *sirpist* 'sirpidest', kuid *sirpinä* 'sirpidena' jt.

3a. *ei* (< *ii*) on omane osale läänesoome murretele: smE *lakeinnes* 'sinu mütsidega' jt.; — b. *ē* (< *ei*): hL *papēl* 'kirikuõpetajatel'; — c. *e* (< *ei*): pK *kelellä* 'lumeteedel' jt.

4. Tugevaastmeline mitmus: a. *i* Soome lahe piirkonnas ja Põhja-Soomes: vL *säkkiissä* 'kottides', pP *tukkilla* 'palkidel' jt.; — b.

ei ainult Põhja-Soomes: pP *kainalokeppeillä* 'karkudega' jt.

5. *loi-*, *loi-*mitmus sageli kasutusel idamurdeis: sL *tissilöistä* 'tissidest' jt.; — (*öi* > *öè*) sIv *keppilöelle* 'keppidele'; — (*oi* > *oe*) *vankiloelle* 'vangidele'.

Vanas kirjakeeles lõpeb mitmuse tüvi sageli *ei-*ga: Agr. *Fangeille* 'vangidele' jt. Trükiveana või juhusliku *e* < *ei-*näitena: Hemm. *teinestä* 'kerjusõppureist, abivaimulikest'. *i-*line mitmus on teataval määral omane vanimaile kirjanikele (peamiselt Agricola) ja kirjakeele traditsioonist sõltumatule Kollaniusele: Agr. *Caikista synnistä* 'kõikidest pattudest', Koll. *Laista* 'seadustest' jt.

Praegune kirjakeel viljeleb ainult *ei-*mitmust: *lokeilla* 'kajakatel', *insinööreillä* 'inseneridel'. Mõned luuletajad (näit. E. Leino) on harva kasutanud ka *loi-*mitmust, mida peetakse üldiselt murdeliseks.

Rõhuline asend. Murdeesinemus on sama kui rõhutus asendis:

1. *i*: hK *paperis* 'paberites' jt. Edelamurretes esineb *i* harva essivikujulises komitatiivis, mis võib algselt olla ainsuslik: *vankkurinas* 'sinu vankriga'.

2. *i* (< *ii*) samadel murdealadel kui kahesilbilistel sõnadel: hK *kaupunķis* 'linnades' jt.

3a. *ei* (< *ii*) omane mõnedele läänemurretele: smE *anopeis* 'ämmades' jt.; — b. *e* (< *ei*) edelamurdeis: *anopell* 'ämmadel'

4. *loi-*, *loi-*tunnus liitub ainsuse nominatiivile (ka lõpukaolisele) vI *lākārōil* 'arstidel' jt.

Vanas kirjakeeles domineerib *ei-*mitmus: Hemm. *mes-tareix* 'meistriteks' jt. *i-*lisi vorme, mis on küllaltki tavalised näit. Kollaniusel, võib harva kohata ka edelamurdelistes tekstides: Westh *toinen rōffuāristä* 'teine röövleist'.

Praegune kirjakeel viljeleb süsteemikindlalt *ei-*mitmust: *kaupungeissa* 'linnades', *prokuraattoreilla* 'prokuröridel'.

Genitiiv

Rõhuta asend. Lähtetüüpideks ainsusetüveline *sirppiiden ja mitmusetüveline *sirppiiden.

1a. *-iden* (< *-iden*) läänemurdeis: satY *tukkiēn* 'palkide' jt.; — b. *-yje(n)* (*δ* kohal sürdehäälik *j*): smE *lakkijē(n)* 'mütside' jt.

2. *-in* (< *ien* << *-iiden*) on tüüpiline idamurdeile: sL *pappin* 'kirikuõpetajate' jt.

3. *ei-*mitmuse genitiive: *a₄ -ejen* esineb harva: satY *pappejen* 'kirikuõpetajate' jt. On oletatud (P. Virtaranta) *e-*tüvede analoo-

giat, kuid mitmusetüvelise genitiivi puhul peaks olema võimalik ka häälikuseaduslik areng: *pappūden > pappeiden > pappejen; — b. -ein samuti ainult aladel, kus *ii* > *ei*: smE *tättcin* ~ *tūdein* 'tädi-de' jt. *ei* on üldistunud genitiivi teistest mitmuse käänetest; — c. -e (< -ein): smE *trenkke* 'sulaste'.

4. -tten-, -tcn- ja -hen-lõpulised genitiivid ainsuse- ja mitmusetüveliste kontaminatsioonidena: a. -tten: -itten: To *ministeritten* 'ministrite' jt.; — -eitten: smE *sirpeitten* 'sirpide'; -etten: smE *trengetten* 'sulaste'; — b. -te(n): -iten (-in + -ten): hK *keppiten* 'keppide'; — -ete: smE *tättete* (< *tätteiten* = *tättein* + -ten) 'tädi-de'; — c. -ihe(n) (-in + -hen) genitiiv-illatiivina: vI *tappihe* 'tappide'.

5. *loi-*, *loi-*-mitmuse genitiivid: a. -jen: sEv *renkilōijen* 'sulaste'; — b. kontraheerunud käändelõpuga vormid: sav *keppilōin* 'keppide' jt. (-lōjen > -lōin tüüpide *tāilōin*, *jalkoin* mõjul); — c. -he(n) kagumurdeis: vI *Pennilōihe* 'pennide' jt.; — sIv *sirppilōehen* 'sirpide'; — d. (harva): sEv *renkilōiten* 'sulaste'.

Vana kirjakeele reeglipärased genitiivid on ainsusetüvelised.

1a. -icen, ? -ijen (harva): Agr. *syndien* 'pattude', *tautijen* 'haiguste' jt.; — b. -iden kolmesilbiliste sõnade analoogial neljasilbilises tüves: Elim. *Apostolidhen* 'apostlite'.

2. -in harva esineva idamurdelise genitiivina: Agr. *syndijn* 'pattude' jt.

3a. -ein vana kirjakeele üldisima esinemusena; nõrgaastmelised vormid kitsalt edelamurdelise päritoluga; Agr. *Syndein* ~ *Synnein* 'pattude', Flor. *Sacramentein* 'sakramentide' jt.; — b. -eiden: Agr. *Fangeiden* 'vangide', *Apostoleidhen* 'apostlite'. Kahest seletusvõimalusest (1. -eiden < -*iiden*, 2. -ein + *den*) näib järgmine usutavam, sest *den*-lõpulised kontaminatsioonid esinevad Agricolal teistestki sõnatüüpidest (*pyhein* + -den = *pyheiden* 'pühade' jm.) väga sageli; — c. -eden esineb harva vanimates tekstides: Agr. *Pappedhen* 'kirikuõpetajate' jt. Et *ei* > *e* pole vanem kui *δ* > *φ*, seepärast kas trükiviga (pro *Pappediden*) või pigemini edelamurdeist tuntud tüübi *pappe* + -den kontaminatsioon; — d. -ejen (< -eiden): Westh *synneies* 'sinu pattude', millele häälikuliselt vastab eespool käsitletud satY *pappejen* 'kirikuõpetajate'; — e. -en tõenäoliselt trükiveana (pro -ein): Agr. *synden* 'pattude'. Konsonanttüveline vorm tüübi *isānten* 'isandate' eeskujul tuleb vaevalt kõne alla.

4. -tten- ja -ten-lõpuliselt genitiive on viljeldud kolmesilbiliste sõnade eeskujul vaid neljasilbilistest tüvedest: a. -tten: -itten: Agr. *Basunaritten* 'pasunapuhujate' jt.; -eitten: Agr. *Apostoleitten* 'apostlite'; — b. -ten (= -tten): -iten: Elim. *Apostoliten* 'apostlite' jt.; -eiten: Agr. *Apostoleiten* 'apostlite'.

Praegusesse kirjakeelde pändunud *ein*-lõpuline genitiiv on arhailise või kõrgstiili varjundiga. Liitsõnu arvesse võtmata kasutatakse vaid *ien*-lõpulisel vormel: *ristien* 'ristide', *insinöörien* 'inseneride'. Erandiks on neljasilbilised sõnad, millel kaasrõhk asub teisel silbil. Nendest on *ien*- ja *ein*-lõpu lisaks võimalik ka kolmesilbiliste *eiden*- ~ *citten*-tüüp, näit. *professorien* ~ *professorein* ~ *professoreiden* ~ *professoreitten* 'professorite'. *den*- ~ *tten*-lõpp liitub ka luulekeele *loi*-, *loi*-tüvele: *ristilöiden* ~ *ristilöitten* 'ristide'.

Rõhuline asend. Lähtetüüpideks ainsusetüveline *jōmariiden ja mitmusetüveline *jōmariiden.

1a. *-i en* läänemurdeis: hE *tuamarien* 'kohtunikude' jt.; — *-ian*, *-iän* (< *-ien*): hK *paperian* 'paberite'; — b. *-ijen* (*j* siirdehäälik; murdeti võimalik ka $\delta > j$): pK *enkelijen* 'inglite' jt.

2. *in* (<< *-iiden*) peamiselt idamurdeis: sP *kaupuntiin* 'linnade' jt.

3a. *-eijen* (<< *-iiden*): pK *kuohareije(n)* 'kohitsejate', milles tõenäoliselt häälikuseadusandlikult $\delta > j$; — b. *-ein* (murdealadel, kus $\ddot{u} > ei$): hL *tuamarein* 'kohtunikude' jt.

4. *-tten*- ja *-hen*-lõpp liitununa ainsuse või mitmuse tüvele: a. *-tten*: — *-itten*: hL *tuamaritten* 'kohtunikude' jt.; *-eitten*: smE *anopeitten* 'ämmade' jt.; — *-etten*: smE *anopetten* 'ämmade'; — b. *-ihen*: sLv *rinkel'ihen* 'kringlite'.

5. Konsonanttüveline smE *juomarten* 'joomarite' on tekkinud e-tüvelise tüübi *sankarten* eeskujul.

6. *loi*-, *loi*-mitmus: a. *-je(n)*: sL *kaupuntloije(n)* 'linnade'; — b. kontraheerunud käändelõpuga vormid: sLv *rinkel' l' öin* 'kringlite' jt.; — c. *-hen* (kahesilbiliste sõnade eeskujul): sLv *papelöihen* 'paberite' jt.; — sLv *juomarilöihen* 'joodikute'.

Vana kirjakeel. 1. Ainsusetüvelises tüübis on vanimail kirjanikel lõpp *-den* vahel säilinud: Elim. *Riddariden* 'rüütlite' jt. — 2. *-ien* (< *-iden*) küllaltki harva esinevana: Agr. *Domarien* 'kohtunikude' jt. — 3. *-in* idamurdelisena Agricola: *Prophetin* 'prohvete'. — 4. *ei*-mitmuses: a. *-eiden* harva: Mart. *nabureidhen* 'naabrite'; — b. *-ein* (kahesilbiliste sõnade eeskujul): piibel (1642) *Caupungein* 'linnade' jt.; — 5. Edelamurdelise päritoluga on *tten*-, *ten*-, *ttein*- ja *tein*-lõpuga kontaminatsioonid: a. *-tten*: — *-itten* vana kirjakeele soosituima genitiivitüübina: piibel (1642) *Kaupungitten* 'linnade' jt.; — *-eitten* esineb palju harvemini: Agr. *Sangareitten* 'sangarite' jt.; — b. *-ten* (? = *-tten*): *-iten*: Agr. *röweriten* 'röövlite'; — *-eiten* Agr. *Engelaiten* 'inglite'; — c. *-ttein*- ja *-tein* lõpud on eriti haruldased: Agr. *Engelittein* 'inglite', *Sangarittein* 'sangarite'.

Praegune kirjakeel soosib *ien*-lõpuga vorme, näit. sõ-

nast kaupunki 'linn' on esinemissagedus: kaupunkien 90,6 % — kaupungeiden, kaupungeitten 9,4 %. —ein—lõpuga ja konsonanttüvelised genitiivid (*sankarien ~ sankarten* 'sangarite') on omased peamiselt luulekeelele.

Partitiiv.

Rõhuta asend. Lähtetüübiks on murdeti *sirppiδā, teisel *sirppijδā.

1. i—lise tüve partitiivivariantides on vahe ainsuse ja mitmuse vormide vahelt kadunud: a. —*i_ca*, —*i_cā* paiguti läänemurdeis: hS *merkkä* 'märke' jt.; — b. —*ija*, —*ijā* (*j* on sirdelhäälik): sIv *sirppiä* 'sirpe' jt.; — c. —*ie* (< —*ia*, —*iā*): sLäv *pelie* 'mänge'; — d. —*i*, —*ii*: smAL *hailii* 'silke' jt.

2. ei—mitmuse partitiivid taanduvad vahetult tüübile *sirppeidā: a. —*eja*, —*ejā*: satA *nūrkejā* 'rusikaid' jt.; — b. —*ei* (< —*eja*, —*ejā*): smE *merkei* 'märke' jt.; — c. —*e* (< —*ei*): smE *vāte* 'vääte'; — d. —*ta*, —*tā* (pärit rõhulisest asendist) esineb peamiselt possessiivsuffixilistes vormides: smE *lake(i)tan* 'tema mütse' jt.

3a. *loi*—, *loi*—mitmuse puhul on *ta*—, *tā*—lõpp kaasrõhulise silbi järel ootuspärane: sJv *tükkilöitā* 'suurtükke' jt.; — smM *GonstloeDa* 'kunsttükke' jt.; — b. dentaalita lõpp (tüübi *koiloi* mõjul): sav *koriloi* 'korve' jt.

Vanas kirjakeeles domineerivad ei—mitmuse dentaalita partitiivivormid. 1a. —*eja_cejā*: Westh *synneä* 'patte', Raum. *Sacramenteijā* 'sakramente' jt.; — b. lõpukaolised partitiivid esinevad suhteliselt harva: Mart. *Swennei* 'rootslasi' jt.; — veelgi haruldasemad on *ta*—lõpuga vormid: Raum. *Lutheraneita* 'luterlasi' jt.

2a. i—liste vormide puhul on üldisim *i_ca*—, *i_cā*—lõpuline partitiiv: Agr. *Syndie* 'patte' jt.; — b. —*i* eelmise tüübi paralleelina: Agr. *Mercki* 'märke'.

Praeguse kirjakeele partitiivid on *eja*—, *ejā*—lõpuga: *sirppejä* 'sirpe', *karamelleja* 'kompvekke'. Ainult sellistest neljasilbilistest võõrsõnadest, millel kaasrõhk asetseb teisel silbil, on võimalik ka *ta*—, *tā*—lõpp, näit. *professoreita ~ professoreja*.

Rõhuline asend. i—lise mitmuse partitiivid taanduvad algtüübile *jōmarita või *jōmarjita.

1a. Ootuspärase *ta*—lõpuga partitiivid on murdeis haruldased: To *paperita* 'paberid'; — b. TütS *sūtari_{tā}* (< —*jita*) 'kingseppi'.

2. Domineerivad rõhutust asendist lähtunud dentaalita partitiivi variandid: a. —*i_ca*, —*i_cā* sat⁵ *tervatünnüri_cā* 'tõrvavaate' jt.; — b.

-ija, -ijä (j siirdehäälik) : sIv *juomarija* 'joomareid' jt.; -- c. -i (< -ia, -iä) : *pirttiputeli* 'piirituspudeleid'.

3a. ei-mitmuse partitiivides on *tu-*, *tä-* lõpp sageli säilinud: pP *tynnyreitü* 'vaate'; -e (< ei) : smE *täpetet* 'tapeete'; -- b. harvemini dentaalita lõpud kaheasilbiliste sõnade eeskujul: smE *sardinejas* 'tema sardiine' jt.; -- -ei (< -eja) : smE *sardinei* 'sardiine'; -- -ë (< -ei) : hL *nakarë* 'krõmpsutajaid'; -- -e (< -ei) : smE *lukkare* 'köstreid'.

4. loi-, löi-mitmus. a. Dentaalita lõpp on rõhutu silbi järel ootuspärane: sav *Juomarilloi* 'joodikuid' jt. -- b. Sagedamini kasutatakse siiski *tu-*, *tä-* lõppu *sirppilõitü* 'sirppe' -tüübi eeskujul: sIv *juomariloita* ~ *juomariloeta* 'joodikuid' jt.

Vanas kirjakeeles on *t(a)-*, *t(ä)-* lõpp eriti hästi säilinud. Enamikul juhtudel ei-mitmus: Hemm. *Caupungeit* 'linnu' jt.; -e (< ei) : Mart. *penningetä* 'penne'; -i-line mitmus: Koll. *Borghmestarita* 'bürgermeistrid'.

Dentaalita partitiivitüüp on rõhulises asendis haruldane: Sor. *Tyrannei* 'türanne' jt.

Praegune kirjakeel jätkab *tu-*, *tä-* lõpu soosimise traditsiooni: *naapureita* 'naabreid' 77,5 % -- *naapureja* 22,5 %. Ilmseks erandiks on sõna *kaupunki* 'linn', millest *kaupunkeja* 100 %. Dentaalita lõpp on veel ainuline nendest kolmesilbilistest võorsõnadest, millel kaasrõhk asetseb teisel silbil: *balladeja* 'ballaade', *rekryyttejä* 'rekruteid' jne. Siia rühma kuulub ka viiesilbiline sõna *ateriointeja* 'söömingud', millest vormi *aterioinneita* tugeva kaasrõhu tõttu 4. (ega mitte 3.) silbil ei kasutata.

Illatiiv.

Rõhuta asend. 1a. *sirppihein > -*in* (enamikus murdeis) : sP *sirppiin* 'sirpidesse' jt.; -- b. *h*-lised illatiivid on *i-* või *i-* tüvega: satY *klasihin* (mitte -*in* + -*hin*) 'klaasidesse' jt., *mökkihin* 'majahütidesse' jt.

2. ei-mitmus: a. ootuspärane kontraheerunud *ein-* vorm esineb harva: hL *mökkein* 'majahütidesse' jt.; -- b. *h*-lised illatiivid *h* kadualadel rõhulise asendi mõjul: -*hin* : smE *tädeihin* 'tädidesse' jt.; -- metateesijuhuna pK (*tansseihin* >) *tanshein* 'tantsudesse'; -- (*ei* > *e*) smE *trengihin* 'sulastesse'; -- -*hin* (-*in* + -*hin*) : satA *risteihin* 'ristidesse' jt.; -- c. *s*-illatiivid (põhjaks kontraheerunud *ein-* vorm): -*sse* : smE *papeisse*; -- -*sin* : hE *pappeisin* 'kirikuõpetajatesse'; -*sin* : hL *vintteisän* 'pööningutele'; -*ssi* : (*ei* > *e*) smE *pelessi* 'mängudesse'; -- -*s* : smE *lake(i)s* 'mütsidesse'; -- -*sa-* possessivsufiksi ees: smE *lake(i)san* 'tema mütsidesse'.

3. loi-, löi-mitmus: a. -*hein* sIv *trükkilõihen* 'suurtükkidesse'; -- (*öi* > *õe*) sIv *sirppilõihen* 'sirpidesse'; -- b. -*hin* : sEv *talliloihin*

'tallidesse'; -- (ōi > öe) sIv *sirpülöchin* 'sirpidesse'; -- -h : sav *säkkilöih* 'kottidesse'; -- c. kontraheerunud lõpp (pärit rõhuta silbi järel): vI *kuppiloi* 'tassidesse' jt.; -- d. s-illatiiv esineb *loi-*, *loi-*mitmuses väga harva: vI *pennilöisii* 'pennidesse'.

Vanas kirjakeeles on esindatud nii h-line kui kontraheerunud käändelõpuga illatiiv: -hin : Agr. *syndihins* 'tema pattudesse'; -- (ci ≡) Westh *syndcihin* 'pattudesse'; -- (ci > c) Agr. *syndehin* 'pattudesse'. Kontraheerunud käändelõpu puhul domineerib ein-lõpuline tüüp: Hemm. *uhrcin* 'ohvritesse' jt.; -- Agr. *syndijn* (< -ihin) 'pattudesse'.

Praegune kirjakeel kasutab ei-tüve h-list tüüpi: *sirppeihin* 'sirpidesse', *artikkeleihin* 'artiklitesse'.

Rõhuline asend: h säilimine kaasrõhulise silbi järel on ootuspärane: 1a. pL *juomarüihin* (i < ü) 'joodikutesse'. Sellest tuleb eristada arvatava kontaminatsioonijuhuna hK *kaupunkiin* (-in + -hin) 'linnadesse'; -- sisekaojuhuna Ke *tunturhin* 'tundraatesse'; -in + -hen kontaminatsioonina: sLv *rinkelhe* 'kringlitesse'; -- b. -in ((< -ihin) rõhutu asendi analoogial: sP *kaupuntiin* 'linnadesse' jt.

2. ei-mitmus: a. -hi(n) smE *anopeihin* 'ämmadesse' jt.; -- (ei > e) smE *vellingehi* 'körtidesse'; -- b. ein-lõpuga kontraheerunud vormid rõhuta asendi analoogial: pP *sütarein* 'kingseppadesse' jt.; -- s-illatiive: -- -sin : hL *näpureisin* 'naabritesse'; -- -s : smE *lukkare(i)s* 'kõstritesse'.

3. loi-, loi-mitmus: a. ootuspärane h > φ esineb harva: aür *putelilloi* 'pudelitesse' jt.; -- b. h-line tüüp kahesilbiliste sõnade mõjul: -he(n) : sLv *rinkel' l' öihe* 'kringlitesse' jt.; -- (oi > oe) sIv *juomarilöchen* 'joodikutesse'; -- hi(n) : sL *kaupu'n' tloihi* 'linnadesse'; -- (oi > oe) sIv *juomarilöehin* 'joodikutesse'; -- -h : sav *juomarilloih* 'joodikutesse'.

Vana kirjakeel. Kaasrõhulise silbi järel h ≡ : Kol. *Clöstarihin* 'kloostritesse'; -- ei-mitmus: Agr. -- *Caupungeihin* 'linnadesse' jt.

Praegune kirjakeel viljeleb ainult ei-list varianti: *papereihin* 'paberitesse'.

Lühendid

Agr. = Agricola, Elim. = Elimaeus, hE = Edela-Häme murre, Hemm. = Hemminki, hK = Kagu-Häme murre, hL = Lõuna-Häme murre, hS = Kesk-Häme murre, Ke = Kemijõe murre, Koll = Kollanius, Mart. = Martti, pK = Kesk-Pohjanmaa murre, pL = Lõuna-Pohjanmaa murre, pP = Põhja-Pohjanmaa murre, Raum. = Raumannus, satA = Ala-Satakunta murre, satY

= Ylä-Satakunta murre, sav = Savako murre, sEv = Edela-Savo välisrühma murre, sIv = Ida-Savo välisrühma murre, sL = Lõuna-Savo murre, sLv = Lõuna-Savo välisrühma murre, sLäv = Lääne-Savo välisrühma murre, smAL = Alam-Luuga murre, smE = soome edelamurre, smM = Kesk-Skandinaavia metsasoomlaste murre, Sor. = Sorolainen, sP Põhja-Savo murre, To = Torniojõe murre, TütS = Tütarsaare murre, vI = Viiburi idamurre, vL = Viiburi läänemurre, Westh = Westhi tekst.

Пауль Алвре
(Тарту)

ФОРМЫ МНОЖЕСТВЕННОГО ЧИСЛА ОСНОВЫ НА -i В ФИНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В результате слияния признака множественного числа *i* с конечным *i* в основе слова в прибалтийско-финском языке-основе образовался дифтонг $\underset{<}{ii}$, который в части диалектов сохранился, но в некоторых диалектах переходил в $\bar{i}$, а затем *i*. Эта форма и послужила базой для появления *i*-евого множественного числа. Вместе с тем, встречающийся в основах множественного числа *i* а также *ei*, $\bar{e}$, *e* происходят из $\underset{<}{ii}$, а не из *i*, как предполагают М. Рапола и др. Переход $\bar{i} > ei$ фонетически невозможен, но зато вполне возможен переход $\underset{<}{ii} > ei$. Встречающееся в некоторых финских диалектах парадигматическое чередование $\bar{i} : i$ указывает на исходные формы множественного числа типа *keppi 'палка' : *keppiiksi : *keppiä (в закрытом слоге $\underset{<}{ii}$, а в открытом — *i*).

Основа множественного числа в словах с основой на -*i* образуется в финском языке пятью различными способами, из них два последних имеют более позднее происхождение: 1) в большей части финских диалектов бытует тип *sirpi*- (: *sirppi* 'серп'), *paperi*- (: *paperi* 'бумага'); в старой письменности *i*-свое склонение наблюдается сравнительно редко (*synnistä* 'о грехах', *röfviäristä* 'о разбойниках'), а в современном литературном языке оно окончательно утрачено; 2) в некоторых хямеских диалектах, на территории Северной Похьянмаа и еще несколько севернее употребляется тип *sirpi*- (: *sirppi* 'серп'). *paperi*- (: *paperi* 'бумага'); 3) юго-западным по происхождению является тип *sirpei*-, *paperei*-, распространившийся первоначально по территории ниже-сатакунтаских, а затем также средне- и северно-

похъянмааских диалектов; основы на *-ei* были излюбленными формами древних авторов (*synneille* 'грехам', *caurungeisa* 'в городах'); в современном литературном языке это единственно возможный вариант основы мн. числа; в качестве диалектных вариантов в юго-западных и прилегающих к ним диалектах можно встретить основу множественного числа на *ē* и *e*: *papēl*, *papel(la)* 'у попов'; последняя изредка встречается и у древних авторов (*teinestä* 'о учениках' *penningetä* 'копейки'); 4) на южном участке употребления множественного числа с сильной ступенью чередования (в районе финского залива) встречается тип *sirppillä* 'на серпах'; на северном участке, где причиной появления множественного числа с сильной ступенью чередования является удвоение согласного в основе слова, употребителен, с одной стороны, тип *sirppillä* 'на серпах' (в его восточной части); 5) *loi-*, *loi-*-евый тип множественного числа, довольно типичный для целого ряда участков восточнофинских диалектов (в особенности от основ на *-oi* и *-o*), встречается на этой территории также и от основ на *-i* (*sirppilöi-* и др.).

Весьма пеструю картину во множественном числе представляют падежные формы генитива, партитива и иллатива. Здесь устанавливается большое количество форм по аналогии, а также контаминации падежных форм, имеющих самые разнообразные окончания.

Paul Alvre
(Tartu)

VADJA KEELE PÄRITOLUST JA SELLE KONTAKTIDEST SUGULASKEELTEGA

Läänemeresoome keeltest jõudsid esimestena teadlaste vaatevälja kõige arvukama kõnelejaskonnaga soome ja eesti keel. Kuid ka liivi keele kohta suudeti juba XVIII sajandil õigesti näidata, et ta kuulub koos nende ja lapi keelega samasse soome-ugri keelte rühma [Setälä 1891 : 22; Stipa 1990 : 45 jj.].

Vadja keel sai teadlastele tuttavaks alles XVIII sajandi lõpul. Nimelt avaldas narvalane L. Trefurt tolle sajandi kaheksakümnendate aastate alguses ülevaate vadjalastest, kus ta näitas täiesti õigesti, et vadja keel on iseseisev läänemeresoome keel [Ariste 1956 : 6]. A. J. Sjögren pidas aga vadjalasi ekslikult hämelaste järglasteks [Sjögren 1833 : 53]. R. Raski jaotuses puudusid veel eri keelena vepsa ja vadja keel [Rask 1834 : 13 jj.]. F. J. Wiedemanni arvamus, et vadja keel on lähedalt sugulane just eesti keelele [Wiedemann 1856 : vg. 299 jj.], on leidnud pärastpoole kinnitust.

Kui tänapäeval nähakse vadja keele suurt foneetilist ja leksi-kaalset sarnasust ennekõike Kirde-Eestis kõneldava rannikumurdega ja peetakse tema aluseks üht vana põhjaeesti keelekuju [Ariste 1956 : 18, 1965 : 108 jj.], siis F. J. Wiedemann on A. Ahlqvisti vadja keele grammatikat "Wotisk grammatik" (1856) arvustades tõstnud esile selle keele erakordse läheduse lõunaeesti murdele. Ta vastandab tallinnakeelseile sõnadele *vend, öde, hunt, tangud, aasta* nii vadja omad *welli, sõzar, susi, sūrima, aigasaika* kui ka lõunaeesti *weli, sõzar, susi, suurme, ajastaig*; vokaalharmooniale lisaks kõrvutab ta veel selliseid häälikujusid nagu vadja *rawwä', uwwē', juwwa, sūw-wä* ja lõunaeesti *rawwa, uwwē, juwwa, sūwwä; kagla-, nagla-* sõnade puhul viitab ta õigesti ühisele sarnasusele isegi karjala keelega [Wiedemann 1856 : 299 ja 303]. See on esimene teada olev vadja ja eesti keele ühisjoonte kõrvutus. Kui arvestame võimalust, et nii eesti kirderanniku murre koos vadja keelega kui ka lõunaeesti murded (ning karjala ja vepsa keele eelkäijadki) on läänemeresoome aluskeele varasel, Peipsitagusel perioodil kuulunud samasse, idadialekti

[vt. Alvre 1973 : 151 jj., 291 jj.), on F. J. Wiedemanni tähelepanekuil teaduslikku kaalu ka tänapäeval.

Samas ei näi F. J. Wiedemann täielikult rahul olevat A. Ahlqvisti läänemeresoome keeleala grupeeriinguga, mille puhul Ahlqvist on toetunud A. J. Sjögrenile: lõunas ja läänes häme rühm soome, vepsa (Sjögrenil põhjatsuudi), vadja (Sjögrenil lõunatsuudi), eesti ja liivi keelega; põhjas ja idas karjala keel (Ahlqvist 1856 : III).

Vadja keele seos teiste läänemeresoome keeltega jäi möödunud sajandi teistelegi keelemeestele (M. A. Castrén, O. Donner jt.) üldiselt ähmaseks [Alvre 1973 : 153].

Peeti targemaks loobuda läänemeresoome keeleala rühmitamisest ja piirduda ainult asjaomaste keelte loetlemisega, nagu näiteks A. Genetz veel "Suomen kielioppi's" niigi hilja kui a. 1895 [Genetz 1985 : 3]. Selline näis olevat komme soome keele grammatikais juba alates K. Renvallist: heita pilk soome murrete kõrval ka sugulaskeeltele, vähemalt neilegi, mis soome keele kujunemisele on mingil määral mõju avaldanud (Reinvallil aunuse, vadja ja eesti) [Renvall 1840].

E. N. Setälä on püüdnud läänemeresoome hõimude asendit edasi anda graafiliselt kolmnurgaga, mille tipp on lõunasse. Vadjalased on paigutatud soomlaste ja eestlaste vahele [Setälä 1926 : 162 jj.; 1932 : 35 jj.]. Vadja keeleelementide analüüsis jälgib ta nii läänemeresoome aluskeelest pärinevaid kui ka eesti ja liivi keelega ühiseid jooni ning lõpuks ka eriarenguid. Häälikuseikade kõrval toetub ta ka mõnedele morfoloogilistele kriteeriumidele, kuid tõestusmaterjali vadja-soome lähedussuhete kohta tal ikkagi ei leidu [Setälä 1919 : vg. 747 jj.]. Läänemeresoome lõuna-lääne rühma on õigesti paigutatud liivi, eesti ja vadja keel. H. Ojansuu seisukoht soome läänemeremurrete seosest nimetatud keeltega on E. N. Setälä teooria õnnestunud edasiarendus [Ojansuu 1922 : 140 jj.]. Temagi liigituse peapuudus on aga selles, et eesti keelt vaadeldakse jagamatu tervikuna, kuigi soome keele osas on sellest nõrkusest üle saadud. Vadja keele päritolu selgitamisel tuleb aga tingimata lähtuda, nagu allpool näeme, eesti keele kolmandast peamurdest, s. o. kirderannikumurdest. Seda seika pole läänemeresoome keelte grupeerimisel arvestanud ka L. Kettunen [1940 : 100 jj.], Gy Décsy [1965 : 207 jj.], T. Itkonen [1972 : 93 jj. 1984 : 347 jj.], A. Laanest [1972 : 113 jj.] ega mitmed teisedki uurijad.

A. Raun jaotab läänemeresoome keeled nagu E. N. Setälägi kahte rühma, nimetades neid kirde- (NE) ja edelarühmaks (SW) [Raun 1971 : 45 jj.]. Viimasesse on arvatud liivi, eesti ja vadja keel. Leksikale tuginedes teeb A. Raun olulise järelduse, et kirderühma keeled moodustavad kompaktsama terviku kui edelarühma omad, sest peamiselt just vadja keeles puudub palju sellele rühmale tüüpilist sõnavara. Siin peitub jällegi varjatud vihje sellele, et pole õige

pidada eesti keelt tervikuna põlvnevaks läänemeresoome aluskeele lääne- (või edela-) rühmast, vaid kolmele põhimurdele tuleb läheneda diferentseerivalt, nagu seda on H. Ojansuu jmt. teinud soome keele lääne- ja idamurdega. Nagu eespool nägime, märkas juba F. J. Wiedemann vadja keele suurt sarnasust just lõunaeesti (aga mitte põhjaeesti) murdega. Teisalt on aga eesti kolmanda peamurde, kirderannikumurde kõnlejad erinevalt muudest põhjaeestlastest kuulunud kunagise läänemeresoome idarühma koosseisu [Alvre 1973 : 156 jj.].

P. Ariste teeneks tuleb lugeda, et ta vadja keele suhete uurimise eesti murretega juhatas õigetesse rööbastesse. Kirjutises "Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten" visandab ta paari lausega klassikalise lahenduse vadja keele päritolu kohta: "Die sprachliche Form der jenseits des Narva-Flusses wohnhaften Nordosten, die ursprünglich eine Mundart gewesen war, entwickelte sich allmählich zu einer selbständigen Sprache. So entstand die wotische Völkerschaft mit der wotischen Sprache" [Ariste 1963 : 213 jj.]. Narva jõest ja Peipsi järvest ida pool asuva Kirde-Eesti ala asukad eraldusid ülejäänud põhjaeestlastest I aastatuhande vahetusel m. a. j. või osalt isegi varem. Eraldumisel oli oluliseks põhjuseks see asjaolu, et nimetatud ala asukad olid Novgorodi sloveenidega tihedamates sidemetes kui muud eestlased. Oma väidete tõestuseks esitab P. Ariste kõigepealt eesti ja vadja keele ühise vana nimetuse *maakeel* — *mā tšeli*, d. h. die Landessprache. Edasi väidab ta: "Lexikalisch ist das Wotische besonders der nordöstlichen Dialektgruppe des Estnischen nahe" (lk. 214), esitades järgmisi näiteid: *guna* 'Apfel' — est. *õun*, *jahittä* 'kühlen, abkühlen' — *jahutama*, *jevikaž* 'Kransbeere, Moosbeere' — *jõhvikas*, *kusüttä* 'auslöschen' — *kustutama*, *vättä* 'sehen' — *vaatama*, *veti* 'Schlüssel' — *võti* jt.

Ühiste vanade foneetiliste joontena on märkimist leidnud "das Vorhandensein des Mittelgaumenvokals *ɛ*: *vēraZ* 'fremd' — est. *võõras*, *verkko* 'Netz' — *võrk*, *sõneD* 'Sehnen' — südest. *sõne*[?], auf der Insel Kihnu dem nordestnischen Gebiet — *sõneD*. Das Wotische und Estnische kennen kein *õ* ausserhalb der ersten Silbe: *päälikko* 'Oberhaupt' — *päälik* (Gen. *päliku*) < * *päälikko*. In beiden Sprachen kommen mehrere gemeinsame alte Lautverschiebungen vor: *vana* 'alt', *karu* 'Bär' — est. *vana*, *karu* (fi. *vanha*, *karhu*), *käsi* 'Deckel' — *kaas* (fi. *kansi*), *mēZ*, aber Pl. *meheD* 'Mann' — *mees*, *mehed* (fi. *mies*, *miehet*) usw." (lk. 214).

Ühistest morfoloogilistest joontest nimetab P. Ariste "die Partizipendung **-nuk*, **-nük* anstatt **-nut*, **-nüt*: wot. *antan(n)u*, *antannuG* 'gegeben' < * *antannuk*, nordestnisch mundartlich *anDanu*, *anDannu*, südestnisch *anDnu*[?], *anDnu*. Das Vorkommen des Essivs ist in der estnischen Volkssprache nur im Nordesten registriert worden:

lapsenna 'als Kind', *poikanna, poiGannas* 'als Sohn' -- wot. *lahsenna, poikanna*. Charakteristisch für das Wotische und Estnische sind Verben vom Typus wot. *viipün* 'weilen, verweilen', *murtüB* 'brechen, brüchig sein' -- est. *viibin, murdub*; die sogenannte *a-, ü-*Mehrzahl: *živäi, živäitā* 'Steine' -- est. mundartlich *kiva*; das *s*-Imperfekt: wot. *antazin* -- est. *andsin* 'ich gab'" (lk. 214).

Kokkuvõtvalt vадja keele ja eesti murrete kohta märgib P. Ariste põhjendatult, et "Der nordöstliche Dialekt ist in vieler Hinsicht phonetisch altertümlicher als die anderen Dialekte und Mundarten der estnischen Sprache. Das Wotische ist noch altertümlicher. Es ist eine wahre Schatzkammer für die Erforschung der Geschichte der estnischen Sprache. Vieles, was für das Estnische theoretisch rekonstruiert wird, ist im Wotischen heutzutage noch vorhanden" (lk. 214).

Õeldu on sulatõsi, kui peame silmas näit. *sise-* ja *lõpukadu*, mida vадja keel ei tunne, või ka pikkade vokaalide lühenemist järgsilpides. Et eesti keele praegu muutumatu *nud*-partitsiip on kunagi käändunud, selgub võrdlusest vадja keelega, kus mitmuse vormid erinevad ainsuse omadest, eesti keeles aga mitte. Vrd. *erēn antannu, eremma antannūd* — *olen andnud, oleme andnud* 'olen andnud, oleme andnud'. Vадja mitmuse 1. ja 2. isiku pöördelõppude *-mma, -tta* vokaal on sama kui eesti vanas kirjakeeles G. Mülleril või Kodavere murdes jne. Sellele ja mitmele teisele fonetilisele ühisjoonele vадja ja eesti keeles on juhtinud varem tähelepanu ka L. Kettunen [1913 : 205, 1930 : 173 jj.], kelles tuleb üldiselt näha teenekat vадja keele uurijat. Kuidagi ei saa aga leppida tema fantastiliste seisukohtadega selle keele päritolust. Kord on ta nimetanud vадja keelt segakeeleks, milles esinevat konglomeraadina soome, eesti ja teiste läänemeresoome keelte elemendid, teine kord pidanud aga seda arenenuks soome keelest [Kettunen 1960 : 216, 1940 : 100 jj.]. Mis puutub aga vадjapärasustesse Kodavere murdes, näit. *st* asemel *ss* (vdj. *mussa*, mitm. *musaD* — Kodavere *mūs*, mitm. *mušsaD* 'must, mustad', siis arheoloogia andmeil seletub see vадjalaste hilisema sisserändamisega Eestisse [vt. Ariste 1963 : 215 ja seal mainitud kirjandust].

Vадja ja eesti keele leksikaalsete, fonetiliste, morfoloogiliste jt. ühisjoonte täpsem uurimine seisab alles ees. P. Ariste on oma lühikeses programmilises kirjutises "Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten" näidanud ainult suuna, mida mööda tuleb edasi liikuda. Iidsete ühisjoonte kõrval leidub kindlasti ka niisugust, mis on teisest keelest saadud laenamise teel või tekkinud täiesti iseseisvalt paralleelse arengu tulemusel. Alati pole kerge otsustada, millist tõlgendusvõimalust valida, sest arvestatavaid argumente võib leida nii ühe kui ka teise seisukoha kasuks.

Vадja keelel on pikka aega olnud kokkupuuted ka isuri keelega ning ingerisooe murretega. P. Ariste on monograafias "Keelekon-

taktid" juhtinud eraldi tähelepanu läänemeresoome keelte omavalhelisele mitmekeelsusele, kusjuures vadja ja isuri keel on avaldanud üsna suurt mõju soome keelele, kuigi võib tõdeda ka vastupidist [Ariste 1981 : 52 jj.].

Järgnevalt vaatlusele tulevaist eesti ja vadja keele morfoloogilistest ühisjoontest on ainult *a*-mitmus selline, mida teistes läänemeresoome keeltes ei tunta. Seevastu *s*-illatiiv, *nna*-, *nnä*-essiiv, *ka*-komitatiiv, *na*-, *nä*-komitatiiv, *nta*-, *ntä*-ekstsessiv ja tugevaastmeline *i*-mitmus on levinud laiemaltki, kuigi nad samas kitsamalt võttes on ka eesti ja vadja keele ühisjooned.

a-mitmuse kasutusulatusest eri sõnatüvedes (näit. *e kása* 'käsi', *püksata* 'püksteta', vdj. *kaivajē* 'kaevude', *verkassa* 'võrkudest', *čivāizā* 'kivides', *rissāi* 'riste', *čirppai* 'kirpe' jt.) on siinkirjutaja andnud varem põhjaliku ülevaate [Alvre 1964 : 65 jj.]. Mõned uurijad (näit. L. Posti) on pidanud *a*-mitmust läänemeresoome aluskölest pärinevaks, kuid siinkirjutaja arvates on see tekkelt süiski hiline ja vadja keelde saadud laenuna eesti keelest. Igatahes *a*-mitmuse süünd ulatub tagasi aega, mille kohta puuduvad eesti keelest kirjalikud ülestähendused. *a*-tunnuse tekkeaja võib piiritleda ainult häälikumuutuste abil. *a*-mitmuse sünni eelduseks oli diftongi järelkomponendi kadumine rõhutust silbist. L. Kettunen arvab, et see muutus on toimunud väga vara, enne dentaalspirandi δ kadu partitiivist (*verkkoida* > *verkkoda*; Kettunen 1960 : 116).

Vadja keele *a*-mitmus kuulub eesti keele, eriti Kodavere esinemusega geneetiliselt ühte. Vadja keel on laenanud *a*-, *ä*-tunnuse ajal, mil teatud kontakt eesti ja vadja alade vahel oli veel olemas. Läänest alguse saanud *a*-mitmuse levik on peatunud Ida-Vadja murde piiril, mis näitab ühtlasi selle suhteliselt hilist saabumist Vadja aladele.

s-illatiiv. Läänemeresoome keelte kõigi illatiivitüüpide lähetekohaks on * - *sen*, mis kahe- ja enamsilbilistes vokaaltüvedes on häälikuarengu * - *sen* > * - *zen* > -*hVn* läbimisel tänapäevaks *s*-ainese kaotanud (sm *poikahan* > *poikaan*). E. N. Setälä järgi [1899 : 246] on *s*-element ootuspärane vaid juhtudel, kus sõnatüve viimane silp algas *h*-ga (*venehesehen*). Lõpp * - *sehen* on ise -*sen* + -*hen* kontaminatsioon [Kettunen 1962 : 92]. *h* kaole järgnes eesti keeles *s*-i geminatsioon (-*sse*). Kontraheerunud noomeneist on tänapäevaks -*sse* üldistunud vähemalt paralleelvormina kõigisse noomeneisese: *päässe* ~ *pähe*, *koisse*, *vankrisse*, *sabasse* ~ *sappa*, *käesse* ~ *kätte*, mitm. *kätesse* jne.

s-illatiiv on vadja keeles sama üldine kui eestigi keeles. Lõpud -*se*, -*sē* võivad liituda kõigile sõnatüüpidele, näit. *pähēsē* ~ *pähe* 'pähe', *lidnāsē* ~ *lidnä* 'linna', *senoisē* 'sõnadesse' jt. Ida-Vadja erandlik esinemus *primä-sēG* 'piimasse' viitab sellele, et illatiivile on liitunud veel latiivi * - *k*. *s*-elemendi aktiivust tõendab asjaolu, et emfatee-

riva tunnusest võib *-sē*, *-sē* liituda isegi allatiivile: *emālcēs* 'emale', *jankoirēsē* 'jalgadele' [Ariste 1948 : 31].

Isuri keeles on lõpp *-sse* või *-s* levinud samuti üle oma al-
gupäraste piiride. Soikola ja Alam-Luuga murdes on *s-*, *h-*, *k-* ja *t-*lõpulistel sõnadel illatiivi lõpuks alati *-sse*: *tuivahasse* 'taevasse',
venehesse 'venesse', *sittuisse* 'sidemesse', *kātkühesse* 'hälli'. A. Laanesti arvates on *s-* tunnuse levikut *k-* ja *t-*lõpulistesse sõnadesse võinud soodustada vadja keele mõju, kus illatiivi lõpp *-sē*, *-sē* on üldine. Vadja keele mõju arvele tuleb panna seegi, et Alam-Luuga murre viljeleb tänapäeval *s-*illatiivi kõigist sõnatüüpidest, näit. *sākkis* 'kotti', *bolnitsās* 'haiglasse', *linnoiZ* ~ *linnoisE* 'linnadesse' [Ляанест 1966 : 101, 111 jj.].

Soome keele Alam-Luuga murdest on juba V. Porkka [1885 : 67 jj.] registreerinud selliseid illatiivivorme, nagu *pūisse* 'peadesse', *kiukaasse* 'kerisesse', *kattoisse* (*-ttooisse*) 'katustesse', *jalkoisse* (*-oosse*) 'jalgadesse', *sitēhisse* 'sidemetesse' jt. J. Mägist-
e järgi [1925 : 43] on *sse-*lõpp üldine just mitmuse illatiivides: *sākkīsse* 'kottidesse', *rummenīsse* 'aganaisse' jt.

*s-*illatiivi ulatuslikul kasutamisel eesti ja vadja keeles on ilmselt ühised juured. Selle ekspansioon isuri keelde ja soome keele Alam-Luuga murdesse on lähtunud vadja keelest. Läänemeresoome keelte lõunarühmas kasutab *s-*illatiivi veel liivi keel, kuid sel pole vaadeldava keeleala kirdeosaga otsest seost.

na-, *nnā-*essiiv. *n-*geminaadiga essiivid, nagu osutavad näit. soome *vuonna* (<* *vōtna*) 'aastal', *kevännä* (<* *kevātnā*) 'ke-
vadel' jt. on reeglipäraselt tekkinud konsonantse liitumise tulemusel. On oletatud ka muude geminaatkonsonandiga käändelõppude (ines-
siivi, adessiivi, allatiivi) analoogia võimalust [Ruoppila 1955 : 96] või lõpukao korral kalduvust *n-*i pikenemiseks [Hakulinen 1925 : 118 jj.].

Eesti murdeist on essiiv üldiselt kadunud (erandiks vaid kirde-
ranniku *na-* ~ *n-* ja *na-* esinemus). Kirjakeelde on essiiv toodud kunstlikult nõrgaastmelisena K. A. Hermannilt poolt 1884. aasta grammatikas. Geminaadilised *na-*, *nnā-*vormid (viimased rõhutu silbu järel) on tüüpilised kirdemurde kesk- ja idaosale [Must 1967 : 208], näit. *sulasenna*, *vihkuDenna*, *jokeñna* 'jõena' *mārGañna*, *poisñna* jt.

Vadja keelealal on murrakuid, kus *nn-*essiiv on üldine [Ariste 1948 : 36], näit. *ūvāñnā* 'heana', *emāñnā* 'emana', *kōllunna* 'surnuna', *ēhtagonna* 'õhtul', kuid paiguti on kasutusel ka *na-*, *nā-*tüüp. Väär-
rib tähelepanu, et ka lõpukao korral on *nn-*esinemus veel selgesti eristatav: *tūleñ* 'tuulena', *ōmeñ pān* 'hommepäev' (Lempola).

*nn-*essiivi kasutamine isuri keeles piirdub vaid Alam-Luuga murdega (mujal *-na*, *-nā* > *-n*), näit. *nōrenna* *tūtōñnā* 'noore

tüdrukuna'. *vahtina* 'vahina', *arki pännä* 'argipäeval'. Lõpukao korral on *-n* poolpikk: *lapsen* 'lapsena', *seppän* 'sepana'.

Ingerimaa soome murdeis tuntakse *nn*-essiivi vaid Alam-Luuga alal, ent sealgi paiguti paralleelselt *na-*, *nä-*tüübiga, näit. Kurgo-la murdes *jäänä* ~ *jäänü*, *piikanna* 'toatüdrukuna', *nuorikkona* ~ *nuorikkonna* jt. [Leppik 1975 : 77]. Rosona murdest loetleb J. Mägiste [1925 : 51] vaid *nn*-lisi vorme: *pappinna* 'õpetajana', *kotoinna* jt.

Geminaadiline essiiv on olnud kasutusel veel Tütarisaarel ja Viiburist lääne pool, haakudes seega geograafiliselt vaatluse all oleva keelealaga. Ent *nn*-essiive leidub ka Loode-Laadoga murdepiirkonnas [Leskinen 1963 : 48 jj.] ning sporaadiliselt mujalgi Soomes [vt. Ruoppila 1955 : 94 jj.].

ka-*k* omitatiiv. *ka*-komitatiiv on üks läänmeresooe keelte hilisemaid käändeid. Ta on postpositsionaalse päritoluga, mille taustaks on omakorda substantiiv *kansa* [Oinas 1961 : 52 jj.].

Eesti vanema kirjakeele mälestised peegeldavad selgesti *ga*-komitatiivi kujunemise viimast faasi. XVI ja osalt ka XVII sajandil on veel tegemist *kaas*-postpositsiooniga, näit. H. Stahlil *Paßunade kaas* 'pasunatega'. XVII saj. keskpaiku kadus sõna lõpust *s*, järelejääv postpositsioonivorm *ka*, *kah* kirjutati esialgu veel põhisonast lahku, kuid XVII saj. lõpul muutub käändelõpp *-ga* järjekindlaks [Rätsep 1979 : 79 jj.]. Mõnedes murretes ja rahvalaulude keeles võib *-ka* käändelõpus olla rudimentaarselt säilinud, näit. *kiingas* 'kellega', *Miskas* 'millega' [Oinas 1961 : 26 jj.]. Käändelõpul on murdeis rida häälikulisi variante, nende hulgas selliseid, mis alluvad vokaalharmooniale, on kaotanud lõpuvokaali jm. (*-Ga*, *-Gä*, *-ga[?]*, *-gä[?]*, *-Ge*, *-kka*, *-G* jt.), näit. *kahe meheGä*, *rõömupidug* 'rõõmupeoga'. Arhailises kirderanniku murdes ja sealseis rahvalauludes asendab *ga*-komitatiivi sageli analüütiline konstruktsioon genit. + *käs(as)*, näit. *poiste kaasas*, *uole kaas* 'hoolega' [Must 1987 : 216].

Vadja keele komitatiivi tunnus *-kã* ei allu vokaalharmooniale, näit. *jangãkã* 'jalaga', *tüttãrẽkã* 'tütrega', *izãkã* 'isaga'. Erandiks on ainult isuripärane Kukkusi küla murrak, kus komitatiivi käändelõpul on ka eesvokaalne variant, näit. *nãhsẽkã* 'lapsega', kuid *lehmkã*. Lausefoneetiliselt võib kõikjal käändelõpu vokaal lüheneda (*-kã*, *-ka*).

Mitmed möödunud sajandi ja käesolevagi sajandi vadja keele uurijad on *kã*-elemendi lahku kirjutanud, pidades seda postpositsiooniks (näit. *tãmã kã* 'temaga'). P. Ariste arvates oli vadja komitatiiv iseseisva käändena juba tollalgi olemas [Ariste 1948 : 39 jj.]. Vokaalharmoonia täielik puudumine viitab siiski käändelõpu suhteliselt hilisele tekkele.

Karjala keele sugemetega isuri keel kasutab komitatiivseis konstruktsioonides ootuspäraselt *kera*-postpositsiooni. Erandiks on

ainult Alam-Luuga murre, mis naabruses paikneva vadja keele ja osalt soome keelegi mõjul on üle läinud *ka*-komitatiivile. Käändelõpu ees on paiguti säilinud genitiivi *-n*; sel juhul on tegemist liitunnusega *-ḡkā, -ḡkã*, näit. *pojanḡkā* 'pojaga', *majonḡkā* 'piimaga', *pārrenḡkā* 'peeruga'. Murrakuti on genitiivi *n* kadunud ja lisaks käändelõpu pikk vokaalgi lühenenud, näit. *hepozeka* 'hobusega', *vennekã* 'paadiga' [Laanest 1986 : 105]. J. Mägiste kirjapanekuis Rosona murdest prevaleerib *ḡka*-käändelõpp [Mägiste 1925 : 96]. Pikavokaalsed vormid tunduvad Ingerimaal üldse vadjapärastena, sest vadja keeles on toimunud üldine areng *ns* > *Vs*, isuri ja soome keeles aga mitte, kus ka *ansa* ja *konsu*, vadja keeles aga *ãsa* ja *kẽZ* [Kettunen 1930 : 92 jj].

Ingerimaa soome keelest on kasutada *ka*-komitatiivi näiteid Kurgola ja Rosona murdest, s.o. Alam-Luuga keelealalt. Kurgolas on käändelõpuks *-ḡka(a), -ḡkã(ã)*, näit. *jalanḡka* ~ *jalanḡkaa* 'jalaga', *hãnnãḡkã* ~ *hãnnãḡkã*, ülekaalus siiski lühivokaalne variant [Leppik 1975 : 68]. Rosona murde näiteis on käändelõpu vokaali lühike: *ahiloḡḡka* 'ahelatega'. *sãikeḡḡkã* 'keermetega', *ka*-komitatiivi levikuala ulatub teiselegi poole Soome lahte (ennekõike Viiburi ja kaguhäme murdeala, sporaadiliselt mujalgi) [Oinas 1961 : 44].

Ülevaatlikkuse mõttes lisatagu, et *ka* liivi keel kasutab *ka*-komitatiivi (käändelõpud *-ka, -k, -ks, -kãks*), kuid sel pole vaadeldava keeleareaaliga otsest seost.

na-, nã-komitatiiv. Läänemeresoome *ne*-komitatiivi kõrval eksisteerib paiguti ka *na-, nã*-komitatiiv, mis näikse olevat arhailisem. Tõenäoliselt on *ne*-komitatiivi *n*-aines sama kui essiivi *n*. P. Ravila järgi tähendaski *mees vaimoina algelt 'mies vaimollisena' [Ravila 1941 : 46]. Kuigi *ne*-komitatiivi *e*-ainese tekkelugu pole päris selge, tuleb essiivse lähte korral pidada teda sekundaarseks.

Eesti keele *na*-komitatiivi on mõõdnud sajandil oma töodes maininud juba E. Ahrens [1853 : 68] ja F. J. Wiedemann [1875 : 297]. M. Must [1987 : 217] esitab kirderanniku murdest järgmised näited: JõePr *naD seisusitte varsinasa* 'koos vartega', Kad Võhma *erneD saiD varsinasa kistud*.

Vadja keeles esineb nn. II komitatiiv P. Ariste järgi [1948 : 42] vaid mõnekümnest sõnast, käändelõpuna *-nã, -nã*, näit. *tunemma poigad naisinã* 'tuleme pojad oma naistega', *keik teizet pereinã tunnas* 'kõik teised tulevad oma perekondadega', *tempazin pũ jurinã* 'tõmbasin puu juurtega välja'. Pikk vokaal viitab käändelõpuga *k* kkusulanud possessiivsufiksile (**-hen*). Jõgõpera murrakust on registreeritud ka *nẽ-, nẽ*-lõpulist komitatiivi, näit. *perenẽ i poikikã* 'perega ja poistega', mille puhul on tegemist ilmse isuripärasusega.

Vadja *na-, nã*-komitatiiv haakub vahetult kirde-estli esinemusega. Rudimentaarseil *na-, nã*-vormidel on keskne koht

ne-komitatiivigi essiivse päritolu tõestamisel, kuigi viimast on püütud mõnikord seostada ka instruktiiviga.

na-, nã-komitatiivil on vasteid veel soome edelamurdes ja selle naabruses ning isegi lõunalapi murdes *ina-lähtelisena [Itkonen 1883 : 366]. See viitab na-, nã-vormide varasemale ulatuslikumale kasutamisele läänemeresoome-lapi keelealal. Läänemeresoome ne- ja na-, nã-komitatiivide vasteks on mordva E nek-, nek-, M ñk-vormid, mis kõigi eelduste kohaselt on seal samuti essiivsed moodustised (-na, -nã + latiivi -k).

nta-, ntã-ekstsessiiv. Ekstsessiiv on moodustunud vana lokatiivi ja ablatiivi sufiksrite liitumise teel. Näiteid ekstsessiivi kasutamise kohta võib leida kõigest läänemeresoome keelist, erandiks vaid vepsa keel, näit. sm murd. *kotonta, luonta* 'juurest', krj *tagoanda* 'tagant', is *takkãnd* 'tagant', *sĩnd* 'sealt', vdj *kotonta, e kodunt, tagant*, lv *tagand, kougãnd* 'kaugelt'. Ekstsessiiv on üldiselt ebaproduktiivne käänne, mille tarvitamine piirdub ennekõike adverbijuhtudega. Vadja-isuri-kagusoome keelealal on ekstsessiiv tunginud siiski noomeniparadigmasse ja teda saab kasutada nimisõnust, mis märgivad ametit, tegevusala või olukorda, ja nimelt sel puhul, kui on juttu sellest ametist või olukorrast lahkumisest. Seepärast esinebki ekstsessiiv põhiliselt ainsuses.

Vadja keeles on sellise ekstsessiivi levikualaks Pummala-Lempola murrak, käändelõpp *nD*, näit. tuli *f a d e i kotuõ sondatinD* 'tuli Fadei koju soldatist', *tuleb vällã karjusĩnd* 'tuleb ära karjusest', *tuli terviõssi lasivãnd* 'sai haigusest terveks' [Ariste 1948 : 38].

Isuri eri murdeist on registreeritud ootuspäraselt lokaalseid ekstsessiive, nagu *lõnd* 'juurest', *sĩnd* 'sealt', *takkãnd* 'tagant', *ligempãant* 'ligemalt', *kotont* 'kodunt', *ulkonta* 'väljast' [Särkkä 1969 : 81 jj.]. Ent nende kõrval leidub näiteid ka elukutset märkivate sõnade kohta: *tuli poiZ paimenenD* 'tuli karjaseametist ära', *storozãnd poiZ* 'valvurikohalt ära', *soDamõhent kotti* 'sõjaväest koju', *oBaštajanD pensijale* 'õpetajakohalt pensionile', *poiZ trengint* 'ära sulaseametist' [lk. 155 jj.].

Soome keele kagualale (kaasa arvatud Ingerimaa murded) on omane ulatuslik noomeniparadigmasse kuuluva ekstsessiivi kasutamine, näit. Lavansaari *nuorent ast* 'noorest peale', Virolahti *mene pois isompĩ kiusattavanta* 'mine ära suuremaid kiusamast', Lemi *Vie lehmãt leãvõ sũnt paimenettavant!* 'Vii lehmad lauta sealt karjatamast' (karjatatavast)!, Hietämäki *lãksin likkant lapsenikkana olemasta* 'plikana olemast', Türo *tulin ketrãjãnt pois* 'tulin ketrajakohalt ära' [Särkkä 1969 : 148]. Soomes ulatub selliste ekstsessiivide levik osalt isegi kaguhäme ja savo murdealalele.

Vanadest ingeri rahvalauludest võib leida üha uusi noomeni-

paradigmasse kuuluvaid ekstsessiivivorme, nagu *sanottavanta, kutsarinta, pois orjenta, huolentaisi, vaivontaisi* jt., mis kõik viitab nende suurele vanusele.

P. Ariste arvates [1969 : 150] on vadjalased saanud ekstsessiivi isureilt, sest tugevaastmelised vormid *kotonD* ja *takanD* pole vadja keeles ootuspärased (p.o. *kõnD ja *tuganD). Selle kohta on T. Särkkä [1969 : 91] märkinud, et mujalgi pole tugevaastmelised ekstsessiivivormid häälikuseaduslikud (näit. sm *kotonta, takanta*). Vanade, juba läänemeresoome aluskeelde ulatuvate ühiste partiklite pinnalt on eri keelis nende tarvitussfäär avardunud erinevalt. Näiteks pole mõeldav, et vdj postpositsioon *tüvent* 'juurest' oleks laen isuri keelest, sest seda seal pole lihtsalt olemas. Noomeniparadigmasse kuuluva ekstsessiivi tekke, selle tarvitamise avardumise ja leviku tuumalaks on aga ilmselt olnud soome keele kagumurded. Vadja keelde on niisugune ekstsessiivikasutus jõudnud küllaltki hilja, sest, nagu eespool märkisime, tuntakse seda üpris piiratud Pummala-Lempola murrakualal.

sä-terminatiiv. Kõigis läänemeresoome keeltes rakendatakse terminatiivseis konstruktsioonides *sä*-partikleid (näit. sm *saakka* 'kinni', e *saadik*), mis vadja, isuri, soome, karjala ja vepsa keeles on lühenenud käändelõpuks. Vepsa ja karjala keele Aunuse ning lüüdi murde *sä*-terminatiiv on tekkinud vadja-isuri-soome esinemusest sõltumatult. F. Oinase arvates vepsa keeles on seda tehtud isegi varem kui mujal [Oinas 1961 : 174].

Vadja keeles liitub terminatiivi käändelõpp *-ssä* (idavadjas *-ssäG, -ssäk*) illatiivile või allatiivile, näit. *kotõssa* 'koduni', *valgetikkõssä* 'koiduni', *vanässä i surmässä* 'vana(duse)ni ja surmani', *pellolēssä* 'põlluni'. Postpositsioonist *säk lähtununa ootaks käändelõppu *-sa* (*-säG*), kuid illatiivi ja allatiivi käändelõpu *n*-i assimileerumine *s*-iga on andnud tulemuseks geminaadi (*ns > ss*). Käändelõpul *-ssä* puudub eesvokaalne variant [Ariste 1948 : 40], mis viitab tema suhteliselt hilisele päritolule.

Isuri keelealal viljeldakse *sä*-terminatiivi Alam-Luuga murdes, mõningal määral ka Soikola murdes; käändelõpp on *-(s)sä*, näit. *mähässä* 'maani', *tähässä* 'siiani', *lounässä* 'lõunani'. A. Laanesti arvamusel [1986 : 106], et isuri keelde ja soome keele Alam-Luuga murrakutesse on *sä*-terminatiiv tulnud vadja keelest, võib ühineda ehtvadjapärase muutuse *ns > ss* tõttu, rääkimata kaudseist kriteeriumeist.

Soome keele Rosona murdes on terminatiivi lõpp *-ssä*, mis liitub üldiselt illatiivile ja elatiivile, mõnikord ka partikleile, näit. *kuolemässä* 'surmani', *tähässä* 'siinamaani', *küllässä* 'külani', *nuorvestässä* 'noorpõlvest saadik', *sieltässä* [Mägiste 1925 : 57]. Nagu vadja ja isuri keeleski puudub ka siin *sä*-terminatiivil eesvokaalne variant. Et sõnalõpu *-n* on soome ja isuri keele Alam-Luuga

murdeis üldiselt kadunud, on neis keeltes puudunud isegi illatiivis eeldus *ss*-ilise terminatiivilõpu tekkeks, rääkimata elatiivist, kus ootaks ainult *s*-vorme.

Tugevaastmeline *i*-mitmus on tüüpiline eesti kirderauniku murdele, vadja keelele, isuri ja soome keele Alam-Luuga murdele, põhja pool Soome lahite aga ennekõike Viiburi murdele, näit. e *rinDuñni* 'rindadeni', *rohtost* (: ains. elat. *rohost*) 'rohtudest', vdj *janchoissa* 'jalgadest', *poikiante*, is *vihtoiks* 'vihtadeks', *verkkoiil* 'võrkudel', sm *rantoil* 'randadel', *parempil* 'parematel' [vt. detailsemalt Alvre 1989 : 88 jj.]. Teiseks eraldi tekkinud tugevaastmelise *i*-mitmuse piirkonnaks on lõunaeesti Tartu murderühm ja Soomes teatavate põhjapoolsete murrete alad.

Vadja, isuri ja soome keele tugevaastmelise *i*-mitmuse vormid on mõnevõrra varasemal arenguastmel kui eesti keele omad. Tugevaastmelise tüve diftong ja *i* on sekundaarsed, sest nad on tekkinud kontraheerumise tulemusel (**jalkoiden* >> *jalko--en* > *jalkoin*, **poikiiden* > *poiki--en* > *poikin*). Tugevaastmeline *i*-mitmus baseerub mitmusetüvelisel genitiivil ja komitatiivil (**jalkoiden kansa-*). Viimase vahendusel on uus tüvi üldistunud kõrgisse obliikvakäändeisse. Nähe on seega põhiliselt samasugune, kui eesti kirjakeele *de-* ja *e-*mitmuse puhul, kus erinevalt tugevaastmelisest *i*-mitmusest toimus uue delinatsioonitüübi väljakujunemine ainsusetüvelise genitiivi ja komitatiivi (**jalkaden kansa-*) taustal.

Mis puutub aga *loi-*, *loi-*-tunnusega mitmusevormidesse vaadeldavais keeltes, siis teatud sõnatüüpidest viljelevad neid soome keele kagumurded, Ingerimaal savako- ja äürämöisalad, isuri keele piirkonnas Soikkola, Hevaha ja Oredeži murded. Soome ja isuri keelest on *loi-*, *loi-*-mitmus kandunud ka vadja keelde (sõnatüübid *kotiloissa* 'kodudest', *tüttöloillä* 'tüdrukutel' jt.).

Näeme, et vaatluse all olnud morfoloogilistest ühisjoontest vadja ja selle naaberkeeltes on osa selliseid, mille puhul nende paralleelne kujunemine eri keeltes on samade predispositsioonide olemasolu korral igati võimalik, mõnikord isegi ootuspärane. Nii on tugevaastmelise *i*-mitmuse vormide tekke eelduseks mitmusetüvelise mitm. genitiivi olemasolu (**jalkoiden*), kuna ainsusetüveliste mitm. genitiivi (**jalkaden*) korral, näit. eesti keele põhjamurdes või soome keele edelamurdes, on selline arengukäik juba *a priori* välistatud [Alvre 1973 : 160 jj.; 1990 : 15]. *ka-*komitatiiv on kõikjal samuti paralleelse arengu tulemus, erandiks vaid isuri keele Alam-Luuga murre, kus ootaks *kerä-*esinemust. Vadja keele mõjul on mitmed muudki isuri-pärasused sealt kadunud. Geminaadiline *ssä-*terminatiiv on kogu Ingerimaal vadjailmeline. Seevastu noomeniparadigmiline ekstsessiiv on vadja keeles tulnud kasutusele ehk viimasena. Eesti ja vadja ühisjoonena kohatav *na-*, *nä-*komitatiiv on vaadeldava üheksa deklinatsioonijooone hulgas ainuke, mida ei saa pidada hilistekkeliseks.

Kirjandus

Ahlqvist, A. 1856, Wotisk grammatik jemte språkprof och ordförteckning. Acta Societatis Scientiarum Fennicae V 1, Helsingforsiae; Ahrens, E. 1853, Grammatik der Estnischen Sprache Revalschen dialektes, Reval; Alvre, P. 1973, Läänemeresoome aluskeele varasest murdeliigendusest, eriti eesti ja soome keelt silmas pidades // KK, 151–162, 291–299; 1989, Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat // Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised 23, Tallinn; 1990, Deklinatsiooni ühisjooni eesti-vadja-isuri-soome keelelal // Itämeresuomalaiset kielikontaktit, Helsinki, 9–16; Ariste, P. 1948, Vadja keele grammatika, Tartu; 1956, Läänemeresoome keelte kujunemine ja vanem arenemisjärk // Eesti rahva etnilisest ajaloost, Tallinn; 1960, Ekstsessiivist läänemere keeltes // ESA VI 1960, 145–161; 1963, Die Beziehungen des Wotischen zu den estnischen Mundarten // CI-FU I, Budapest, 212–215; 1965, Vadja keele ja eesti murrete suhetest // Sõna sõna kõrvale. Paul Ariste teaduslikust tegevusest, Tallinn; 1981, Keelekontaktid. Eesti keele kontakte teiste keeltega // Eesti NSV Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi Toimetised 14, Tallinn; Décsy, Gy. 1965, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Wiesbaden; Genetz, A. 1895, Suomen kielioppi, Helsingissä; Hakulinen, L. 1925, Loppuäänteen kadon välittämiä äänneilmioita itämurteiden alueella // Vir., 118–125; Itkonen, T. 1972, Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta // Historiallinen Aikakauskirja 2; 1983, Välikatsaus suomen kielen juuriin // Vir., 349–386; 1984, Suomessa puhutun suomen kantasuomalaiset juuret // Suomen väestön historialliset juuret, Helsinki; Kettunen, L. 1913, Lautgeschichtliche untersuchung über den kodaferschen dialekt, Helsinki (MSFOu XXXIII); 1930, Vatjan kielen äännehistoria, Helsinki (SKST 185); 1940, Über das Verhältnis des ostseefinnischen Sprachen und die vorgeschichtliche Gruppierung der entsprechenden Völker // ÖESA 1938, Tartu; 1960, Suomen lähisukukielten luonteenomaiset piirteet, Helsinki (MSFOu 119); 1962, Estin kielen äännehistoria, Helsinki (SKST 156). Laanest, A. 1972, Itämerensuomalaisten kielten ryhmituskysynyksiä // Virittäjä 2: 1975, Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse, Tallinn; 1986, Isuri keele ajalooline foneetika ja morfoloogia, Tallinn; Leppik, M. 1975, Ingerisooime kurgola murde fonoloogilise süsteemi kujunemine, Tallinn; Leskinen, H. 1963, Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. Konsonantit, Helsinki (SKST 275); Must, M. 1987, Kirderanniku murre, Tallinn; Mägiste, J. 1925, Rosona (Eesti Ingeri) murde pääjooned, Tartu; Oinas, F. 1961, The Development of Some Postpositional Cases in Baltic-Finnic Languages, Helsinki (MSFOu 123); Ojansuu, H. 1922, Itämeresuomalaisten kielten pronominioppia // Turun suomalaisen yliopiston julkaisuja. Sarja B. Osa I. N:o 3, Turku; Porkka, V. 1885, Ueber den ingriscchen Dialekt mit Berücksichtigung der übrigen finnisch-ingermannländischen Dialekte, Helsingfors; Rask, R. 1834, Samlede afhandlinger I. København; Raun, A. 1971, Essays in Finno-Ugric and Finnic Linguistics // Indiana University Publications. Uralic & Altaic Series 107, The Hague; Ravila, P. 1941, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen // FUF XXVII, 1–136; Renvall, K. 1840, Finsk språklära, Åbo; Ruoppila, V. 1955, Ayrämöismurteiden äännehistoria, Helsinki (SKST 245); Rätsep, H. 1979, Eesti keele ajalooline morfoloogia II, Tartu; Setälä, E.N. 1891, Lisiä suomalais-ugrilaisen kielitutkimuksen historiaan, Helsinki; 1899, Yh-

teissuomalainen äännehistoria, Helsinki; 1919, Vatjan kieli // Tietosanakirja X, Helsinki; 1926, Suomensukuisten kansojen esihistoria // Suomen suku I, Helsinki; 1932, Soome sugu rahvaste celjalugu, Tartu; Sjögren, A.J. 1833, Ueber die finnische Bevölkerung des St. Petersburgischen Gouvernements und ueber den Ursprung des Namens Ingermaunland // Mémoires de l'Académie Impériale des Sciences de St. Pétersbourg, VI Série, tome II, St. Pétersbourg; Stipa, G.J. 1990, Finnisch-ugrische Sprachforschung von der Renaissance bis zum Neopositivismus, Helsinki (MSFOu 206); Särkkä, T. 1969, Itämerensuomalaisten kielten eksessiivi, Helsinki (SKST 291); Wiedemann, P.J. 1856, Über das Wotische in seiner Stellung zum Ehnstischen // Bulletin de la Classei Historico-philologique de l'Académie Impériale de Sciences de St. Pétersbourg XVIII, St. Pétersbourg; 1875, Grammatik der ehstnischen Sprache, St.-Petersbourg; Лаанест А.1966, Ижорские диалекты, Таллин.

Пауль А л в р е
(Тарту)

О ПРОИСХОЖДЕНИИ ВОДСКОГО ЯЗЫКА И ЕГО КОНТАКТАХ С РОДСТВЕННЫМИ ЯЗЫКАМИ

Резюме

Ученые ознакомились с водским языком впервые в конце XVIII века. Уроженец Нарвы Л. Трефурт в начале 80-х годов этого столетия правильно показал, что водский язык является самостоятельным прибалтийским языком. Ф. И. Видеман установил, что водский язык и южный диалект эстонского языка находится между собой в ближайшем родстве. Более верной оказалась теория Пауля Ариста, что в течение I тысячелетия н. э. говор северных эстов, живущих по ту сторону реки Нарвы, развился в самостоятельный, водский язык.

Во второй половине статьи автор рассматривает образование ряда морфологических категорий, которые типичны не только для водского и (прибрежно) эстонского языков, но частично и для других родственных языков в Ингерманландии (иллатив на *-s*, эссив на *-nna*, *-nnä*, комитатив на *-ka*, комитатив на *-na*, *-nä*, эксцессив на *-nta*, *-ntä*, терминатив на *-sä*, множ. число на *-a*, мн. число на *-loi*, *-löi*, мн. число на *-i* с сильной ступенью чередования).

Л. И. Барцева
(Йошкар-Ола)

РОЛЬ ТАБУ И ЭВФЕМИЗМОВ В РАЗВИТИИ ПОЛИСЕМАНТИЧНЫХ ГЛАГОЛОВ В МАРИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Развитие многозначных глаголов марийского языка способствуют такие явления языка, как табу, эвфемизмы, т.е. запреты на употребление тех или других слов по различным причинам. Одной из важных особенностей появления табу, как правило, явился религиозный запрет, налагаемый на определенные действия во избежание враждебных проявлений сверхъестественных сил, а также запрет на употребление названий, действий определенных предметов, явлений: названий богов, духов, демонов, смерти, болезней, многих животных, солнца, луны, огня, и т.д. из стаха и суеверия [Зеленин 1929; Ларин 1961; Варбот 1979; Nirvi 1970]. Тесно сближая в своем сознании лица, предметы, действия с их названиями, человек думает, что, устраняя названия определенных лиц или предметов и их действия, он тем самым затрудняет духам зла доступ к ним [Булаховский 1953:50]. Так, из чувства страха произносить выражение *кўдырчō рашкалта* 'гром ударяет' народ мари раньше (а сейчас старое поколение) предпочитал говорить *юмо тўка* 'бог тронет', якобы такое переименование предмета и его действия превращало злую силу природы в благоприятное человеку безвредное состояние. *Осал* (варианты: *Ош тувыран ен* 'Человек в белом платье', *Кужу ен* 'Длинный чкловек' или же 'человек высокого роста') *коштеш* 'злой дух ходит' — иносказательное сочетание слов, являющееся следствием ограничения на упоминание имя дьявола: *Тиде коремыште шкет кодаш ок йōрō: осал коштеш* 'В этом овраге нельзя оставаться одной: злой дух ходит'.

Табу распространяется и на "вульгарные" с точки зрения языческого обряда слова и выражения: *икте-весьдам кочкаш* *ида кошт* 'не ходите грызть (букв.: есть) друг друга' *вм. ида сыре* 'не ссорьтесь'; *умыла гай оваргаш* 'разбухнуть, как хмель' *вм. поаш* 'разбогатеть' [Иванов 1975:86]. Табу слов, основанный на религиозно-мистическом веровании, не имеет места в современ-

ном марийском языке, его былое распространение можно видеть лишь в молебнах, в речи людей старшего поколения, в исторических произведениях для воссоздания прошлого из духовной жизни народа.

В настоящее время активно порождаются эвфемизмы, т.е. слова или выражения, заменяющие табуированную лексему и произносимые без чувства страха. Явление эвфемизации вызвано в более позднюю эпоху социально-политическими, историческими, культурными, этическими или эмоциональными факторами. Характерной чертой таких запретов-воздержаний от неподобающих слов является смягчение грубых, неприятных лексем из приличия, вежливости, такта [Шмелев 1979:402]. К числу таких слов-прикрытий в марийском языке относятся синонимы, передающие тему смерти, которые раскрываются многочисленными лексемами и выражениями: *колаш* 'умирать, умереть' — *йомаш* 'пропадать, пропасть' — *канааш* 'отдыхать, отдохнуть' — *кудалташ* 'покидать, покинуть' — *ойырлаш* 'расставаться, расстаться' — *пыташ* 'кончаться, кончиться' — $\diamond$ *вес тўняш каяш* 'уходить, уйти на тот свет' — $\diamond$ *вуйым кошарташ* 'потерять голову' — $\diamond$ *вуйым пышташ* 'голову сложить' — $\diamond$ *йолым чумалтен возаш* 'протягивать, протянуть ноги' — $\diamond$ *рокыш пураш* 'входить, войти в землю' — $\diamond$ *ўмыр лугыч лияш* 'преждевременно оборваться /о жизни/' и т.д.: *Пайметын ачаже паремын огыл, икмыняр кече гыч колен* 'Отец Паймета не поправился, через несколько дней умер'; *Эргымат япон сареш йомо* [Юзкыйн 1972:130] 'И сын мой погиб на японской войне'; *Шучко черлан кōра авам ўмырешлан канааш возо* 'Из-за ужасной болезни мать моя навсегда легла отдыхать'; *Оксина ынде щкетын, марийже (ынде кум ий лиеш) тудым кудалтен: вес тўняш каен* 'Оксина теперь одна. Ее муж (скоро будет три года) покинул ее: ушел на тот свет'; *Кызыт Эркавайн Хусанов дене шер теммешке ласкан мутланен шинчылтмыже шу. Но йолташ ўмырешлан ойырлен. Тушман-влак лўен пуштыныт* [Васильев 1956:77] 'Сейчас Эркаваю от души захотелось поговорить с Хусановым. Но друг навсегда покинул его. Враги заставили (Хусанова)'; *Стопанын ачаже лу ий ожно бунт годым пытен* [Васин 1974:102] 'Отец Стопана погиб десять лет тому назад во время бунта'.

Из уважения и внимания к покойнику и чувства тяжести расставания с ним вместо глагола *ураш* 'зарывать, зарыть, закапывать, закопать' стали использовать в народе лексемы *тояш* с исходной семемой 'прятать, спрягать' — *чыкаш* 'совать, сунуть' в качестве значения 'хоронить, схоронить', т.е. закапывать в землю с соблюдением принятых обычаев, обрядов: (Якай:) — *Айвика, тудым (Азаматым) ынде мландыкат уреныт* [Николаев 1941:14] '(Якай:) — Айвика, Азамата уже похоронили (букв.:

зарыли в землю)'; Якунялан чыла колышым тояш логале [Васин 1974:34] 'Якуне пришлось похоронить (букв.: прятать) всех покойников'; Колышым чыкаш кечывал деч вара тарванат [МДЭ 1980:19] 'Покойника хоронят после обеда (букв.: покойника сунуть тронутся после обеда).'

Говоря об убийстве, вместо прямого значения пушташ 'убивать, убить, умертвить' иногда предпочитают переносные слова и выражения вроде йөнештараш с прям. 'приспосабливаться, приспособить' и перен. 'укокошить' — корандаш с прям. 'убирать, убрать' и перен. 'убивать, убить' — кошарташ с прям. 'заострить, заострить' и перен. 'губить, погубить, прикончить' — пытараш с прям. 'заканчивать, закончить' и перен. 'прикончить' — тёрлаташ с прям. 'исправлять, исправить' и перен. 'прикончить' — тунчыктараш с прям. 'забить, притеснять' и перен. 'душить, задушить' — $\diamond$ чоным налаш 'убить, прикончить (букв.: взять душу)' — $\diamond$ вес туняш колташ 'прикончить (букв.: отправить на тот свет)' и т.д. Мичун ачаже сар гыч ыш тол, тушман-влак пуштынт дыр [Шкетан 1962:108] 'У Мичуша отец не вернулся с войны, враги, наверное, убили его'; Поян Василий шке посанажат тореш сырен коштын, садлан шотлан тольмо годым йөнештарашат тореш лийын огыл 'Богач Василий все время злился на своего свояка, поэтому при удобном случае был не прочь его укокошить'; Продовольственный склад воктенысе часовой-влакымат Шубин ден кок йолташыже йымьктарышт [Лекайн 1974:181] 'И часовых, стоящих у продовольственного склада, Шубин и двое его друзей убрали'; Кавриш лывырге кал-кылан рвезым кóранен ончале: Стопаным корандыде ок лий, тудо туняште ок иле гын, сайрак лиеш [Васин 1974:106] 'Кавраш с завистью посмотрел на парня с гибким телосложением: Стопана надо убрать, будет лучше, если он не будет жить на свете'; Ме Самсоным соровно кошартена [Лекайн 1955:19] 'Мы Самсона все равно прикончим'; (Павел:) — Политрук йолташ, ончыч снайперым пытараш разрешитлыза [Рыбаков 1963:64] '(Павел:) — Товарищ политрук, разрешите сначала прикончить снайпера'; Мемнан пашаште мешайыше еным тёрлаташ күлеш, тыге гына ме лудыкшо деч коранын кертгына!" — пенгыдын каласыш кевытче Озамбай "Человека" мешающего нашему делу, нужно прикончить, только так мы можем избраться от опасности!" — твердо сказал приказчик Озамбай; Чодыра оролым пуштмо почешак вес увер орыктарыш: пуйто чодыра оролым Миклай тунчыктарен [Мичурин-Азмекей 1966:25] 'Сразу же после убийства лесника ошарашила другая весть, будто Михай задушил лесника'.

Иногда марийцы избегают прямо называть такую слабость человека, как пристрастие к вину, опьянение. Поэтому вместо пушташ 'пьянеть, опьянеть' в ходу такие смягченные слова,

как аныргаш 'помрачиться в сознании' — лывыжгаш 'вянуть, увянуть' — шулаш 'таять, растаять' — ◇ вийдыме лияш 'становиться, стать бессильным' — ◇ вуйыш каяш 'идти, пойти в голову' — ◇ вуйыш кўзаш 'подниматься, подняться в голову' — ◇ йолыш волаш 'спускаться, спуститься в ноги' — ◇ йыжын каяш 'терять, потерять силу' — ◇ могыр нелемаш 'тяжелеть, отяжелеть (о теле)': Рыцарь-влак чот руштыныт [Васин 1974:71] 'Рыцари сильно опьянели'; Уна-влак кочкаш шичме деч ончычак аныргышт 'Гости еще до еды опьянели'; Артист-влак ик стакан пуро денак лывыжгышт [Евсеева 1970:47] 'Артисты с одного стакана браги расслабились (букв.: повяли)'; Нойышо кочам пыртак гына подыльо — йоршыш шулыш 'Мой уставший дед только чуточку выпил и совсем растаял' и т.п.

Глагол шолышташ 'воровать, своровать' в народе передается иносказательными словами тўкаш 'трогать, тронуть' — налаш 'брать, взять'; Гардероб гыч ала-кө йолташмын ушыжым шолыштын 'С гардероба кто-то своровал шапку моего друга'; Сергей Семенович сай пала: пашазе-влак совхозын ик пырче кургыжым огыт тўкө, каван гычат огыт нал [Артамонов 1975:36] 'Сергей Семенович хорошо знает: рабочие не тронут ни одной соломинки совхозного корма, и со скирд не возьмут'.

Йўаш со значением 'пить вино' из корректности произнесения данной лексемы выражается более мягкими синонимами подылаш 'выпить немного, подвыпить' — тамлаш 'пробовать, попробовать' и т.д.: Пеньков ик стакан коньякым йўемкше, жаритлыме лудо шылым пытымеш кочко [Лекайн 1955:25] 'Выпив стакан коньяка, Пеньков съел жареную утятину'; Кодшо тылзыште аракам подылым: шукак огыл — лу стаканым [Шкетан 1954:101] 'В прошлый месяц подвыпил. Не так уж много — всего десять стаканов'.

В марийском языке нескромным считается передача понятия 'забеременеть, беременеть', связанное со словом мўшкыранаш. Поэтому оно часто заменяется довольно отдаленными эфемистическими словами и выражениями: нелемаш 'тяжелеть, отяжелеть' — ◇ мўшкыран лияш 'становиться, стать с животом' — ◇ мўшкырым нумалеш 'носить живот' — ◇ мўшкырым сакаш 'повесить живот' — ◇ неле могыран лияш 'быть с тяжелым животом': Эренерыште шуко ўдыр Серге ватын ломберан тошкеш мўшкыранын [1933:21] 'В Эренере многие девочки беременели в черемуховых задворках Сергеихи'; Ватыже Тая нелемын, ныл-вич тылзе гыч эргым вучат [Юксерн 1970:52] 'Его жена Тая забеременела, через четыре-пять месяцев ждут сына'; Ватыже мўшкыран лиймеке, Епиш адакат пеньжалт кошташ тўнале 'Когда жена забеременела, Епиш снова начал дуться (букв.: сто-нать)'; Марпан аваже Овдачи Кошарьялыш марлан толын. Ик

идалык гыч мўшкырым нумалын [Шабдар Вачай 1935:4] 'Мать Марпы Овдачи вышла замуж в Кошаръял. Через год забеременела'; *Пётыр снган ялыштыже Орина кум кечым илен. Тиде жапыште мўшкырымат сакен* [Артамонов 1980:250] 'В деревне жены моего брата Пётра Орина жила три дня. За это время успела забеременеть'.

Результатом эвфемизации является и появление у слова *кошташ* 'ходить' добавочного значения 'случиться, совершать половой акт (о животных)' и грубой просторечной семемы 'гулять (о людях)', которые в настоящее время представляют омонимы, возникшие вследствие распада полисемии. Под маскою более приемлемых слов затемяется резкость таких физиологических процессов человека, как *шалаш* 'мочиться', *шораш* 'испражняться', передаваемое словами *куштылемаш* 'облегчаться, облегчиться' и выражением $\diamond$ *тўгө* с прям. 'выйти на улиуц, наружу' и перен. 'мочиться, испражняться'; *укшинчаш* 'рвать, вырвать', выражаемое сочетанием слов $\diamond$ *мөнгеш лукташ* 'выпускать, выпустить обратно'.

Указанные выше факты говорят о влиянии табу и эвфемизмом на образование многозначности в марийском языке. Заметно активную роль в расширении лексико-семантической структуры глаголов играют продуктивно развивающиеся в последнее время эвфемизмы.

Сокращения

Артамонов — Ю. Артамонов, Канде тасман, ужар солыккан Какшан. — Ончыко, Йошкар-Ола, 1975, 20–41; Кайк ўжын ужата, Йошкар-Ола, 1980; Васильев — И. Васильев, Кўдырчан йўр, Йошкар-Ола, 1956; Васин — К. Васин, Муро апшат, Йошкар-Ола, 1974; Евсева — М. Евсева, Ёдыр иолташ-влак, Йошкар-Ола, 1970; Лекайн — Н. Лекайн, Кугезе мланде, Йошкар-Ола, 1955; Кугу сарын тулыштыжо, Йошкар-Ола, 1974; МДЭ — Материалы диалектологической экспедиции 1980, № 207, Рукописный фонд МарНИИ, Йошкар-Ола; Мичурин-Азмекей — Мичурин-Азмекей, Коммунист Миклай, Йошкар-Ола, 1966; Николаев — Серг. Николаев, У саска, Йошкар-Ола, 1941; Рыбаков — М. Рыбаков, Кремет корем воктене. — Ончыко, № 3, Йошкар-Ола, 1963, 40–80; Шабдар Вачай — Шабдар Вачай, Ушеш вочдымо куанымаш. — Марий ўдырамаш, № 8, Йошкар-Ола, 1935, 4–5; Шкетан — М. Шкетан, Мыскара ойлымаш-влак, Йошкар-Ола, 1954; Эренер, Йошкар-Ола, 1933; Возымьжо 4 том дене печатлалгеш, Йошкар-Ола, 1962; Юзыкайн — А. Юзыкайн, Маска вынем, Йошкар-Ола, 1972; Юксерн — В. Юксерн, Кўрылтшо повесть, Йошкар-Ола, 1970.

Литература

Булаховский Л.А. 1953, Введение в языкознание, ч. II, Москва;
Варбот Ж.Ж. 1979, Табу // Русский язык. Энциклопедия, Москва,
345-346; Зеленин Д.К. 1929, Табу слов у народов восточной Европы
и северной Азии. Ч. I // Сборник музея антропологии и этнографии,
т. 8, Москва, 1-151; Иванов И.Г. 1975, Возникновение и развитие
марийского литературного языка: Дисс. докт. филол. наук, Йошкар-
Ола (рукоп.); Ларин Б.А. 1961, Об эвфемизмах // Проблемы язы-
кознания. Сборник статей в честь 75-летия акад. И.И. Мещанинова,
Ленинград, 110-124; Шмелев Д.Н. 1979, Эвфемизм // Русский язык.
Энциклопедия, Москва, 402; Nirvi, R.E. 1970, Über die semantische Ver-
teilung im Wortfeld des Todes // Teesid. Congressus Tertius Internationalis
Fenno-Ugristarum, Tallinn, 61-62.

L.I. Barseva
(Joschkar-Ola)

TABUS- UND EUPHEMISMUSROLLE IN DER ENTWICKLUNG DER POLYSEMEN VERBEN IN DER MARISCHEN SPRACHE

Zusammenfassung

Tabu, Euphemismus tragen zur Erweiterung der Wortbedeu-
tungen bei. In der gegenwärtigen marischen Sprache kommen keine
Tabus vor. Gegenwärtig besonders entwickeln sich Euphemismen
produktiv. Sie spielen aktive Rolle in der Polysemiebildung. Z.B.:
Das Todesthema wird mit Hilfe von vielen Worten und Wortver-
bindungen ausgedrückt: *kolaš* 'sterben' — *jomaš* 'verschwinden' —
kanaš 'sich erholen' — *kudaltaš* 'verlassen' — *ojořliaš* 'weggehen' u.a.

Людмила Карпова
(Тарту)

О НЕКОТОРЫХ ФОНЕТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССАХ В СРЕДНЕЧЕПЕЦКИХ ГОВОРАХ УДМУРТСКОГО ЯЗЫКА

Объектом исследования в данной работе являются среднечепецкие говоры, относящиеся по своим фонетико-морфологическим и лексическим особенностям к северному наречию удмуртского языка. Эти говоры располагаются по среднему течению реки Чепцы, поэтому мы условно их назвали среднечепецкими. Точные границы данных говоров нами еще не установлены, но по имеющимся материалам и косвенным сведениям мы к ним относим говоры удмуртов, проживающих в Юкаменском, Глазовском и частично в Красногорском и Балезинском районах Удмуртии.

Внутри среднечепецких говоров имеются определенные отличия в основном фонетического характера. Отличия связаны прежде всего с тем, что носители рассматриваемых говоров издавна живут в соседстве с бесермянским, русским и татарским населением, с которыми находятся в тесных культурно-экономических и этнических контактах. Поэтому в одних группах говоров (например, в юкаленском подговоре) сильно бесермянское влияние, а в других — русское (красногорский подговор).

Следует отметить, что татарский язык в большинстве удмуртских деревень северной Удмуртии уже не оказывает влияния на речь их исконных жителей.

Целью настоящей статьи является описание отдельных звуковых процессов, происходящих в среднечепецких говорах. Материалом для исследования послужили диалектные записи, собранные автором во время научных командировок в населенных пунктах Красногорского, Юкаменского, частично Балезинского и Глазовского районов. Также использованы фольклорно-диалектологические материалы из работ финского ученого Ю. Вихманна [Wichmann 1893 : 89–115, 131–166, 193; 1901a : 8–9, 43–51, 119–161; 1901b] и из книги удмуртского лингвиста В.К.

Кельмакова "Образцы удмуртской речи: Северное наречие и средние говоры" [1981 : 32-58].

Основные закономерности употребления фонем в удмуртском языке рассматриваются в исследованиях Ю. Вихманна [Wichmann 1915], Т.Е. Уотила [Uotila 1933], Д.В. Бубриха (1948). Отдельные фонетические процессы в диалектах удмуртского языка описаны И.В. Тарахановым [1960 : 117-153; 1967 : 191-198], на которые мы в какой-то степени будем ссылаться в своей статье.

В среднечепецких говорах, как и в других диалектах удмуртского языка, встречаются почти все случаи изменения звуков в потоке речи: ассимиляция, диссимиляция (редко), эпатаза, протеза, элизия и т.д. Наиболее распротраненным видом звукоизменения является ассимиляция.

Ассимиляция согласных по глухости-звонкости

Явления регрессивной ассимиляции по глухости в исследуемых говорах встречаются в следующих случаях:

1. Перед суффиксом *-tek* лишительного падежа имен существительных и в деепричастиях, образованных при помощи суффикса *-tek*: *šid* 'суп', — *šittek* 'без супа', *čag* 'лучина' — *čaktek* 'без лучины', *čogini* 'отрубить, отрезать, отрезать' — *čoktek* 'не отрубая, не отсекая, не отрезая', *izini* 'молоть, смолоть' — *istek* 'не смолотив, не размолотив'.

2. В прилагательных в других отыменных образованиях, выступающих с отрицательным суффиксом *-tem*; *už* 'работа, дел' — *ušte* 'безработный, гуляка', *viz* 'ум' — *vis'tem* 'бестолковый, глухой, дурак'.

3. Перед суффиксом *-s'k-* (*-sk-*) (< лит. *-is'k-*, *-sk-*) глаголов настоящего времени 1, 2 лица единственного и множественного числа и возвратных глаголов, также перед суффиксом *-t* глаголов повелительного залога: *todini* 'знать' — *totsko* (лит. *todis'ko*) 'знаю'; *totskod* (лит. *todis'kod*) 'знаешь', *sužini* 'достать (до чего-либо), дотянуться' — *sus'ko* (лит. *sužis'ko*) 'достаю (до чего-либо), дотягиваюсь', *sus'kod* (лит. *sužis'kod*) 'достаешь (дочего-либо), дотягиваешься', *atskini* (лит. *adskini*, *adžis'kini*) 'виднеться, рассматриваться', — *atske* (лит. *adske*, *adžis'ke*) 'виднеется, рассматривается', *viziini* 'переправиться, перейти, переехать' — *višitiini* 'заставить (вынудить) переправиться, перейти, переехать', *tubini* 'подняться' — *tuptiini* 'заставить (вынудить) поднять (что-либо)'.

Данные случаи уподобления отмечены также в бавлинском диалекте [Тараханов 1960 : 120-121] и средневожочных говорах [Бушмакин 1968 : 270].

Явление озвончения глухих согласных перед звонкими зафиксировано нами всего лишь в нескольких случаях:

1. В некоторых прилагательных и наречиях с этимологически глухими конечными согласными основ перед суффиксами сравнительной степени *-ges*, *-get*: *kuz'it* 'соленый' — *kuz'idges*, *ruz'idget* 'солонватый, более соленый', *ežit* 'мало' — *ežidges*, *ežidget* 'маловато', *zek* 'большой; старший' — *zegges*, *zegget* 'больше, старше'.

2. В отличие от литературного языка и других пермских языков в среднечепецких говорах, особенно в юкаменском подговоре, носители которого находятся в более тесных контактах с окружающим бесермянским и татарским населением, происходит озвончение глухих согласных конца слова перед губнозубным *v*: *jek* 'стол' — *jeg vilam* 'на моем столе', *zek* 'большой, старший' — *zeg val* 'большой был; старший был', *dis* 'одежда' — *diz' voštono* 'одежду надо поменять', *das* 'десять' — *daz vit* 'пятнадцать', *s'ures* 'дорога' — *s'urez vožin* 'на развилке дороги', *tros* 'много' — *troz val* 'много было' и т.д.

Озвончение глухих перед *v* распространено также в говорах нижнечепецких удмуртов, языке бесермян [Тепляшина 1970а : 162; 1970б : 151–153]. В фольклорно-диалектологических текстах Ю. Вихманна по говорам северных удмуртов встречается лишь один пример на это явление: *mađvej* [Wichm. 19016 : 81] 'Матвей'. Т.И. Тепляшина допускает мысль, что "... северноудмуртские говоры это качество приобрели от языка бесермян", поскольку "... озвончение глухих перед согласным *v* неизвестно другим пермским языкам", оно "... имеет распространение в языках Поволжья", например, в мордовском и чувашском [Тепляшина 1970б : 153]. Мы тоже склонны придерживаться данной точки зрения.

Ассимиляция согласных по палатальности

1: Широкое распространение в среднечепецких говорах имеет ассимиляция *j* предшествующим согласным *d*, *d'*, *l*, *l'*, *n*, *n'*, *t*, *t'* в существительных с суффиксом множественного числа *-jos*. Причем твердые из указанных согласных *d*, *l*, *n*, *t* уподобляют и одновременно под влиянием последнего получают смягчение: *n'an'n'os* (лит. *n'an'jos*) 'хлеба', *vin'n'os* (лит. *vinjos*) 'братся', *jegit't'os* (лит. *jegitjos*) 'молодежь', *burd'd'os* (лит. *burdjos*) 'крылья'.

Нужно отметить, что *j* наиболее регулярно подвергается ассимиляции после палатальных согласных, в позиции же после твердых согласных он может выступать с отдельными отступлениями и произноситься двойко. В фольклорно-

диалектологических текстах Ю. Вихманна, зафиксировавшего речь удмуртов исследуемого региона в конце XIX века, мы обнаружили лишь один пример на уподобление *j* предшествующим мягким согласным *s'uan'n'os* [Wichm. 19016 : 8] 'участники свадьбы со стороны жениха', во всех остальных случаях не только перед твердым, но даже перед палатальным согласным уподобление не наблюдается, например, *t's'ibin'iosli* [Wichm. 1893 : 139] 'комарам, мошкам', *pinalios* [Wichm. 1893 : 166] 'дети', *vumurtjos* [Wichm. 1901a : 121] 'водяные', *udmortjos* [Wichm. 1901a : 159] 'удмурты' и т.д. Из этого следует, что процесс ассимиляции *j* в данной позиции начался в среднечепецких говорах не так давно и продолжает развиваться в настоящее время. Подтверждением этой мысли являются примеры из других диалектов удмуртского языка, имеющиеся в работах Т.Е. Уотила [Uotila 1953 : 382-392], И.В. Тараканова [1960 : 122-125].

2. Особенностью среднечепецких говоров, как и нижнечепецких [Тепляшина 1970а : 162-163], является палатализация согласного *t* суффикса падежа пролатив под влиянием последующего переднерядного гласного *i*: *ul'e'at'i* (лит. *ul'e'ajeti*) 'по улице', *s'urest'i* ~ *s'uresit'i* (лит. *s'uresti*) 'по дороге', *ludet'i* ~ *ludit'i* (лит. *ludeti*) 'по полю', *gurtet'i* (лит. *gurteti*) 'по деревне'.

Смягчение согласного *t* под влиянием следующего гласного *i* наблюдается и в суффиксе порядковых числительных *-et'i*, также в некоторых наречиях и наречных словах: *vit'e't'i* (лит. *vit'eti*) 'пятый', *dase't'i* (лит. *daseti*) 'десятый', *ot'i* (лит. *oti*) 'там, по тому месту', *ta't'i* (лит. *tati*) 'здесь, по этому месту', *kit'i* (лит. *kiti*) 'где, по какому месту'.

Смягчение согласных под влиянием соседних гласных переднего ряда *i*, *e* носит почти универсальный характер в языке бесермян, частично встречается в южноудмуртских диалектах. В большинстве удмуртских диалектов, литературном языке и других пермских языках оно не отмечается. По мнению Т.И. Тепляшиной, это явление в языке бесермян "идет от тюркских языков и, может быть, именно от древнебулгарского", так как оно "наблюдается и в современном чувашском языке ..." [Тепляшина 1970б : 166, 165]. Поскольку носители среднечепецких говоров живут в соседстве с бесермянским населением, мы считаем, что явление смягчения согласного *t* в выше названных случаях в описываемых говорах происходит под влиянием бесермянской речи.

Явление ассимиляции в области гласных, несколько напоминающее гармонию гласных, которая отсутствует в удмуртском языке, но широко распространена в некоторых финно-угорских языках, мало характерно для среднечепецких говоров. В юкаменском подговоре нами зафиксировано всего два примера на полную прогрессивную ассимиляцию: *turim* (лит. *turin*) 'сено,

трава', *uziani* (лит. *uzijani*) 'боронить'. Второй пример также встречается в записях Ю. Вихманна в форме *uziani* [Wichm. 1893 : 132].

Регрессивная ассимиляция гласных иногда может происходить перед суффиксами падежей аккумулятив, инструменталь, иллатив, когда гласные основы *a*, *o* под влиянием когда-то употребившегося вставочного *j* для устранения зияния гласных сужаются и происходят изменения: *a* > *e*, *o* > *e*. Примеры: *čaičeez* (лит. *čaičajež*) 'лес', *vikeen* (лит. *vikožen*) 'мельницей', *see* (лит. *soje*) 'его, ее'.

Случаев явлений диссимиляторного характера в исследуемых говорах нам обнаружить не удалось, за исключением некоторых русских заимствований, свойственных речи старшего поколения: *paltorg* < русск. *partorg*, *s'ekl'etar* < русск. *s'ekretar*'.

Протеза

В среднечепецких говорах, как и в других диалектах удмуртского языка, протеза обычно встречается в русских заимствованиях перед группой труднопроизносимых согласных. Протетическими звуками чаще являются гласные *i*, *i*, *u*, иногда *o*. Примеры: *iškola* 'школа', *iz'ver* 'зверь', *isvat* 'сват', *odvotiča* 'двор, усадьба'.

Эпентеза

Эпентетические гласные появляются в основном между согласными, представляющими труднопроизносимые сочетания в начале и конце слова, например: *sikal* (лит. *skal*) 'корова', *gurida* [Wichm. 19016 : 9, 58] 'груда', *turupka* [Wichm. 1901a : 49; 19016 : 115] 'трубка', *purud* [Wichm. 1893 : 96] 'пруд', *bišim* 'блин', *burus* 'брус', *pulug* 'плуг', *petirlen* [Wichm. 1893 : 90] 'у Петра'.

В некоторых случаях происходит вставка *j* между гласными на стыке корневых и суффиксальных морфем, к примеру, после гласных основы *a*, *o*, *i* перед суффиксом множественного числа *-os*: *pudojos* (лит. *pudoos*) 'скотина', *kuvojoes* [Wichm. 19016 : 1] (лит. *kunoos*) 'гости', *koblajosin* [Wichm. 1893 : 146] (лит. *koblajosin*) 'с кобылами', *sojoes* [Wichm. 19016 : 11] (лит. *soos*) 'они'.

Элизия гласных

В среднечепецких говорах в позиции перед начальным гласным следующего слова наблюдается отпадение конечной гласной предшествующего слова. Из двух гласных на стыке двух лек-

сем обычно выпадает первый и происходит как бы слияние двух слов в одно целое. Явление элизии нами зафиксировано в красногорском и юкаменском подговорах в некоторых местоименных словах: *taʒ'ik* 'также, таким образом' < *taʒ'i* 'так, таким образом' и *ik* 'же'; *tin'ta* 'вот этот, вот этот самый' < *tin'i* 'вот' и *ta* 'этот, эта'; *tin'so* 'вот тот, вот то самое' < *tin'i* 'вот' и *so* 'он, тот'.

Афферезис

Наряду с элизией иногда встречаются явление афферезиса, суть которой заключается в том, что под воздействием конечного звука предшествующего слова происходит выпадение начального звука или даже целого слога последующего слова. То есть данное явление обычно наблюдается в сложных словах, образованных из двух самостоятельных слов. Примеры: *tare* ~ *tabre* 'сейчас, теперь' < *ta* 'эта, этот' и *bere* 'потом'; *sere* ~ *sre* 'потом, после того' < *so* 'то, тот, он' и *bere* 'потом'; *ʏaz'nal* ~ *vaz'nal* 'позавчера' < *ʏaz'* ~ *vaz'* 'рано' и *nunal* 'день'; *odigne* 'только один' < *odig* 'один' и *gine* 'только'; *sonе* 'только он (она)' < *so* 'он (она)' и *gine* 'только'. Все слова указанной выше категории иногда произносятся и в полной форме. Однако доминирующей формой произношения все же являются усеченные формы, как это имеет место в большинстве удмуртских диалектов.

Кроме выше названных случаев, аналогичное выпадение слога происходит в сочетаниях существительных и некоторых местоимений с послелогоми *din'in*, *din'is'*, *din'e*, *din'ami*, *din'azi*, *din'adi*, *din'am*, *din'ad*, *din'az*. В результате выпадения в послелогах первого слога *di* в среднечепецких говорах образуются падежные формы с элементом *-n'* вместо послесложных конструкций литературного языка: *soosn'e* 'к ним' < *soos* 'они' и *din'e* 'к, у, при', *mumizn'e* 'к матери своей' < *mumiz* 'его (ее) мать' и *din'e* 'к', *vedunn'e* [Wichm. 19016 : 13] 'к колдунье' < *vedin* 'колдунья' и *din'e* 'к, у, при', *ton'n'ad* [Wichm. 1893 : 89] 'к тебе' < *ton* 'ты' и *din'ad* 'к, у, при, возле'. Т.И. Тепляшина по отношению к новым оформлением местных падежей применяет термин "приблизительноместные падежи" [Тепляшина 1981 : 286]. Подобные падежные формы имен существительных и местоимений имеют место и в других севернудмуртских диалектах, например, в нижнечепецких говорах [Тепляшина 1970а : 167; 1981 : 285–286]. Встречаются они и в бесермянском наречии [Тепляшина 1970б : 169].

Рассмотренные выше фонетические процессы не отражают полную картину системы звукоизменений в среднечепецких говорах, последующий сбор и анализ материала помогут в дальнейшем дополнить и углубить некоторые аспекты этой проблемы.

Литература

Бубрих Д.В. 1948, Историческая фонетика удмуртского языка (сравнительно с коми языком). Ижевск; Бушмакин С.К. 1968, Ассимиляция звуков в средневожских говорах удмуртского языка // СФУ IV. С. 269–284; Кельмаков В.К. 1981, Образцы удмуртской речи. Северное наречие и срединные говоры. Ижевск; Тараканов И.В. 1960, Некоторые явления ассимиляции, элизии и вставки звуков в удмуртском языке (на материале бавлинского диалекта удмуртского языка) // Keele ja Kirjanduse Instituudi Uurimused V. С.117–153; 1967, О некоторых фонетических процессах в диалектах удмуртского языка // СФУ III. С. 191–198; Тепляшина Т.И. 1970а, Нижне-чепецкие говоры северно-удмуртского наречия // Записки. Вып. 21. Ижевск. С. 156–196; 1970б, Язык бесермян. Москва; 1981, О новых удмуртских падежах // Congressus Quintus Internationalis Fennou-Ugristarum. Pars VI. Turku. С. 285–292; Uotila T.E. 1933, Zur Geschichte des Konsonantismus in den permischen Sprachen // MSFOu LXV. Helsinki; Wichmann Y. 1901a, Wotjakische sprachproben II. Sprichwörter, rätsel, märchen, sagen und erzählungen // JSFOu XIX. Helsingfors; 1901b, Chrestomathie mit Glossar. Helsingfors; 1915, Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Wotjakischen mit Rücksicht auf das Syrjänische // MSFOu XXXVI. Helsinki; 1893, Wotjakische sprachproben I. Lieder, gebete und zaubererprüche // JSFOu XI. Helsingfors.

Ljudmila Karpova
(Tartu)

ÜBER EINIGE PHONETISCHE PROZESSE IN DEN MITTELSCHEPEZISCHEN MUNDARTEN DES UDMURTISCHEN

Zusammenfassung

Die mittelschepezischen Mundarten des Udmurtischen sind im nördlichen Teil von Udmurtien im Mittelgebiet des Flusses Tschepzy verbreitet. Der Artikel behandelt einige phonetische Erscheinungen in diesen Mundarten.

Zu den sehr verbreiteten Lautveränderungen gehört in erster Linie die Assimilation. Die regressive Assimilation nach der Stimmlosigkeit erscheint vor dem Suffix *-tek* der Substantive und Gerundien, vor dem Verneinungssuffix *-tem* und vor den Verbalsuffixen *-s'k-* (*-sk-*), *-t-*: *šittek* < *šidtek* 'ohne Suppe', *vis'tem* < *viz'tem* 'dumm, ohne Sinn', *atske* < *adske* 'wird gesehen'. Die stimmlosen Konsonanten werden in der Position vor dem Komparativsuffix der Adjektive und

Adverbien *-ges*, *-gem* und der labial-dentalen *v* stimmhaft: *kuz'idges* < *kuz'itges* 'salziger, mehr salzhaltig', *daz vit'* < *das vit'* 'fünfzehn'.

In den Substantiven mit dem Pluralmerkmal *-jos* wird der *j* der Assimilation von den vorangehenden Konsonanten *d*, *d'*, *l*, *l'*, *n*, *n'*, *t*, *t'* unterzogen: *vin'n'os* < *vinjos* 'Brüder', *jegit't'os* < *jegitjos* 'Jugend'.

Der Konsonant *t* wird vor dem Vokal *i* in den Suffixen der Ordnungszahlwörter, im Prolativ der Substantive palatalisiert: *gurteti* < *gurteti* 'im Dorf', *vit'e't'i* < *vit'eti* 'der fünfte'.

In den behandelten Mundarten kommen auch sporadische Lautveränderungen vor. Zu ihnen gehören vor allem Epenthese, Elision, Protäse, zum Beispiel: *sikal* < *skal* 'Kuh', *so* < *so* 'der selbe' und *otin* 'dort', *tare* ~ *tabre* 'jetzt' < *ta* 'dieser' und *bere* 'dann'.

Ago Künnap
(Helsingfors-Tartu)

NORDEN OCH DE FINSK-UGRISKA FOLKEN I SOVJETUNIONEN

Man bör komma ihåg, att de nordiska länderna är en del av en större helhet som kallas Baltofennoskandien. När vi tittar på Europas språkkarta, märker vi, att Baltofennoskandinavien, vars kärna i själva verket är vatten, — Östersjön — språkligt är indelad i två huvudområden: det skandinaviska och det finsk-ugriska området. Till det senare gränsar i söder ännu de baltiska språkens — lettiskans och litauiskans — område. I söder sträcker sig ju också det germanska språket tyska och det slaviska språket polska ända fram till östersjökusten.

Inget av Baltofennoskandiens ursprungsfolk har bara helt plötsligt vandrat hit ifrån något annat område. Dessa folk har med tiden bildats på sina nuvarande boplatser. De äldsta, fåtaliga befolkningsgrupperna kom till Baltofennoskandien efter att inlandsisen hade smält, alltså reden för ca 10 000 år sedan. Vilken språkstam tillhörde språken, som talades av denna befolkning? Det vet vi inte. Och vi kan heller säga om vi fått något genetiskt arv från dem. Men likväl kan de ha varit våra gemensamma förfäder, såsom även många andra senare till Baltofennoskandien invandrade grupper.

Vi vet, att den senare befolkningstillväxten skedde främst från söder och öster. Man antar att den största vågen från öster anlände för ca 5 000 år sedan och att nykomlingarna var stammar som talade en finsk-ugrisk språkform. De kom ingalunda till öde bygder utan blandade sig med våra förfäder som redan bodde här. Det är skäl att, anta att den finsk-ugriska bosättningen sträckte sig ända till det nuvarande Sverige. Med tiden fick Baltofennoskandien en i rashänseende ganska enhetlig bosättning, i vilken även de söderfrån senare inflyttade balterna spelar en viktig roll. Sydligt genetiskt arv fick Baltofennoskandien t. ex. under vikingatiden. Då tog man ju in fångar från olika håll i Europa och även längre ifrån. Genetiska spår efterlämnades bl. a. av soldater i många krigshärar.

Genom historien har Östersjön varit Nordens Medelhav på vars

stränder Hansaförbundet härskat. Östersjöländerna har långt varit en helhet, bl. a. vad religion beträffar (med undantag av de katolska länderna Polen och Litauen). Den ortodoxa kyrkan har inte vunnit något nämnvärt fotfäste i dessa områden även om Peter den Store öppnade ett fönster åt Ryssland ut mot Östersjön.

Baltofennoskandiens genetiska, kulturella och språkliga kontakter åt olika håll är alltså komplicerade. En del kontakter leder österut, till de finsk-ugriska folken i Sovjetunionen.

Bland de finsk-ugriska folken bör främst nämnas estländerna. Och orsaken är ingalunda bara den, att danskarna år 1219 erövrade den estniska staden som i dag heter Tallinn och småningom en stor del av norra Estland — och härskade över detta område i mer än hundra år. Eller att Sverige var den centrala makthavaren i 1600-talets Estland. Man bör nämligen speciellt ha i minnet att Estland är en självständig stat tillhörande Baltofennoskandien (såsom även Lettland och Litauen).

Sammanfattningsvis kunde man alltså säga, att Baltofennoskandiens finsk-ugriska befolkning till en stor del (främst språkligt) är finsk-ugriserade skandinaver och balter. Och likaså är en betydande del av skandinaverna och balterna (återigen främst språkligt) skandinaveriserade och baltiserade finsk-ugrer. Denna uppfattning får stöd även i genetiken.

När vi alltså studerar Sovjetunionens finsk-ugriska folk, studerar vi en av Nordens många bakgrunder. Vi studerar fakta, om vilka inget nordiskt land kan säga, att det inte skulle ha något med saken att göra. Eller att landets kontakter i österled inte skulle ha någon betydelse för dess historia eller nutid. För att inte tala om hela Baltofennoskandiens ekonomiska intressen i öster, för vilka de senaste årens samhälleliga omvälvningar i Sovjetunionen öppnat helt nya vyer.

För att få en uppfattning om de finsk-ugriska folkmängderna i Sovjetunionen och om folkens kunskaper i sitt modersmål måste vi använda oss av uppgifter i folkräkningarna. Andra komparabla uppgifter saknas. Det ryska imperiet och Sovjetunionen har vid olika folkräkningar använt sig av olika beräkningsprinciper, vilket gör att siffrorna inte är fullt komparabla. Uppgifterna i folkräkningarna är inte heller alltid helt pålitliga. Detta beror dels på slarv hos dem som samlat in uppgifterna, dels på lokala myndigheters fusk. Det kan också bero på att medborgarna av rädsla inte lämnat korrekta uppgifter. Men i avsaknad av bättre källor är vi tvungna att bygga våra analyser på uppgifter från de senaste folkräkningarna.

Låt oss till en början ta en titt på resultaten i befolkningsräkningarna f.o.m. år 1897. De finsk-ugriska folken i Ryssland och Sovjetunionen enligt folkräkningarna 1897–1989 (mängderna angivna i tusental):

Språk/ Nationalitet	1897	1926	1939	1959	1970	1979	1989
Finska	143,1	135,4	...	92,7	84,7	77,1	67,4
Karelska	208,1	248,1	253,0	167,3	146,1	138,4	130,9
Vepsiska	25,8	32,8	32,0	16,4	8,3	8,1	12,5
Ingerska	13,8	16,1	...	1,1	0,8	0,7	0,8
Estniska	1 002,7	154,6	143,6	988,6	1 007,4	1 019,9	1 026,6
Samiska	1,8	1,7	...	1,8	1,9	1,9	1,9
Mozdviniska	1 023,8	1 339,9	1 456,3	1 285,1	1 262,7	1 191,8	1 154,0
Tjeremissiska	375,4	428,2	481,6	504,2	598,6	622,0	670,9
Syrjäniska	153,6	226,3	} 422,3	287,0	322,0	326,7	344,5
Permjakiska	104,7	149,4		143,9	153,5	150,8	152,1
Votjakiska	421,0	514,2	606,3	624,8	704,3	713,7	746,6
Ostjakiska	19,7	22,2	18,5	19,4	21,1	20,9	22,5
Voguliska	7,6	5,7	...	6,4	7,7	7,6	8,5
Ungerska	1,0	5,4	...	154,7	166,5	170,6	171,4
Totalt	3 502,1	3 280,0	...	4 293,5	4 485,4	4 450,0	4 510,8

(1897-1979 - S. Lallukka, Suomalais-ugrilaiset kansat Neuvostoliiton uusimpien väestölaskentojen valossa. Helsinki 1982 : 20; 1989 — Вестник статистики 1990 10 : 69-71.)

Nedan har endast folkräkningarna från åren 1959, 1970, 1979 och 1989 beaktats.

När vi övergår till att studera den finsk-ugriska språksituationen, bör det konstateras att det är främst de språkliga rötterna som förenar de finsk-ugriska folken. Någon gemensam kultur har dessa folk egentligen inte.

I allmänhet är det ju överallt i världen så, att det är just språket som är det som håller etniska grupper samman.

När en minoritetsnationalitet överger sitt modersmål, betyder det vanligen en övergång till att bli en del av en större nationalitet. När det gäller Sovjetunionen blir majoritetsspråket ryska vanligen de finsk-ugriska folkens nya språk och det sker en russifiering.

Av följande tabell framgår antalet personer som talar finsk-ugriska språk 1989: 1) språk/nationalitet, 2) befolkningens mängd, 3) nationalspråk modersmål, 4) nationalspråk andra språk (vanligen ryska första språk), 5) totalmängden som behärskar nationalspråket.

1989

	1	2	3	4	5
Estniska	1 026 649	980 033	95,5	13 237	993 270 96,8
Finska	67 359	23 274	34,6	-	23 274 34,6
Karelska	130 929	65 542	50,1	17 742	83 284 63,6
Vepsiska	12 501	6 355	50,8	1 857	8 212 65,7
Ingerska	820	302	36,8	310	612 74,6

1	2	3	4	5
Samiska	1 890	797 42,2	133	930 49,2
Mordviniska	1 153 987	773 827 67,1	91 353	865 180 75,0
Tjeremissiska	670 868	542 160 80,9	22 733	564 893 84,2
Syrjäniska	746 793	520 101 69,6	40 647	560 748 75,1
Permjakiska	344 519	242 515 70,4	19 516	262 031 76,1
Votjakiska	152 060	106 531 70,1	11 202	117 733 77,4
Ostjakiska	22 521	13 615 60,5	487	14 102 62,6
Voguliska	8 474	3 140 37,1	252	3 392 40,0
Ungerska	171 420	160 882 93,9	-	160 882 93,9
Totalt	4 510 790	3 439 074 76,2	219 469	3 658 543 81,1
Liviska	226	99 43,8	30	129 57,1

Tabellen nedan visar förändringen från 1959 till 1989 i antalet personer, som talar nationalspråket som modersmål:

Språk/Nationalitet	1959-1989	
		%
Estniska	+39 052	104,2
Finska	-31 849	42,2
Karelska	-53 680	55,0
Vepsiska	-1 200	84,1
Ingerska	-67	81,8
Samiska	-455	63,7
Mordviniska	-230 285	77,1
Tjeremissiska	+62 573	113,0
Syrjäniska	-36 640	93,4
Permjakiska	-13 853	94,6
Votjakiska	-19 471	84,5
Ostjakiska	-1 327	91,1
Voguliska	-677	82,3
Ungerska	+10 467	107,0
Totalt	-277 412	92,5

Det är helt klart att de finsk-ugriska folken i Sovjetunionen är i behov av stor hjälp och allt stöd för att kunna bevara sin nationella identitet. Främst gäller det att bevara modersmålet och värna om kulturen på det egna modersmålet.

Jag vill poängtera, att estniska forskare och lärare i finsk-ugriska språk under ledning av akademiker Paul Ariste efter andra världskriget har stött och främjat forskning och undervisning i Sovjetunionens övriga finski-ugriska folks modersmål genom att utbilda dem experter vid Tartu universitet. Tiotals och åter tiotals ingermanländare, karelare, mordviner, tjeremisser, syrjäner och votjaker har under en treårig fortbildningsperiod fått utbildning i Tartu. De har där

presenterat sina licentiatexamensarbeten och disputerat. Man kan aldrig uppskatta för mycket denna hjälp. Dess betydelse är enorm när det gäller att bevara och utveckla dessa språk och därigenom den nationella kulturen. Under förra decenniet har även erbjudits möjlighet att i Tartu universitet bedriva vidaregående studier i finsk-ugrisk folkdiktning. De anställda vid Språk- och litteraturinstitutet vid Estlands Vetenskapsakademi i Tallinn har arrangerat finsk-ugriska folkloreevenemang på olika håll i Estland. För de fåtaliga ob-ugriernas filologiska och pedagogiska utbildning har Leningrad spelat en viktig roll och där speciellt den pedagogiska högskolan som fått sitt namn efter Herzen.

Det bör nämnas att den 7. september 1989 grundades i Tartu Estlands uraliska förening, vars uppgift kommer att vara att medverka till forskning av finska-ugriska och samojediska språk och kulturer samt att sprida kännedom om dem och stöda folkens möjligheter att själva utveckla sin egen kultur. Genom sin verksamhet vill föreningen medverka till att varje folks eviga rätt till suveränitet och kulturell egenart också i praktiken kommer att förverkligas. Estlands uraliska förening hälsar organisationer och institutioner samt enskilda personer välkomna att ansluta sig till de uraliska folkens stiftelse, som kommer att grundas för att stöda de uraliska folkens kulturföreningar. Stiftelsen ska också hjälpa till att grunda föreningar, förmedla utbildning till medlemmarna samt bereda medlemmarna möjligheter till praktik vid estniska skolor och institutioner. Men i en situation där Estlands ekonomi är mycket kärv har vi tillsvidare knappt fått några medel till stiftelsen. När situationen blir bättre, hoppas vi emellertid att stiftelsen kommer att bli stark och aktiv. I varje fall är denna stiftelse nu grundad.

Det kan inte råda någon tvekan om att inte alla nordiska kretsar skulle förstå och stöda Sovjetunionens småfolk i deras strävanden mot en större suveränitet. Det är enda vägen till ett människovärdigt liv. Det är dock fullt naturligt att man i dessa sammanhang också kan erfara en viss försiktighet och avvaktan. Det kan man lätt förstå, när man minns historiska fakta. Relationerna mellan Fennoskandien och Balticum var under krigsåren och efterkrigstiden så gott som totalt avskurna. Men nu har band småningom åter knutits. Utvecklingen har varit synnerligen snabb under de senaste två åren. Friskt blåsande reformvindar vid Östersjöns sydostkust har öppnat nya vyer och möjligheter.

Ofta frågar man nu i Norden, vad man kunde göra i dagens situation. Så frågas även på andra håll i västvärlden. Jag anser inte, att vilket sovjetiskt folk som helst kunde räddas på ett eller annat sätt av ett hur stort västerländskt lån som helst. Ingen kan säga, hur vi kunde investera detta lån för att bygga upp något litet folks kultur eller liknande. Man bör finna andra lösningar. Ett gott exempel på

en dylik lösning är finländarnas agerande. De har grundat stiftelser utanför Sovjetunionen och låter också pengarna växa utanför Sovjet. Avkastningen används till stipendier åt karelare, ingermanländare och estländare. Den nya generationen av Sovjetunionens finsk-ugriska folk behöver kultur, undervisning och erfarenheter. Den medelålders och äldre generationen kommer evigt att få bära det förfutnas börda. Den unga generationen är vårt hopp. Vi vill att vår unga generation blir en europeisk generation, att den från barnaår integreras i västerländsk kultur och Europa. Stipendier åt skolelever och studenter är mycket välkomna. Genom dem kunde den unga generationen få det den mest behöver: undervisning och erfarenhet såväl i de nordiska länderna som också i andra västländer.

Men vad har finsk-ugriska folk att ge åt Nordens folk och även åt den övriga världen? T.ex. vi estländare tror att vi är mästare i uthållighet. Vi torde ha Europas äldsta fortlöpande kultur. Vi har bebott vårt nuvarande hemland i minst 5 000 år (men mycket troligt t.o.m. 10 000 år) och på samma gång upprätthållit balansen mellan människa och natur. Detta är knappast någon tillfällighet. Allt detta är vi djupt medvetna om och kan således vara även andra folk till nytta.

Det är sant att Estland i dag är mycket förorenat och rent av står på gränsen till en ekologisk katastrof. Men man bör komma ihåg att denna nedsmutsning har främmande makt beordrat. Det har inte skett på estländarnas eget initiativ. Estländarna och de finsk-ugriska folken har förmågan att leva i harmoni med naturen. Vi får hoppas att denna förmåga inte har gått förlorad.

Vi dagens östersjöfolk är mer beroende av vårt hav än våra förfäder någonsin varit. Att värna om små kulturer betyder naturhushållning. De små kulturerna har nycklarna till framtiden. Huvudlinjen för Baltofennoskandien kommer att vara ekologi och värnandet om de små kulturerna. Det är viktigt att bli medveten om detta. Den s.k. finsk-ugriska strategin i den internationella konkurrensen är etnisk originalitet, äkthet och en kvantitativ begränsning. Detta är de finsk-ugriska folkens budskap även till de nordiska länderna.

Man bör också påpeka att de nordiska länderna troligen inte tillräckligt använt sig av sitt finsk-ugriska kort, i synnerhet inte sitt Estland-kort, när de sökt sig fotfäste i Ryssland, Lettland, Litauen och även i Polen. Vi har ju sedan gammalt goda relationer med dessa områden. De nordiska och de baltiska länderna kunde fungera som ett slags kanaler för varandra mot en större helhet. Vi i Baltofennoskandinavien är alla små folk och kulturellt står vi nära varandra. Vi behöver säkert varandras stöd för att sprida kännedom om våra länder ut i en vidare värld. Det finns många saker som Norden och Balticum kunde lära av varandra. Men länderna har

också mycket gemensamt, vars marknadsföring till en tredje part vi tillsammans kunde diskutera.

Estlands nationella storman Jakob Hurt har sagt, att ett folk som inte kan bli stort i styrka och mängd, bör bli stort i sin kultur! Låt oss ha denna målsättning och låt oss härvid hjälpa även våra minsta bröder!

Аго Кюннап
(Хельсинки-Тарту)

СЕВЕРНЫЕ СТРАНЫ И ФИННО-УГОРСКИЕ НАРОДЫ СОВЕТСКОГО СОЮЗА

Резюме

Автор рассматривает исторические связи скандинавского и финно-угорского населения в Балтофенноскандии, численность финно-угорских народов в Советском Союзе и темпы траты ими своих национальных языков, набрасывает некоторые перспективы сотрудничества между Скандинавией и этими финно-угорскими народами.

Ago Künnap
(Helsinki-Tartu)

ÜBER DIE LAGE DER SAMOJEDISCHEN SPRACHEN UND DER SAMOJEDOLOGIE

Heute sind vier samojedische Sprachen erhalten geblieben, von denen drei zu der nördlichen Gruppe gehören und die vierte die südliche Gruppe bildet. Es sind die folgenden samojedischen Sprachen:

Nördliche Gruppe

1. Nenzisch (od. Juraksamojedisch)
2. Enzisch (od. Jenisseisamojedisch)
3. Nganasanisch (od. Tavgisamojedisch)

Südliche Gruppe

4. Selkupisch (od. Ostjaksamojedisch)

Früher hat es noch zwei Sprachen gegeben: Kamassisch und Matorisch. Die letzte Sprecherin der kamassischen Sprache Klavdia Plotnikova hat 1989 verstorben.

Spricht man von der Verwandtschaft der uralischen Sprachen, so ist man im allgemeinen der Meinung, daß diese Verwandtschaft auf eine gemeinsame uralische Ursprache zurückgeht. Die Teilung der uralischen Ursprache in heutige uralische Sprachen wird oft mit Hilfe eines binären Sprachbaumes dargestellt.

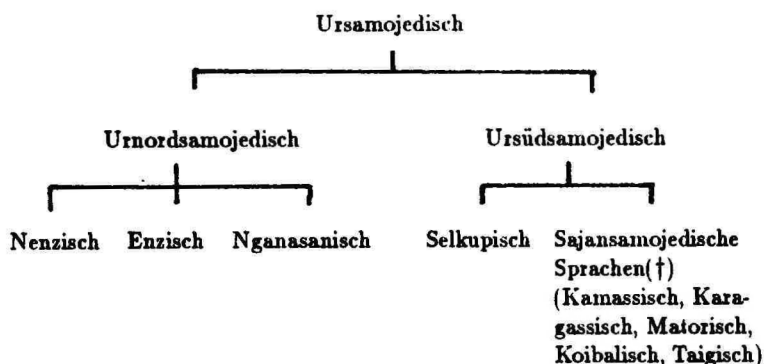
Obwohl dieser traditionelle uralische Sprachbaum eher auf einem allgemeinen Eindruck als einer detaillierten Analyse aufgebaut ist, scheint er doch wenigstens zur relativen Vorkommenshäufigkeit des alten gemeinsamen Grundwortschatzes in verschiedenen uralischen Sprachen in Korrelation zu stehen und entspricht damit in allgemeinen Zügen dem anzunehmenden Entwicklungsgang der diachronischen Differentiation. Nach dem Sprachbaum hat sich die uralische Ursprache zuerst in die finnisch-ugrische und samojedische Ursprache geteilt.

Der uralische Sprachbaum, d.h. ein vereinfachtes Schema, das die Abstammung der uralischen Sprachen aus einer gemeinsamen Ursprache darstellt, ist wohl allen gut bekannt. Heute kann man

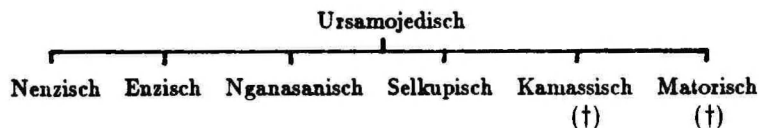
die Tendenz beobachten, den traditionellen uralischen Sprachbaum durch ein sogenanntes Rechenmodell zu ersetzen. Das gilt auch für den samojedischen Sprachbaum:

Sprachstamm der samojedischen Sprachen

Früher: Sprachbaummodell

Jetzt: Rechenmodell

Als Kommentar zum samojedischen Rechenmodell kann man sagen, daß man darauf verzichtet hat, die nordsamojedische Ursprache und speziell die südsamojedische Ursprache zu rekonstruieren. Diese Idee stammt vor allem von dem Moskauer Sprachforscher Eugen Helimski und beruht auf der Beobachtung, daß für die Rekonstruktion vor allem der südsamojedischen Ursprache aufgrund des Selkupischen, des Kamassischen und des Matorischen nicht ausreichend gemeinsame Innovationen zu finden sind. Auch die Idee, daß es unbegründet ist, von einer Reihe der samojedischen Sprachen im Sajan-Gebirge zu sprechen, wie es früher gemacht wurde (Kamassisch, Karagassisch, Matorisch, Koibalisch, Taigisch und Sojotisch), stammt vor allem von Eugen Helimski. Es kommen höchstens zwei Sprachen in Betracht: Kamassisch und Matorisch. Koibalisch, Taigisch und Karagassisch wären nur die Mundarten dieser zwei Sprachen, Sojotisch war aber überhaupt keine samojedische Sprache. (S. ХЕЛИМСКИЙ 1982 : 37–47). Helimskis Präzisierungen sind glaubwürdig und werden im allgemeinen gutgeheißen.

Wollen wir jetzt die Anzahl der samojedischsprachigen Bevölkerung betrachten. Die älteren Angaben stützen sich vor allem auf die Ergebnisse der Volkszählungen im Russischen Imperium und in der Sowjetunion:

**Samojedische Völker im Russischen Imperium
und in der Sowjetunion von 1853 bis 1989
(in tausenden)**

	1853	1911	1926	1939	1959	1970	1979	1989
Nenzen	10,7	9,3	14,1	17,0	23,0	28,7	29,9	34,7
Enzen			0,4		0,3			0,2
Nganasanen	1,5	1,3	0,9	0,8	0,7	1,0	0,9	1,3
Selkupen	7,0	5,8	4,5	6,4	3,8	4,3	3,6	3,6

(S. näher Bători 1980 : 32–37; Künnap 1983; Вестник 1990 : 69–71.)

Im Laufe der weiteren Betrachtung beschränken wir uns auf die Ergebnisse der Volkszählungen von 1959, 1970, 1979 und 1989 (s. näher Künnap 1983; Вестник 1990 : 69–71), denn uns interessieren vor allem die Prozesse, die unter den samojedischen Völkern heute stattfinden. Zugleich sind es Volkszählungen nach dem zweiten Weltkrieg, deren Unterschiede durch die Menschenverluste in den Kriegsjahren nicht beeinflusst werden.

Man muß auch berücksichtigen, daß nach den offiziellen Anweisungen der Volkszählungen der Nachkriegsjahre ein jeder Bürger selbst angeben konnte, was nach seiner Meinung seine Nationalität, seine Muttersprache und seine Zweitsprache ist. Eine ganz andere Frage ist natürlich, ob er immer genug Mut hatte, Wahrheit zu sagen. Außerdem konnten örtliche Machtorgane aus verschiedenen Gründen die Ergebnisse der Volkszählung verfälschen. Bestimmt hat es auch viel Nachlässigkeit und Ungenauigkeiten gegeben, besonders in der weiten Peripherie, wo samojedische Völker leben.

Nach diesen Vorbemerkungen wollen wir nun mit der Betrachtung der Anzahl der samojedischsprachigen Bevölkerung anfangen. In der Tabelle werden die Ergebnisse der letzten vier Volkszählungen angeführt. Die Angaben über die Zahl der Enzen sind erst 1989 zum ersten Mal veröffentlicht worden, früher wurden sie gesondert nicht angeführt.

**Die Anzahl der sich zu samojedischen
Völkern zählenden Personen**

	1959	1970	1979	1989
Nenzen	23 007	28 705	29 894	34 665
Nganasanen	748	953	867	1 278
Selkupen	3 768	4 282	3 565	3 612
Insgesamt	27 523	33 940	34 326	39 555
Enzen				209

Weiter habe ich festgestellt, um wieviel Personen die Zahl der Mitglieder jedes Volkes in bestimmten Perioden gestiegen oder gesunken ist, auch in Prozentsätzen:

**Änderungen in der Anzahl der samojedischen Völker
in der Sowjetunion von 1959 bis 1989**

	1959-1970		1970-1979		1979-1989	
Nenzen	+5 698	124,8 %	+1 189	104,1 %	+ 4 771	116,0 %
Nganasanen	+205	127,4 %	-86	91,0 %	+411	147,4 %
Selkupen	+514	113,6 %	-717	83,3 %	+47	101,3 %
Insgesamt	+6 417	123,3 %	+386	101,1 %	+5 229	115,8 %

Natürlich interessiert uns, inwieweit die samojedischen Völker ihre alte Muttersprache noch beherrschen. In der ganzen Welt bildet die Sprache mehr oder weniger den Hintergrund der ethnischen Klassifizierungen. Der Verzicht auf die Muttersprache ist eine Etappe, durch die nationale Minderheiten gewöhnlich einem großen Volk einverleibt werden. In der Sowjetunion ist die herrschende Sprache — Russisch — für die finnisch-ugrischen und samojedischen Völker meistens eine neue Sprache, und im allgemeinen handelt es sich um die Russifizierung.

Die Zahlen der Sprecher der samojedischen Sprachen sind in der nächsten Tabelle, ebenso die Prozentsätze der Sprachbeherrscher von der Gesamtzahl der Bevölkerung. Für die Zeitspanne 1959-1989 können auch Veränderungen in der Zahl der Sprecher angeführt werden.

**Anzahl der Sprecher der samojedischen Sprachen
in der Sowjetunion**

1. Eigene Nationalsprache als Muttersprache.
2. Eigene Nationalsprache als Zweitsprache.
3. Sprecher der Nationalsprache insgesamt.

1979	1		2		3	
Nenzen	29 894	24 033	80,4 %	362	24 395	81,6 %
Nganasanen	867	782	90,2 %	8	790	91,1 %
Selkupen	3 565	2 017	56,6 %	128	2 145	60,2 %
Insgesamt	34 326	26 832	78,2 %	498	27 330	79,6 %

1989			1			2			3
Nenzen	34 665	26 730	77,1 %	543	27 273	78,7 %			
Nganasanen	1 278	1 063	83,2 %	33	1 096	85,8 %			
Selkupen	3 612	1 721	47,6 %	96	1 817	50,3 %			
Insgesamt	41 544	29 514	71,0 %	110	30 186	72,7 %			
Enzen	209	95	45,5 %	15	110	52,6 %			
	41 753	29 609	70,9 %	687	30 287	72,5 %			

**Änderungen in der Anzahl der Sprecher der eigenen
samojedischen Nationalsprache in der Sowjetunion
von 1959 bis 1989 (als Muttersprache)**

	1959-1970		1970-1979		1979-1989	
Nenzen	+4 473	123,0 %	+81	100,3 %	+2 697	111,2 %
Nganasanen	+20	102,9 %	+63	108,8 %	+281	135,9 %
Selkupen	+279	114,6 %	-169	92,3 %	-296	85,3 %
Insgesamt	+4 772	125,2 %	-25	99,9 %	+2 682	110,0 %

Für die Beherrschung der Muttersprache ist die Schulbildung von entscheidender Bedeutung. Die samojedischen Völker der Sowjetunion können gewöhnlich nur in Vorbereitungsklassen und in ein paar Klassen der Unterschule in der Muttersprache Unterricht bekommen. Das Ziel des muttersprachigen Unterrichts ist dabei die Vorbereitung auf den Übergang zum russischsprachigen Unterricht, denn die Kinder verfügen oft nicht über genügende Kenntnisse der russischen Sprache.

Wollen wir hoffen daß es unter den Bedingungen der Perestroika in der Sowjetunion möglich sein wird, für samojedische nationale Minderheiten etwas zu tun, ihre Lebensbedingungen zu verbessern, ihre Sprache und Kultur zu erhalten. In Rußland ist schon ein Fonds zur Unterstützung nationaler Minderheiten Nordrußlands gebildet worden. Zur kulturellen Unterstützung der uralischen Völker der Sowjetunion ist in Estland die Estnische Uralische Gesellschaft und in Finnland die Castrén-Gesellschaft gegründet worden.

Von wem werden heute samojedische Sprachen untersucht? Von den finnischen Sprachforschern seien in erster Linie der vor kurzem verstorbene Aulis J. Joki und seine Schüler Pekka Sammallahti und Juha Janhunen genannt. Sie haben in Samojedologie wirklich eine große Arbeit geleistet. In Ungarn sind auf dem Gebiet der Samojedologie führend Péter Hajdú und seine Schüler Tibor Mikola, János Pusztay und Tamás Janurik. Von den berühmten ungarischen Forschern in Vergangenheit seien in erster Linie Irene Németh-Sebestyén genannt.

Sowjetische Sprachforscher nehmen gewissermaßen eine Schlüsselposition ein, denn alle samojedischen Völker leben auf dem Territorium der Sowjetunion, und ausländische Wissenschaftler haben bis heute keine Möglichkeiten gehabt Forschungsreisen zu Trägern der samojedischen Sprachen zu machen. Jetzt scheint sich die Lage zu ändern. So ist z.B. der junge finnische Sprachforscher Tapani Salminen, ein Schüler von Juha Janhunen, schon in Sibirien an der Mündung des Ob bei Nenzen gewesen.

Das älteste Zentrum der Samojedologie in der Sowjetunion ist Leningrad, wo viele Jahre die jetzt schon verstorbene Natalja Tereščenko, die vor allem Nordsamojedisch und ganz besonders Nenzisch untersucht hat, gewirkt hat. Marija Barmić, eine Schülerin von Tereščenko, lehrt und untersucht in Leningrad ihre Muttersprache Nenzisch. Eine andere Schülerin von Tereščenko, Irina Sorokina, untersucht Enzisch.

In Sibirien gibt es heute zwei Zentren der Samojedologie — Tomsk un Novosibirsk. In Tomsk war bis zu seinem Tode im Jahre 1972 viele Jahre der Germanist Andreas Dulson tätig. Dulson hat Ortssprachen, darunter samojedische Sprachen untersucht und auch seine Schüler dazu angeregt. Als Ergebnis einer jahrzehntelangen Arbeit verfügt die Pädagogische Hochschule von Tomsk über umfangreiche Sammlungen von samojedischen Sprachen, in erster Linie vom Selkupischen. Nach ihrem Niveau sind diese Sammlungen sehr uneinheitlich, doch ist es die größte Sammlung des selkupischen Sprachmaterials, von der noch sehr wenig veröffentlicht worden oder sonstwie gebraucht worden ist.

Von Dulson Nachfolgern seien in erster Linie die Erforscher des Selkupischen Erika Bekker und Juri Morev erwähnt. In Novosibirsk arbeitet Angelina Kuźmina, die ebenso Selkupisch untersucht. In Novosibirsk hat man sich auch an die experimentalphonetische Untersuchung der samojedischen Sprachen gemacht.

An Lehrstuhl für angewandte Linguistik der Universität Moskau hat sich in den 70er Jahren eine Forschungsgruppe der samojedischen Sprachen unter Leitung von Ariadna Kuznecova gebildet. Ihre Forschungsobjekte sind hauptsächlich Selkupisch und Enzisch. Der bekannteste und vielseitigste Forscher der Gruppe ist Eugen Helimski.

In Estland an der Universität Tartu begann die Untersuchung der samojedischen Sprachen im Jahre 1963. Tartu ist in erster Linie ein Zentrum der theoretischen Forschungsarbeit gewesen, mit der Sammlung des samojedischen Sprachmaterials hat man sich weniger beschäftigt.

Von deutschen Sprachforschern sei in erster Linie Hartmut Katz genannt, der sich besonders erfolgreich mit Selkupischem beschäftigt hat.

Lange Zeit war der Vokalismus ein Stolperstein der vergleichend-historischen Uralistik. Erst jetzt, wenn sowohl die finnisch-permische als auch die samojedische Vokalgeschichte zum großen Teil aufgeklärt ist, kann man sich ernsthaft mit der konkreten Wiederherstellung der uralischen Ursprache beschäftigen.

Die Lage ist also so, daß die finnisch-permische Gruppe und ganz besonders die finnisch-lappische Untergruppe darin einerseits und die samojedische Gruppe andererseits die peripheren Sprachen sind, die uns Angaben über die ältesten Schichten der uralischen Sprachfamilie bieten.

Man soll auch daran denken, daß die finnischen Sprachforscher Pekka Sammallahti und Juha Janhunen in der zweiten Hälfte der 70er Jahre eine Wende in der uralischen Sprachwissenschaft hervorgerufen haben, indem sie ihre Untersuchungen über die samojedische Lautgeschichte veröffentlicht haben. Es steht also fest, daß ohne samojedische Sprachen an eine ernsthafte historische Erforschung der finnisch-ugrischen Sprachen nicht zu denken ist. Also ist die Samojedologie von größter Bedeutung für die Finnougristik.

Was geschieht, wenn die Forschungsangaben der Samojedologie außer acht gelassen werden?

Oben wurde schon darauf hingewiesen, wie Angaben über den Vokalismus der samojedischen Sprachen zur Wiederherstellung des Vokalismus und damit der ganzen Phonetik der uralischen Ursprache beigetragen haben. Weiter seien einige konkrete Beispiele aus der Morphologie gebracht.

Gewöhnlich wird die Sache so verstanden, daß der Dual in uralischen Sprachen zwei Merkmale hat, die sowohl im finnisch-ugrischen als auch im samojedischen Zweig verwendet werden: mit *k* und mit *n*. Die Formen mit *k* sind obugrischen und samojedischen Sprachen eigentümlich, die mit *n* aber lappischen, obugrischen und samojedischen Sprachen. Die Spuren des *k*-Duals werden oft auch in den ungarischen Formen *kettő* 'zwei' und *monó* 'beide' gesehen. Die Spuren der beiden Merkmale des Duals haben manche Forscher auch in einigen anderen finnisch-ugrischen Sprachen angenommen. Meistens steht man auf dem Standpunkt, daß das Merkmal des Duals mit *k* schon in der uralischen Ursprache gebraucht wurde; dasselbe hat man auch von dem Merkmal mit *n* angenommen, aber bei weitem nicht so einmütig: als eine Alternative hat man es auf das Pluralkennzeichen des Ururalischen zurückgeführt.

Man kann gleich hinzufügen, daß die Versuche, die Spuren dieser angeblichen ururalischen Merkmale außerhalb der lappischen, ugrischen und samojedischen Sprachen zu finden, nur Versuche geblieben sind, nach denen in den genannten Sprachen kaum auf das wirkliche Vorhandensein entsprechender Spuren zu schließen ist. Wie ist es aber mit dem Vorkommen der Merkmale *k* und *n* in den

lappischen, ugrischen und samojedischen Sprachen selbst, worauf sich die Theorie der uralischen Herkunft des Duals ja stützt?

Und es scheint so zu sein, daß die samojedischen Sprachen, die weniger bekannt sind, uns hier hereinlegen. Schon von zwanzig Jahrzehnten hat Péter Hajdú darauf hingewiesen, daß die Meinung, als ob in samojedischen Sprachen das Merkmal des Duals *n* allgemein verbreitet wäre, durchaus nicht begründet ist und daß statt dessen mit dem Merkmal mit *j* zu rechnen ist (Hajdú 1958 : 254–256).

Ich meinerseits habe später erwähnt, daß sich das unumstrittene Vorhandensein des nasalen Elements in den Dualmerkmalen der samojedischen Sprachen auf den Nominativ der absoluten Deklination der Substantive in der Waldmundart des Nenzischen beschränkt, wo man einem zusammengesetzten Dualmerkmal begegnen kann (Castrén) *-xan*, (Lehtisalo) *-xan*², (Verbov) *-xan*, z.B. (Künnap) *nutxan* 'zwei Hände' (*nut* 'Hand') (Кюннап 1973a : 208–209; Кюннап 1973b : 296). In allen übrigen Fällen handelt es sich in samojedischen Sprachen offensichtlich um folgende Merkmale des Duals der samojedischen Ursprache: in Nominativ der Substantive **-kVj* (wahrscheinlich auch **-kV*), in Possessivsuffizen und Personalendungen aber **-j*. Natürlich kann man vermuten, daß sich in samojedischen Sprachen aus irgendwelchem Grunde die Entwicklung **n > n̄ > *j* vollzogen hat (z.B. unter dem Einfluß des folgenden Vordervokals), aber das ist schon eine bewußte Spekulation zur Erklärung der nasalen Komponente der Waldmundart des Nenzischen und zur Rückgewinnung der samojedischen Sprachen zu der Dreiergruppe Lappisch-Obugrisch-Samojedisch mit dem Dualmerkmal, das die Komponente *n* enthält. (S. auch Künnap 1971 : 30–31.) Jedenfalls erweist sich die samojedische Sprachgruppe statt des größten und stärksten Glieds dieser Dreiergruppe als ein äußerst fragwürdiges Glied. (Übrigens bringt Kaisa Häkkinen in seinem Lehrbuch der Finnougristik Beispiele für den *n*-Dual nur aus lappischen und obugrischen Sprachen, s. Häkkinen 1989 : 56.)

Besser verhält es sich in samojedischen Sprachen mit dem Merkmal des Duals mit der Komponente *k*, doch hier spielt das dritte Glied — die lappische Sprache — gar nicht mit. Es handelt sich um einen recht deutlichen ugrisch-samojedischen gemeinsamen Zug. Eugen Helimski betrachtet das Vorkommen des Zahlwortes 'zwei' in ugrischen und samojedischen Sprachen näher: als attributive stammartige Form und als suffigierte nichtattributive (oder substanzivische) Form. Vgl. der Gebrauchstyp des Selkupischen (Helimski) *šitti qumšqi mōtti šernšqi* 'zwei Menschen gingen in das Zelt' — *šittāqi mōtti šernšqi* 'zwei gingen in das Zelt'. Im Unterschied zu den verwandten und Nachbarsprachen hält er für das genannte ugrisch-samojedische gemeinsame Merkmal charakteristisch den Umstand, daß solche Doppelformen außer dem Zahlwort 'zwei' bei keinem

anderen Zahlwort vorkommen, andererseits aber den Umstand, daß das Suffix der attributiven Form ein Merkmal des Duals ist. (Хелимский 1982 : 70, 114-119.)

Es ist interessant, daß im Ungarischen ausgerechnet *kettő* vermutlich die sicherste und fast einzige Dualform mit dem *k*-Merkmal in den ungarischen Sprache — diese nichtattributive Form ist (vgl. attributive Form *két*, vgl. auch mansisch *kitiy* — *kit*, hantisch *kátkon* — *kát*). Es ist ohne weiteres klar, daß es sich wenigstens in mansischen und hantischen Sprachen um eine Verschmelzung des Dualmerkmals mit der Komponente *k* handelt.

Wenn man zum Schluß im Auge behält, daß die Deutung der ungarischen Wörter *kettő* und *mondo* als alte Formen des *k*-Duals eine bloße Annahme ist, so bleibt nur eine sehr sichere Verbindung übrig: der *k*-Dual der obugrisch-samojedischen Sprachen (und nicht der ugrisch-samojedischen). Im Falle einer solchen Beziehung läßt sich die Entstehung des *k*-Duals in samojedischen Sprachen und seine Verbreitung in Richtung des Obugrischen leicht vorstellen, also in der Richtung, die Paul Ariste angenommen hat. Natürlich sind auch andere Erklärungen möglich, doch unter gegebenen Umständen scheint diese Erklärung jetzt wohl die beste zu sein.

Wir haben gesehen, daß im Falle des Duals haben die Sprachforscher die Angaben der samojedischen Sprachen zwar berücksichtigt, doch sind diese Angaben ungenau gewesen. Man ist zu irrümlichen Ergebnissen gekommen. Das betrifft sowohl finnisch-ugrische Sprachen als auch die Rekonstruktion der Ausgangspositionen des Uralischen. Folglich kommt die Finnougriste ohne samojedologische Information wirklich nicht zurecht.

Literatur

Bátori, I. 1980, Russen und Finnougrier. Kontakt der Völker und Kontakt der Sprachen. Wiesbaden; Hajdú, P. 1958, Noch einmal über den Stimmbandverschlusslaut im Jurakischen // ALH VII. S. 245-272; Häkkinen, K. 1980, Johdatusta fennougristiikkaan. Turku; Künnap, A. 1971, System und Ursprung der kamassischen Flexionsuffixe I. Numeruszeichen und Nominalflexion. Helsinki (=MSFOu 147); 1983, Uurali keelte valdajaskond Nõukogude Liidus 1959-1979 // Keel ja Kirjandus. Tallinn. S. 19-26.

Вестник 1990 = Вестник статистики 1990 10; Кюннап А. 1973а, Показатели числа имен существительных в северносамодийских языках // СФУ IX. S. 207-216; 1973б, Показатели финитных глагольных форм и некоторые проблемы показателей двойственного числа в северносамодийских языках // СФУ IX. S. 291-299; Хелимский Е. 1982, Древнейшие венгерско-самодийские языковые параллели. (Лингвистическая и этногенетическая интерпретация.) Москва.

Аго Кюннап
(Хельсинки-Тарту)

О СОСТОЯНИИ САМОДИЙСКИХ ЯЗЫКОВ И ИХ ИЗУЧЕНИЯ

Резюме

Автор дает обзор численности самодийцев и владения ими самодийских языков по 1989 год, перечисляет важнейшие центры и исследователи этих языков, указывает на неизбежность учета самодийских данных при изучении истории финно-угорских языков.

Gizella B. Labádi
(Turku)

A NYENYEC jonc TÍPUSÚ DENOMINÁLIS IGÉKRŐL I.

I.

A magyar *karmolászik*, *legelészik* stb. rejtélyén töprengve jutottam el — egyetlen pályámon voltaképpen másodszor — a jurák denominális igék egy csoportjához, amelyet *Fancsali Éva jonc* típusnak nevez (Urálisztikai Tanulmányok 1983 : 133 kk.).

A *karmolászik*, *legelészik* igékkel kapcsolatban csak egy ötletet melengetek magamban. A *lenge*, *pörge*, *kajla* - féle melléknevekből, pontosabban egykori participium imperfectumokból és a *bámész*, *merész* ugyancsak igei eredetű melléknevekből kiindulva, no meg az ezektől elválaszthatatlan *merészkedik*, *nyerészkedik*, *bámészkodik* illetve *halódik*, *szabódik* igéket, valamint a *gyógyulóban van*, *lemenőben van*, *nyerőben van*, *nyerésre áll*¹ stb. szerkezeteket figyelembe véve a participium imperfectumot vélem megtalálni az uráli eredetű *-sz* frekventatív képző előtt. Feltétlenül figyelmet érdemel, hogy a képzés alapjául szolgáló igék zöme két szótagú, *-l*, *-r* tövű (agy részük denominális).

Ami a jurák *jonc* (vagy *jonc?*)-ot illeti, először is szégyenkezés fogott el: újra olvastam egykori megjegyzésemet, miszerint “a denominális igeképzésben gyakori a plur. acc., amelyhez igeképzők járulhatnak ...” Ezzel ugyan nem terjesztettem ki az adott képzésmódot az egész denominális igeképzésre, mint ahogy kedves bírálóm s mostantól kezdve talán vitapartnerem látja, de valóban pontatlanul fogalmaztam, vagy ha úgy tetszik, hibásan, hiszen összekevertem a *vant* a *volttal*, a *szinkron szemléletet* a *diakronnal*. A kettő merev elkülönítése persze legalább ekkora bűn volna, annyit azonban el kell ismernem, hogy hevenyészve formába öntött feltevésemet, hogy ti. a képzés kiindulópontja egy olyan alak, amellyel teljesen azonosat találunk plur. acc.-ban (legalábbis az esetek nagy részében), nem világítottam meg. Hangsúlyozom: az adott

---

¹ Vö. fi. *kala* > *kalastaa* : *olla kalassa* vagy *olla kalastamassa* stb.

forma másutt, más funkcióban, más környezetben plur. acc.-i értékű. Azt ugyanis sohasem hittem, hogy az acc.-i forma miatt tárgyi viszonyt kellene keresnünk minden ilyen névszóból képzett ige mélyén.

Fancsali Évával szemben kicsit másképp látom *Terescsenko* és néhány más, általa idézett szerző viszonyulását is az adott kérdéshez. *Terescsenko* ugyan a pluralitásnak láthatóan nem csupán a - képzősök esetében tulajdonít jelentőséget, de a pl.gen.-ből való képzést a bennünket érdeklő csoportban nem erőlteti. Lásd pl. a szótárához írt nyelvtani vázlatot (906 kk.).

Említsük meg itt *Pusztay János* rövid összefoglalását is az erdei P dialektus denom. igeképzéséről (*Studia Uralo-Altica* 23 1984 : 127 kk.). A szerző nem erre a problémára összpontosította az erejét, így megállapításai időnként eléggé megfontolatlanok. Pl.

- a 2.8.2.1.1.1. alatt említett *Bjngu* 'rauffstug' nem alapszava a *Binsa-ptšó-s* igének. Mindkettő a *Binsa* 'Schlimmes vorhersagen, Schlimmes bedeuten, als übles Vorzeichen dienen' ige származéka, az előbbi deverbális melléknév, az utóbbi deverb. verbum. Vö. Le. 66 ab.

- a 2.8.2.1.1.2. alatti *βt* 'Wasser' *βict's't^hηa*, *βictšittā* 'ist wäs-sering' (Le. 124 b) esetében a -t's'- nem képző, hanem a tő része. Vö. pl. Sjo. *jd'ihām^h* 'ich trinke Wasser', Kis. *βict's'ihāt* 'ich will Wasser trinken' (i.h.). Minkét szó, az egyik aor.sg.3 ige, a másik partic.imp., egy nem nazalizálható glottis zárhang jelenlétére utal — mint a tulajdonképpeni képzőére.

- a -n'e, -d'e, -d'o, -tā és az itt nem említett -nā elkülönítése vagy azonosítása nem világos (2.8.2.1.1.3–8.). A -d'e, -d'o, -tā ugyanazon képző variánsai (vö. HP:Chr.68.1.), de a -tī is idevonható a 2.8.2.1.1.7. alatt (lásd az erdei és tundrai nyelvjárások hangmegfeleléseit, HP:Chr.18.1.). Az P és más erdei illetőleg tundrai nyelvjárások összefüggéseire nem derül fény *Pusztay* könyvének ebben a fejezetében, ami önmagában nem hiba, de könnyen félrevezetheti az érdeklődőt.

- Ahogy azt feltehetően *Pusztay* maga is sejtí, ám a megfogalmazásból valahogyan mégis kimarad, a *kāwū-nta ma* 'in das Ohr des Rentiers geschnittenes Eigentumszeichen' alapszavát sem a *kāββusászeh* 'Umkreis des Ohres' szóban kell látnunk: a képzés kiindulópontja a T *χā*, E Kis., P *kā* 'Ohr, Henkel, Schenkel' főnévből képzett ige.

- A *kēttī* : *kēttis-* 'ein Kinderspielzeug', *kēttis-ōl-s* 'mit k. spielen, Karten spielen' igében az -ō-t a tőhöz tartozónak, esetleg kötőhangzónak kellene tartani (2.8.2.1.3.4.).

Ugyanez áll a *χāeittō^h* > *χāeittu-λa-pš* igére is (i.h.), ráadásul az -λ-ról talán érdemes lenne elmondani, hogy a tundrai t erdei megfelelője.

- A *-mti*, *-mpi*, *-tötti* képzőkkel kapcsolatban is fontos lenne a megfelelő tundrai és más erdei formák bemutatása (2.8.2.1.4.2-5).

- Elengedhetetlen volna annak a tisztázása is, milyen ragozású ige van előttünk. Ha pl. reflexív, a glottis zárhang erdeiben szokásos elmaradása ugyancsak félreértésekre, félreértelmezésekre adhat okot.

Pusztay szerint a denominális igeképzés alapja a pl.gen. (i.m.131.1.). Ezzel - első pillantásra úgy tűnik — csatlakozott *Terescsenk*hoz és *Hadjú Péter*hez. Az előbbi, ahogy erre már rámutattunk, megállapítását nem szánta kizárólagos érvényűnek, mint ahogy egyébként *Hadjú* sem, amikor azt írta, hogy "a névszó pl. gen.-a igei töként szerepelhet a ? ~ n alternáció révén".

Fancsali Éva cáfolata az infinitívusban -NŰ végződésű igeik pl.gen.-i tövét illetően szellemes és vonzó, bár aligha megtámadhatatlan.²

Fancsali Éva érve természetesen nem vonatkoztatható a *tubka* 'fejsze' > *tubčić* 'fejszével rendelkezni, fejszével birni' típusra — ezt nem is teszi meg a szerző —, hiszen hangtanilag a dolog kifogástalan, a jelentés pedig, bizony, nagyon is jól megközelíthető a *Hadjú* féle támpont felől.

Hadjú mondatának befejező része, noha az idézetből nem hiányzik, mintha elsikkadt volna, pedig a probléma érdekes, *Hadjú* által ugyan nem részletezett oldalát hangsúlyozza, hogy ti. az alternáció révén az ige-tövek a II.tőtípus 1 a és 2 c alosztályába illeszkednek. (A 2 c kiegészítés szükséges, hiszen pl. a *mādonš* 'vendégségbe menni, vendégeskedni' és a *mādoč* 'lakni' ugyanabból a töből származó, de két külön ige. Vö. T₁ *t'ikāna mādotām?* 'hier wohne ich', Kis. *mātū?ha* 'er wohnt', O₁₁ *šid'e sawonāe nobi' tāewinīma, nobkana mādokañi?* 'wir zwei Guten sind zusammen gekommen, lass uns zusammen wohnen', de O,Sj. *mādonga*, U-Ts. *mādanta* 'Gast' (Le.267b, 268a). A két ige egyes alakjai egybeeshetnek, így a *mādo* -tő, amennyiben nem teszünk különbséget a kétféle hangszalagzárhang között; a célhatározó infinitívusi *mādomanš* stb.

Hadjú megjegyzésének fontosságát alátámasztja az a többek között a magyarban is megfigyelhető jelenség, hogy idegen szavak kölcsönzésekor a jövevény képzőt kap(hat), olyat, amely a szófájára jellemző. (Vö. *Berrár*, Ált.Ny.Tan.V:70. 1.) Példákat a nyenyecből is idézhetünk: *risujbā-*, *risujdambā-*, *risujdanġko-* stb. < or. *рисовать* (Te.513 b).

Mindebből akár arra is következtethetünk, hogy az -n szerepe eredetileg nem is volt más, mint hogy "igéstitse" a tövet, méghozzá oly

² Elég a meghökkenéshez csak a *Castrénnál* látott *pišē* 'Gelächter' -Stamm: *pišed* (SWz.36 b) és a *Terescsenko*, *Lehtisalo* adatolta *piš'* 'Lachen, Gelächter' (-' ~ -n) összehasonlítása. *Janhunen* (SWSch.126.1.) erre nem fordít rigyelmet, s ahogy egyébként is gyakran, igei formából indul ki.

módon, hogy az új ige leglényegesebb szemantikai markere formailag is nyilvánvaló legyen. Pl. a tundrai U dialektusban az $\bar{a}^?hu$ 'eine Entenarte' főnévből elvileg a következő igék születhetnek: $\bar{a}^?hudm'$ 'ich bin eine Ente', $\bar{a}^?humadm'$ 'ich wurde Ente', $\bar{a}^?hūhadm'$ 'ich jage auf die Ente' stb. Tekintettel arra, hogy az $\bar{u}$ az első típusban is megjelenhet, de meginkább amiatt, hogy a 2. és 3. típusnál a tő azonos (az elsőétől leggyakrabban eltérő), a különböző ragozási osztályba való illeszkedés lényeges jelentésbeli különbség hordozója is. As egyező alakok, pl. célhatározó infinitívusok (1. $\bar{a}^?hūwans$, 2–3. $\bar{a}^?hūmans$ v. $\bar{a}^?hūmanć$) használatánál részben a szövegkörnyezet, részben a kontextusbeli eltéréseket meghatározó, meglehetősen kötött szintaktikai szabályok segítenek a megértésben. Pl. a tundrai U $\bar{a}^?hūmanć$ $zāntāwa'$ mondat elhangzásakor senki sem gondol arra, hogy 'kacsává változni megyünk'. Mindenki számára egyértelműen arról van szó, hogy 'wir begeben uns auf die Entenjagd (um flügel-lahme Enten in die Netzkammer zu treiben)' (Le.20 a).

A nyelv nem hagyja kihasználatlanul a szófajok nyújtotta lehetőségeket sem. A mi esetünkben a 2. típus — a *jonć*-félék — alapszava általában főnév, méghozza konkrét köznév. A 3. csoportban ilyen megszorítás ninc: az ide tartozó igék mind főnévből, mind melléknévből képezhetők, akárcsak a számunkra most alig-alig érdekes 1. csoportban. A formai különbség, ahogy szinte mindig, szükséges, sőt! ebből a szempontból is szükséges.

Az infinitívusok (határozatlan gerundiumok) formailag világosan megkülönböztethetők egymástól: 1. $\bar{a}^?hus$, 2. $\bar{a}^?hūs$, 3. $\bar{a}^?hūmć$. Elsősorban ezeknek az alapján "rekonstruálhatók" a $\emptyset$, az *-N*, az *-M* képzők. Más, ritkábban használt s főleg ritkábban adatolt formák — gondoljunk pl. a különböző módú igealakokra — ezt olykor nem is tennék lehetővé.

A már említett aoristosi vagy éppen múlt 'idejű igealakokat nézve (a nyelvjárási variánsokat most figyelmen kívül hagyva) mindez másként is tolmácsolható:

	1.	2.	3.
tőalternáció	-	+	+
képző	-	-	+

Elfogadom tehát *Fancsali Éva* javaslatát hogy ti. számoljunk egyelőre, mivel reálisabb, egyszerű tőalternációkkal (im.137. l.). Csakhogy a tőalternációk létrejöttének — legalábbis a messzi múltban — mindig oka van (az analógia csak később veszi át a stafétabotot). Erre *Fancsali Éva* maga is céloz, amikor arra gondol, hogy "felmerülhet némely esetben egy *i beolvadása a töbe. Ez esetben véletlen egybeesésről lenne szó a placc.-al. Erre utal az a néhány eset, amikor a tő megváltozásával más funkciójú igék jönnek létre" (im. 136.1.).

Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket a töveket: valóban olyan ritka és véletlen ez az egybeesés? Nem kellene másképp kérdeznünk? Valahogy így: Valóban olyan ritkán emlékeztetnek a placc-i formákra? Más szóval: próbáljuk megállapítani, milyen más nyelvi alakokkal áll asszociatív kapcsolatban a tőalak; milyen rendszerbeli összefüggéseket idéz fel éppen ennek és nem egy másik tőalaknak a használata.

Nézzünk először néhány — úgymond — abszolúte kifogástalan példát (ilyen — pillanatnyilag — 83 található az adattáramban):

ябто 'гусь' Oks., U, Sjo. *japto* 'Gans' (placc. *japtu*), O *jabtū* > ябтунэз 'охотиться на гусей' (Te.824 ab) ~ Sjo. *japtūnš*, Oks., U *japtūnc* 'flügelahme Gänse jagen' (Le.84 a)³; Jam. *гаряха* 'белка' > *гаряхынэз* 'охотиться на белок' (Te.638 ab)⁴;

илебц'(н) 'дикий олень' ~ O *jil'erc'*?, OP *jil'ebc'* 'wildes Rentier' (Le.128 a) > *илебциенэз* 'охотиться на диких оленей' (Te.140 ab) ~ OP *jil'ib't'ijeńš* 'auf die wilde Rentiere jagen';

хэбарта BZ, Ny. 'лось' (Te.707 b) ~ O *zabarta*, O, T₇ *zābarta*, O₂, T₁ *zaborta*, Sj. *zāborta*, U-Ts. *zabārtā*, T₈ *zāborta* 'Elch, Elentier' (Le.159 a) > хэбартинэз, Jam. хэбортинэз 'охотиться на лосей' (Te.708b);

хабэвко MZ, Jam. 'куропатка', хабэвкунэз MZ 'охотиться на куропаток' (Te. 711 b);

сыра 'снег' ~ O, Sj., K *zira* 'Schnee, Winter', T_{1,7} *zire*; Nj., Kis. *zira*, P *zi'e* (Le.412 b) > сыринэз 'очистить от снега' (Te.575 a);

сяв 'чешуя рыбы' ~ O, T₁, Sj. *šāw*; Lj., Kis., Nj., P *šāw* 'Schuppe' (Le.425 b) > сявонэз 'очистить от прилившей чешуи' (Te.595 ab);

седа'(н) 'иной, изморозь' ~ O, Sj., K *šed'e?*, M *šed'e?*; Nj., Kis. *šec'e*, P *šec'eŋ* 'Reif' (Le. 441 b) > седаңоэз 'снять иней, освободить, очистить от инея' (Te.541 b);

табор" 'мусор, соринка' ~ O, O₅, Sj., T *tābor?*; P *tāpola* 'Splitter, Schutzh' (Le.475 a) > таборонэз 'очистить (от сора)' (Te.610 a, 611 a);

ен 'тетива' (Te.94 a) ~ O, Sj., MB, OPT_{1,2}, N *jen* 'Bogensehne' (Le.111 a) > ененэз 'снять тетиву с лука' (Te.97 a);

ха 'ухо' ~ O, OP, T, Sj., K, U, U-Ts., MB *zā*; Kis. P *kā* 'Ohr' (Le.163 b) > хавонэз 'пометить, сделать метки на ушах' (Te.707 a, 713 a) ~ Nj. *kawoš* 'ein Eigentumszeichen in das Ohr des Rentiers schneiden';

ну'(д) 'след' ~ O, OP, T₁ *ŋū?* 'Spur, Weg', U, Sjo. *ū*; Lj., Kis. *ŋut* id. (Le.41 b) > нудонэз 'выследить, проследить, идя по следу' (Te.403 a, 406 a);

³ *Janhunen* szerint (im.35) a főnév a **jŋpt-* 'sich mausern' igéből származik. Ennek a mi szempontunkból nincs különösebb jelentősége.

⁴ Ez a főnév is képzett, vö. *Janhunen* im.149.1. *tŋā 'Eichhornchen'.

тэнга 'окорок, бедренная часть туши' ~ O, OP, T₅, S_j, K, U-Ts. *tenka* 'weicher hinterster Teil der Oberschenkel bei dem After, Vereinigungsstelle der Oberschenkel' (Le.484 a) > **тэнзинзэ** 'снять окорок с туши оленя, отшлёпать' (Te.690 ab);
сехэ 'большой ком снега, твёрдый снег' ~ O, S_j. *seze* 'harter Schnee', OP, U *šize* (Le.435 b) > **сесинзэ** 'убрать комья снега, освободить от комьев снега, взять снег для приготовления воды' (Te.549 b, 550 a).

Tekintsük át a kifogásolt példákat:

ты 'олень' ~ norm. *tī* ~ O, T_{1,2}, K, N; L_j, N_j, P₂ *tī*, S_j, I, K, U-Ts., U, S_jo. *te* 'zahmes Rentier' (Le. 485 ab) > **тынзэ** 'ловить оленей арканом' (Te. 678a, 680 ab).

A nyelvjárási adatok egy része, valamint a ragozott formák tekintélyes mennyisége (sg.dat. *ten*, loc. *tezena*, *tezed*, pros. *tewna*; pl. *tezeʔ*, *tezeʔna*, *tezet* stb.) az eredeti töre (*Janhunen*: *teʔ, im.135) utal, amely nem azonos a sg.nom.-ban jelentkező formával. A sg.nom.- és placc.-i formák között létezik egyfajta asszociatív kapcsolat, ám a *tī* ugyanakkor asszociatív kapcsoltságban áll minden *-i*, *-ī* végű egyéb főnévi formával (és természetesen más szófajú *-i*, *ī* végű szavakkal is), amelyek bizonyos mondatokban, meghatározott szöveggörnyezetben a többesi tárgy szerepét töltik be, pl. *tāwa* : *tāwī* 'Speck auf dem Bauch' (Le.468 b), *webarka* : *webarkī* 'Delphin' (Le.67 b), *ʔonē* 'róka': *ʔonī* (HP:Chr.118) stb.

Szerencsésebb esetekben ilyen asszociatív kapcsolat magán a szócsaládon belül is létezik, vö. Jam. **хоркы** 'куропатка' > **хоркынзэ** 'охотиться на куропаток' (Te.772 b). A **зоркī** eredetét tekintve melléknév, mint ahogy az Lehtisalo adatából is kitűnik: O **зоркī зорңце** 'schwarzhalsiger Schneehuhn im Frühling' (im.192 b). Az alapszó O **zorāka**, U-Ts. **zorka** 'unterster Teil des Halses, oberster Teil der Brust', ebből a *-j* melléknévképző hozzáadásával lett **зоркī**. Mivel a **zorka** stb. létező forma, s mivel a melléknév és az új főnév közti memoriális kapcsolat a fent idézett jelzős szerkezet tanulsága szerint nem szakadt meg, ugyanígy élőnek tarthatjuk a **zorka** : **зоркī** szembenállást ill. memoriális kapcsolatot is. Tehát a tőalternációt nem mutató tő is tartalmaz — ha csak virtuálisan is — tőalternációt, ily módon ez a típus sem különbözik a szabályszerű (**webarka** : **webarkī**) formáktól.

Hasonló módon magyarázhatjuk a **явы** 'белый медведь' > **явынзэ** 'охотиться на белых медведей' (Te.826 a) igető "szabálytalanságát" is. A **вы** ~ O *jāwī*, OP *jāwīʔ*, N_j. *jāwī*, P *d'awej* (Le.90 a) 'Eisbär' képzett szó: a *jāmʔ* 'Meer' főnévvel hozható összefüggésbe.⁵ Képzett volta mellett szól az erdei P adat, valamint jónéhány ragozott forma, pl.sg. loc. *jāwena*. Ha a belőle képzett

⁵ Ezt a lehetőséget *Janhunen* (im.40) figyelmen kívül hagyja.

igéket nézzük, már ami *Terescsenko* adatait illeti — a *ЯВЫНЪ* mellett van *ЯВЪНЪ* is, valamint külön, csak a 'tenger' szóhoz kapcsolva a *ЯВОНЪ* (im.825 b) —, közülük éppen a tőalternáció nélküli kötődik erősebben a placc.-i formákhoz. *Lehtisalo* adatai mind megfelelőek, bár nem ugyanannak a placc.-i formának. Elképzelésem szerint csak a *ЯВЫНЪ* származtatható közvetlenül a 'jegesmedve' szóból (vö. még *O ser² jāwī*, Sj. *serko jāwī*). A *Lehtisalo* által lejegyzett igék a *jām²* 'Meer' főnévből forálódtak, abból az alakjából, amely önállóan, bizonyos mondatokban placc.-i szerepet tölthet be. A jelentésfejlődés különösebb magyarázatot aligha igényel, 'tengeren utazni' és 'jegesmedvére vadászni' egymástól elválaszthatatlan, egymást feltételező fogalmak. (Lásd ehhez még az OP adatot: *jāwoná ḡanū* 'grosses Boot, mit dem man auf dem Meer fährt'.)

A memoriális rendszer kapcsolataival magyarázhatók egyéb "szabálytalanságok" is. Vegyük pl. a következő képzést:

твѣ 'хвост' > твѣси 'безхвостый', Kel. 'заяц' (Te.684 b, 685 a) ~ O, Sj. Kis. *tāewa*, OP,K *tewa*; Lj.,S *tāejwa* 'Schwanz' > K,O *tewašī*, OP *tewoši*, T *tāewaši*, Sj. *tāewašī* 'Hase' ("Schwanzloser") (Le.479 a) > *твасинъ* 'охотиться на зайцев'.

A *-šī*, *-čī* fosztóképző *-ča*, *-šá+*-j eredetű (vö. az ugyancsak denom. *-šada*, *-čada* nomen-, valamint az igék körében használatos *-ša*, *-ča* képzővel), a vele ellátott szó tehát igen könnyen kerül asszociatív kapcsolatba a *нозо* 'sarki róka' > *ноšins* 'sarki rókára vadászni'-féle megoldásokkal, amelyeknek alakulásában minden kétséget kizáróan egy *j* játszott szerepet.

Ahogy tehát az *-ī* végű szavakban (most már ige-tőként) nem történik változás, ugyanúgy nem történik a legtöbbször *-j* végű szóban sem, hiszen ellenkező esetben nem jönne létre asszociatív kapcsolat a placc.-i formákkal (de nem feltétlenül placc.-kkal), azokkal, amelyekben az *-ī*, *-j* végződés mind sg.nom.-ban, mind placc.-ban jelentkezik, de azokkal sem, amelyekben (*-a*, *-o*, *-e* végződésűek) ez változás eredménye. Ugyanez mondható el az *-ū* végűekről is, amelyek a fentiek alapján az *-o*, *-u* végűek placc.-ban *-ū*-t mutató alakjaival állnak összefüggésben.

A magyarázat kiterjeszhető azokra az *-e* és *-o* végűekre is, amelyekben szintén nincs tőalternáció, nem történik változás, vagyis a várt *-ī* nincs sehol, ti. ezek is asszociatív kapcsolatba kerülnek olyan, többnyire mássalhangzóra végződő névszókkal, amelyeknek placc.-a egy *e* vagy *o* hozzátoldásával születik meg. Az anyanyelvén beszélő jurák nemigen törí a fejét azon, esetleg nem is tudná hirtelenjében megmondani, milyen tótani stb. szabályok szerint kell megformálnia a mondanivalóját, az elhangzó mondatban a különböző szavakat, köztük azt a bizonyosat, a bennünket most annyira érdeklőt, hanem a tudatában meglévő minták segítségével — azaz analógiásan —, ám a formára mindig aszerint ügyelve, hogy az tökéletesen, voltaképpen

az egyetlen lehetséges módon kifejezze, amit mondani kíván, közli, hogy hófajdra fog vadászni, de a feleségét mohát gyűjteni küldi. Amikor erről az utóbbiról számol be hallgatójának, a *narco* 'hosszú vízi-fűféle' főnévből képez igét, de ennek a töve nagy elkeseredésre (!) nem a várható *narčí* lesz, pedig elhangzott a szájából már ez is, így is, de most semmi esetre sem lenne megfelelő: félreértésre adna okot, tréfás kedvű partnere netán a közhasználatú *ši*, *-čí* fosztóképzővel operálna, merthogy ez is lehetséges, végülis a *nar(ka)* 'nagy' melléknévből minden különösebb nehézség nélkül képezhető egy *narčíns* ige. Okos jurák barátunk, mi mást tehetne, felrúgja az általunk leírt nyelvtani szabályokat, és "kivételesen" a *narconš* alakot használja, már csak azért is, mert ehhez hasonló végződést mutató és a különböző mondatokban azonos funkciójú szavak segítségével már számtalanszor tudtára adta a dolog iránt érdeklődőknek, hogy pl. fűvet szed (*namdedonš*) stb. A lehetőségek kiválasztása csak látszólag véletlenszerű, ennyiben tehát nem elég csupán analógiáról beszélni. Többről van itt szó: asszociatív kapcsolatokról, a memoriális rendszer összefüggéseiről.

Fenti, hatásosnak szánt példám ugyan inkább csak elvi lehetőség, arról azonban talán meg tud győzni, hogy a kivételek megértéséhez a "Mi lenne, ha ..." játék is segítséget nyújthat, ami a mi tudományunkban sokszor nem más, mint az ún. szabályos, várható, valamilyen okból azonban elmaradó alakok számbavétele és gondos tanulmányozása.

A legtöbb gondot az infinitivusban látható *-NŠ* végződés előtt mássalhangzó + *a* (egy esetben *e*)-t tartalmazó tövek okozzák. Persze ezek sem állnak elszigetelten, hiszen összekapcsolhatók azokkal a névszókkal, amelyekben a placc. forma magánhangzó-lekopással (esetenként depalatalizációtól kisérvé) születik meg. Ezekben a tövekben az *a* (*e*) kötőhangzónak tekinthető. Pl.

писа 'мышь' > *писанъ* 'ловить мышей' (Te.470 b, 471 a) : *венекова*"
письна 'наша собака ловит мышей';

халя 'рыба' ~ O,T_{2,7}, Sj.,Oks.,U-Ts.,K,OP,N *zāl'e*; Lj.,Ni.,S,P *kāle*, Nj. *kāfe* 'Fisch' (Le.166 a) > *халэнъ* 'питаться рыбой, есть р.' (Te.729 b);

пидя 'гнездо птиц' (Te.464 a) ~ O,Sj.,K *píd'e*, M *p'id'a*, S,Nj. *píce* 'Nest' (Le.388 a) > *пидәнъ* 'искать птичьи гнѣзда' (Te.462 a).

Ezekhez a tövekhez gyakran jelentésmegkülönböztető szerep is járul. Pl.

ен 'тетива' (Te.94 b) ~ O,Sj.,MB,OP,T,N *jen* 'Bogensehne' (Le.111 a) > *енанъ* 'спустить тетиву, оставить (лук) без тетивы' (Te.95 b); *ененъ* 'снять тетиву с лука' (Te.97 a).

Feltétlenül figyelmet érdemel, hogy a szabálytalanabb formához, vagyis a placc.-ira kevésbé emlékeztetőhöz kötődő jelentés újabb. (Lásd a későbbi jelentéstani csoportosítást.) Valószínűnek tarthatjuk,

hogy pl. az idézett esetben először a *jeñens* született meg, aztán az *-n* képzőszerépének megszilárdulásakor, jelentéshasadás útján a másik, felhasználva más, de a tipushoz alapjában még alkalmazkodó igék formai jegyeit. Elképzelésünket megerősíti a következő példa is:

вано 'корень, обруч' (Te.41 b) ~ О *wānū* (pl. acc. *wānoju* v. *wānū*) 'Wurzel' (Le.54 b) > ванонзъ 'вырывать, добывать из-под земли корни (в данный момент)';

ваноёнзъ id. + 'снимать обручи с бочки' ~ О *wānjonš* 'Wurzeln sammeln'.

A töhasználat nyelvjárási eltérések kifejezője is lehet. Vö.

тѣня 'лиса, лисица' (Te.654 a) ~ О, OP, T, Sj., U, U-Ts., K, M, N, Kis. *t'oñe*, Lj., S, Nj. *čoñe* 'Fuchs' > тѣнәнзъ 'охотиться на лисиц' ~ norm. *t'oñins* (HP:im.118) ~ MB *t'oñanc* 'Füchse jagen' (Le.518 a);

тиртя 'летающий', BZ, MZ 'птица' (Te.662 b) ~ О *ćirće*, Sj. *t'irte* 'Flieger, fliegend', K *t'irt'e* id., 'Vogel', M, N *t'irt'a* id. (Le.515 b) > тиртянзъ 'охотиться на птиц' (célhat. inf. тиртманзъ), MZ тиртинзъ (i.h.).

II.

Tekintsük át ezeknek az igéknek a ragozását, a lehetséges derivátumokat.

Aoristosi és egyéb ragozott alakok:

wānajuanaŋam, *wanaŋajuanaŋam* (sg.1.) 'entwurzeln' (Ca.38 b), О *wānūjonādm?* 'ich sammle Wurzeln' (Le.54 b),

piŋeadm 'lachen' — sg.1 (Ca.36 b),

searūnaŋadm, *sarūnaŋadm* 'rauchen' — sg.1 (Ca.30 b),

Sjo. *jom?* 'ich baute ein Wehr in den Fluß' (Le.139 b),

iđ'inaŋ? 'ich habe Durst, ich trinke Wasser' (Le.24 b, 124 a),

norm. *piŋsna* 'она ловит мышей' (Te.470 b),

Lj., Kis₂ *tonrūŋa* 'er sammelt Gras' (Le.492 b),

Lj., Nj., Kis. *piŋa* 'er lachelt' (Le.387 a),

S *maćitam* 'ich gehe auf Besuch' (Le.268 a),

Lj. *pūna ćajīma?* 'später werden wir Tee trinken' (Le.500 b),

T *jeđ'ina* 'sie liegt in den Wehen' (Le.120 b);

Sjo. *jid'inku* 'ich will trinken' (Le.124 a),

U *śajntā?* 'sie trinken Tee' (Le.426 a),

norm. *sećda marembu* '(у оленя) удаляют подъязычную железу' (Te.236 a),

Kis. *jonŋāt* 'ich esse Mehlbrei' (Le.89 a), *jāmtunaŋāt* 'ich hacke Zweige ...' (Le.97 b),

Nj., Kis. *ŋatī p'isītaŋa?* 'Warum lacht er?' (Le.387 a);

Oks. *t'et serkow pod'eronjen* 'meine vier weissen Fahrrentiere schirrte aus' (Le.362 a),

norm. *хом⁷ мадав, сябтаџав* 'я срубил берёзу и снял с неё кору' (Te.594 a),

Ni. *kopnaja* 'erschälte die Rinde (von dem Baum) ab' (Le.195 b),

Nj. *pita šerta kawuajata* 'er schnitt auf seine eigene Art ein Eigentumszeichen in das Ohr des Rentiers' (Le.163 b),

T₉ *tāzawānta pa'ijāda* 'dann schlichtete sie ihr Haar' (Le.337 b);

Sjo. *t'iki amkefina mānonjinas* 'ich bündelte diese Sachen ...' (Le.253 b),

norm. *тики ненэцям⁷ харинавась* 'этого человека я расспросил подробно обо всём' (Te.749 b),

Kis. *šičijetas* 'ich trank (Wasser, Branntwein)' (Le.124 a),

Lj. *joŋamas* 'mit ein Wehr verschliessen' - prät.sg.1 (Le.139 b);

OP *wiŋkašcewa* 'lasst uns auf der Tundra wohnen' (Le.70 b),

Lj. *joŋkma* 'lasst uns Mehlbrei essen' (i.h.);

Lj. *ješet jojet?* 'hast du ein Wehr in deine Flüsse gebaut?' (Le.139 b);

Sjo. *mānonār* 'bindet (ihn)' (i.h.),

norm. *ханув хэвой⁷* 'вынь из нарты окровавленную добычу' (Te.798 a),

O *joj* 'iß Mehlsuppe!' (i.h.),

Nj. *pišej* 'lache!' (Le.387 a),

Kis. *juj* 'mache Knoten!' (Le.139 b),

Lj. *kāptai* 'verschneide! kastriere!' (Le.173 a),

Lj. *tupkazana šipčūt* 'rinde (es) mit der Axt ab!' (Le.431 b),

T₁ *řazana mānont* 'flicke (sie) mit Holz' (i.h.) ...

Infinitivus (határosatlan gerundium):

MB *t'oňanc* 'Füchse jagen' (Le.518 a),

OP *posab'inc* 'morsches Holz suchen' (Le.360 b),

ji'ib'ijens 'wilde Rentiere jagen' (Le.129 a),

O *wānūjos* 'wurzeln sammeln' (i.h.), norm. *wānūjūns* (HP:im.68),

O₆ *jāwos* 'Eisbäre jagen', OP *jāwons*, O *jāwūnc* id. (Le.90 a),

norm. *ябтунэз* 'охотиться на гусей' (Te.824 ab),

T₁ *zāles* 'fischen' (Le.166 a) ~ *халэныз* id. (Te.729 b),

Lj. *posameńs* 'morsches Holz einsammeln' (i.h.),

tonnos 'Gras sammeln' (Le.492 b),

Nj. *šunins* 'Tabak rauchen' (Le.455 ab), P *šunens* id., Kis. *šunīs* id.,

P *mańens* 'im Herbst zur Brunstzeit wilde Rentiere jagen' (Le.242 a),

K *šāwané* 'schuppen (einen Fisch)' (Le.425 b),

Nj. *pišes* 'lachen' (i.h.), T₁₂ *pišens* id.,

T₁ *řelanž* 'die Hälfte wegnehmen' (Le.377 a) ...

Célhatározó infinitivus:

U *á'ηūmané* 'auf die Entenjagd' (Le.20 a),
 Sjo. *jabūmané* 'auf die Gänsejagd' (Le.84 a),
 MB *zab'ejmané* 'auf Besuch zu den Russen' (Le.159 b),
 norm. *хораманэ* 'охотиться на зайцев' (Te.772 a) ...

Partic.imp.:

O *mafené zāšawa* 'Jäger auf wilde Rentiere', U-Ts. *mafin'e zāšowa*,
 Sjo. *mādonga* 'Gast', Oks., U-Ts. *m'ādanta* id. (Le.268 a),
 norm. *варанда* 'олень, который держится особняком от других'
 (Te.45 a).

Partic.perf.

O *zāptamī zora* 'verschnittener Rentierbulle' (Le.173 a), K *zāptmī zora* id.

Melléknevek, főnevek:

Sj., O *pīšenkād* 'ein Mäuse fressender Vogel' (Le.387 a), norm *писяң-гад* 'олень или собака, которые едят мышшей' (Te.471 a),
евэянгад 'любитель ухи' (Te.87 a),
халэнгад BZ, Jam., Tajm. 'крохал; олень, который ест рыбу' (Te.729 a),

Sjo. *māzej* 'Gastgeschenk',

Sj., O *mād'inčāj* id., Kis. *māčinsāej* id., T₁₂ *mād'insaj* id. (Le.268 a),
 Me. *japtolawa to* 'Gänsejagdsee' (Le.84 a),

norm. *носилава* 'обычное место охоты на песцов' (Te.317 a),
носиндалава 'обычное время охоты на песцов' (i.h.),
вэбаркыма 'охота на белух' (Te.65 b).

A kép eléggé egyértelmű: a ma képzőnek tartható *-n* nem is egy alakból hiányzik. (In abstracto persze jelen van, hiszen általa az igék a II.1/a ragozási osztályba és nem a magánhangzós tövek ragozási osztályába tartoznak, ahogyan azt néhány, elsősorban nyelvjárási kötöttségű infinitivusi stb. forma alapján várnök. Az igazsághoz tartozik, hogy a valóságban az adott ragozási osztályok nem mindig különülnek el egymástól, lásd pl. az indic.aoristosi alakokat.) A hangsúly a megváltozott vagy a megváltozott tövekkel asszociatív kapcsolatban álló változatlan tövön, valamint a képzés alapjául szolgáló szavak jelentésén ill. bizonyos szemantikai markerén.

A sokat emlegetett pl.acc.-i formák kialakulása általában egy *j hatására ment végbe a nyenyecben (ill. valószínűleg már az ősészaki szamojédban. A déli szamojédból sem hiányzik ez a *j, de mint ismeretes, más összefüggésekben). Először minden bizonnyal csak a többesjelölésre használták (a possessiv ragozásból az abszolútba átkerülve), s csak később foglalta el mai helyét a névszóragozási rendszerben. Az acc.-i funció már csak azért is könnyen társulhatott

hozzá, mert az *-m'* acc.rag nélküli tárgy meglehetősen gyakori a nyenyec mondatokban.⁶

Mindezek alapján alapos okunk van feltételezni, hogy a *joné* típusú igék tövének kialakításában is egy **j* hang játszott szerepet. Ez a *j* — gyakran erőteljesen átalakítva a kiinduló névszótöveket — képzőként funkcionált. Ezt megerősítik a rokonyelvi megfelelések is. Ld. alább.

Az *-n* eredetileg nem volt képző. Alkalmazása azért vált indokolttá és szükségessé, mert felhasználásával az új igék pompásan beilleszkedtek a különböző tövű s ezzel együtt — úgy tűnik — különböző jelentéstani sajátosságokat is mutató igék rendszerébe, kiküszöbölve ezáltal a félreértések lehetőségét is. Ld. a fentebb elmondottakat.

Mivel a *-j* kapcsolata az előző hanggal csak ritkán maradt meg változatlanul (többnyire beolvadt a töbe különböző változások kíséretében), s funkcionálisan egyébként is meglehetősen túlterhelt volt, a képzőszerep áttolódott az *-n*-re. Emellett tanúskodnak azok az igék, amelyek egy szabályosabb, a *-j* hatását még jól mutató alak mellett — netán párhuzamosan — fejlődtek ki, immár a leggyengébb asszociációs kapcsolatot mutatva a pl.acc.-i formákkal; s persze méginkább azok, amelyeknek létrejötténél nem számolhatunk egy ilyen — úgymond — szabályosabb képzés babáskodásával.

A **-j* hatását őrző vagy az ezeknek a mintájára kialakult tövek — önállóságuk elvesztésével — alkalmassá váltak más képzők felvételére is, lásd pl. a *-ʔ*, *-mʔ*, *-mdā*, *-dā* stb. képzők kapcsolódását ehhez a tőtípushoz.

Többbszörösen is bizonyító erejűek azok a (természetesen névszóból képzett) igepárok, amelyeknek a jelentése azonos, de egyikük *-mš*, a másikuk *-nš* végződést mutat infinitívusban. Pl.

маянзы 'подвергнуться мучениям, погнбнуть' (Te.245 b), маянзы id. (Te.246 a);

пӓнгонзы 'с трудом подняться на ноги' пӓнгомзы id. (Te.445 a).⁷

Mindez még az ős-északi szamojédban megtörténhetett. Lásd alább a rokonyelvi megfelelőket. A déli szamojéd nyelvek, elsősorban a kamassz, a **-j* denomiális képző egykori megléte mellett tanúskodnak.

Kézenfekvőnek látszik az a többek között *Janurik* által is érintett elképzelés (NyK 82 : 306), megfelelőjével egyébként a magyar nyelvtudományban is találkozunk, amelynek alapján a *-j*-t a nomen

⁶ A magánhangzólekapás révén létrejövő alakokban, amelyek ráadásul depalatalizációt is mutatnak, természetesen felesleges lenne a **j* nyomát keresnünk: itt az egyéb casusokban használatos tőtől való különbözőség lesz funkcionális.

⁷ A nyelvjárási különbség ezúttal nem jöhet szóba magyarázatul: százával hozhatnánk példákat a kétféle igitípus világos elkülönülésére.

possessoris képzővel azonosíthatnók. A *nozo* > *nošínš* 'sarki rókára vadászni' ige tkp. 'sarki rókásodni', azaz az ige reflexiv. *Janurik* ötletét, amely szellemesnek tartható, mi azért nem fogadhatjuk el, mert a *nošínš* stb. nem reflexiv ige. Vö. *ʔej jāl'e jabtūhawac* 'tegnap vadlibára vadásztunk' (Te.824 b).

Az efféle összefüggések lehetőségék, ahogy azt a fentiekben is igyekeztem hangsúlyozni, másképp kellene felfognunk: ahogy pl. a 'valamivé/valamilyenné valik' jelentés kifejezésére sem a participium perfectum képzőjét használták, hanem egy *m* hangot (esetenként egy másik kíséretében), amely összefüggésbe tudott kerülni a partic.perf. képzőjével, ugyanúgy az általunk tárgyalt esetre vonatkozóan is az látszik valószínűnek, hogy először a *-j*, utána az *-n* képzőként való használata azért vált lehetővé, mert asszociatív kapcsolatba birt kerülni a nyelv bizonyos elemeivel — jelenségeivel, így a sg. vagy pl.acc.-i tárgyas szerkezetekkel, a célhatározó infinitivusi, valamint a dativusi, prosecutivusi határozós szintagmákkal. Később a *-j* képzőként való funkcionálása is azért vált lehetetlenné — azon kívül, hogy formailag is bizonytalan lett, hiszen a leggyakrabban beolvadt a töbe —, mert memoriális kapcsolatainak egyre kevesebb volt, illetőleg végül már nem is volt valóságtartalma. Pl. a *šid'e* > *šidanš* 'kettőoszt, elfelez' (Te.557 b, 556 a) ige esetében egyáltalán nincs jelentősége a pluralitásnak, ami a *nozo* > *nošínš*-nál azért még az asszociációs kapcsolatok elevensége miatt fennáll. A *šidanš* közvetlenül utal azokra a dativusi határozós szerkezetekre, amelyeket magába sűrít. Vö. T₁ *nāb'i ηemta nekalhāw, šid'e jān' ηadārtāw* 'an ihrem anderen Fuß riß ich, zerriß (sie) in zwei Teile' (Le.VD 370). A *nošínš* háttérét nemcsak határozós, hanem tárgyas szerkezetek is alkotják.

Megoldási javaslatom annyiban nem új (vagy talán egyáltalán nem az?), hogy már *Györke*, *Lehtisalo* és mások is utaltak az uráli denominális **-j* és külön az **-n* képviselőire a szamojéd ill. az uráli nyelvekben, a kettő általunk vázolt összekapcsolásával azonban nem számoltak, mint ahogy az lehetetlen is egy viszonylag jól körülhatárolható terület kivételével. A leglényegesebbnek persze azt tarthatjuk, hogy a különböző nyelvi jelek (hangok, hangcsoportok) kiválasztása képzői funkcióra mindig attól függ, milyen az asszociációs mezejük, azaz milyen és hányféle asszociációs kapcsolatot képesek kelteni és fent tartani. *Berrár Jolán*hoz kapcsolódva (Nytud.Ert.58:79 kk.; ÁNYT III:35 kk.; V: 69 kk.) használom azt a kifejezést, hogy *z* képzett ige *zy*, *zz* stb. szintagmát vagy szintagmákat sűrít magába, kiemelve, hogy ez az egész transzformációs játék a nyelvészek leleménye, a valóságban mindez együtt, egymástól elválaszthatatlanul, egy időben létezik, anélkül, hogy egy-egy szintagmának igévé változása (esetünkben a szintagma egy névszói tagjának) igévé "képződése" ezen az úton valaha is megtörtént volna.

Irodalomjegyzék és rövidítések

Berrár, J.: Szóképzés, lexika, szintaxis // Általános Nyelvészeti Tanulmányok III., 35.-42. l.; A képző funkciójáról vallott felfogások fejlődése a magyar szakirodalomban // Ua. V., 69.-78. l.; A denominális -l és -z képzők leíró és történeti vizsgálatának néhány szempontja // Nyelvtudományi Értekezések 58., 79 kk.; D. Bartha, K. 1958, A magyar szóképzés története, Budapest; Ca. = Castrén, M. A. Wörterverzeichnis, St. Petersburg; D-J = Donner, K. — A. J. Joki 1944, Kamassisches Wörterbuch, Helsinki; Eiras = Wogulische Volksdichtung VII. MSFOu 180.; Hakulinen:SKRK = Hakulinen, L. 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys, Helsinki; HP = Hajdú, P. 1982, Chrestomathia Samojedica, Budapest; Janhunen, J. 1977, Samojedisches Wortschatz, Helsinki; Kálmán:WT = Kálmán, B. 1976, Wogulische Texte mit einem Glossar, Budapest; A. Kövesi, M. 1965, A permi nyelvek ősi képzői, Budapest; Le. = Lehtisalo, T.: 1956, Juraksamojedisches Wörterbuch, Helsinki; 1936, Über die primären ururalischen ableitungssuffixe, Helsinki; 1947, Juraksamojedische Volksdichtung, Helsinki; Munk. = Munkácsi, B. 1986, A votják nyelv szótára, Budapest; Papp, L, A szó nyelvtani jellege // Magyar Nyelv XLIX. 367 kk.; Te. = Терещенко Н.М.: 1965, Ненецко-русский словарь, Москва; Te.Gr.ig. = 1979, Нганасанский язык, Ленинград.

Ромбандеева Е.И., Мансийский язык // Языки народов СССР III., Москва.

Gizella B. Labádi
(Turku)

THE YURAK *joné* TYPED DENOMINAL VERBS I

Summary

The *j played an important part in the development of the root of the *joné* typed verbs in Yurak. This j functioned as a verbal affix often transforming the roots of nouns. It can be demonstrated with the analogous examples of several cognate languages. The roots of the *joné* typed verbs have associative contacts with the forms of plural accusative of nouns. There came into existence similarly many new roots analogical way without the real effect of the -j.

The -n didn't work primarily as a verbal affix. By means of this -n the new verbs could include easily and plainly into the system of verbs. Several kind of root of verbs differ from one another semantically too. Because the -j mostly was melted into the root accompanied by various changes and it was besides overtaxed the function of denominal verbal affix became adapted to the -n. The memorial connections of the -j were decreasing and ultimately disappeared.

Anna Nazarova
(Tartu)

NOOMENITE MITMUS KARJALA KEELE AUNUSE MURDES

Grammatilise kategooriana on mitmus kõikides keeltes tekkinud hiljem kui ainsus. Algselt puudus sel oma tunnus ja mitmus väljendus kas leksikaalselt või süntaksiliste vahendite abil (Алвре 1965 : 8).

Juba uurali algkeeles olid mitmuse tunnused olemas. Uurijad loevad kõige vanemaks suffiksit *t*, s.o. mitmuse nominatiivi tunnust, mis esineb nii soome-ugri kui ka samojeedi keeltes (Itkonen 1962 : 206; Collinder 1960 : 297; Ravila 1941 : 69). D. Bubrichi, B. Serebrennikovi ja P. Ravila arvates on *t* tunnusel olnud kunagi kollektiivsuse tähendus (Бубрих 1944 : 65; 1955 : 33; Серебренников 1967 : 40–41; Ravila 1941 : 69). Hiljem on sellele kandunud mitmuse tunnuse funktsioon. Antud etümoloogia on küllalt tõenäoline. Gy. Décsy ei pea võimalikuks *t*-sufiksi olemasolu uurali algkeeles, kuna ungari ja permi keeltes see puudub (Décsy 1965 : 179). Kuid arvestades enamusele läänemeresoome keeltele omast konservatiivsust ja *t* säilimist ka samojeedi keeltes, võib eelnevat seletada arengu jooksul toimunud kaoga.

Samuti on küllalt ammu tekkinud omistava tähendusega suffiksid *n* ja *k*, millel on erinevates keeltes oma etümoloogia. Uurijate arvamusend nende tunnuste eksisteerimisest ja päritolust lähevad lahku. Kaasaaegsetest läänemeresoome keeltes on nad säilinud vaid teatud vormides: *k* possessivisufiksile lõpuhõnguses (sm *kala-mme* < *kala-n-me-k, *kala-nne* < *kala-n-de-k) ja liivi keele personaalpronoomenites (lv *meG*, *teG*); *n* — ainsuse ja mitmuse 3. isiku possessiivsufiks (sm *kala-nsa* — *kala-n-sa*) (Mark 1925 : 146–152).

Nii kõikides läänemeresoome kui ka lapi ja mõnedes samojeedi keeltes on levinud mitmuse tunnus *i*. Selle kuulumine juba uurali algkeelde ei tekitanud varem mingeid kahtlusi. Kuid P. Ravila ja D. Bubrich kummutasid selle väite veenvalt, tõestades, et *i* on tekkinud alles peale volga perioodi (Ravila 1944 : 92; Бубрих 1955 : 34). P. Ravila on *i*-sufiksi seostanud genetivse *i*-ga (sm *karjoipiha*). P. Alvre oma doktoriväitekirjas toetab ja arendab edasi D. Bubrichi

seisukohta, et *-i* on tekkinud vana koha- ja kollektiivitähendusega tuletusliite *ja/jä* ühtesulamisel sõnatüvega (Alvre 1965 : 11).

Eelnimetatud mitmuse tunnustest esinesid läänemeresoome algkeeles *t* (nominatiivis) ja *i* (obliikvakäänetes).

Läänemeresoome keelte iseseisva arengu erinevatel perioodidel on mitmuse väljendamiseks tekkinud ka teisi võimalusi. Eesti ja liivi keeles saadakse mitmuse genetiiv ainsuse tüvele **t*-tunnuse liitmisel: e *kala-de*, l *kala-D*. Seda tüüpi genetiivi vorm esineb ka soome kirjakeeles ja läänemurretes: *kala-in* << **kala-ō en*.

Karjala, isuri ja vadja keeles, samuti soome keele idamurretes on laialt levinud mitmuse tunnus *loi*, *lõi*, mis võiks olla tekkinud *li* ja *o* eraldumisega tüvest (ОФУЯ II, 1975 : 54). P. Alvre arvates on *loi/lõi*-tunnus arenenud *oi*- ja *lo*- sõnade segaparadigmast. Deminutiivsete noomenite mitmuse tüvest eraldus *loi/lõi* ja kandus aja jooksul üle samatähenduslikele *oi*-sõnadele, võimaldades teha vahet mitmuse ja ainsuse tüvedes (Alvre 1965 : 898–899).

Käesoleva artikli eesmärgiks on käsitleda lähemalt mitmuse moodustamist karjala keele Aunuse murdes. Juba läänemeresoome algkeelest tuttavad mitmuse moodustamise skeemid esinevad ka Aunuse murdes: tüvi + *t* (nominatiivis); tüvi + *i*, *loi/lõi* + käandelõpp (obliikvakäänetes).

Alljärgnevalt vaatleme, kuidas moodustub mitmus erinevates noomenite tüvetüüpides. Kõikidel tüüpidel on ühesugune mitmuse nominatiiv, mis saadakse ainsuse tüvele *t*-tunnuse liitmisel, näit. *luu* : *luu-t* 'luud', *mua* : *mua-t* 'maad', *kala* : *kala-t* 'kalad', *mustu* : *musta-t* 'mustad', *koivu* : *koivu-t* 'kased', *mado* : *mavo-t* 'ussid', *harmai* : *harmua-t* 'hallid', *kirikkō* : *kirikō-t* 'kirikud', *sibi* : *sive-t* 'tiivad', *sogei* : *sogie-t* 'pimedad', *kaste* : *kastie-t* 'kasted'.

Mitmuse obliikvakäänete tunnused on *i* või *loi/lõi*.

I. Ühesilbilised noomenid.

Pika vokaali ja diftongiga lõppevate ühesilbiliste nimisõnade mitmusele on iseloomulik tunnus *loi/lõi*:¹ *luu* 'luu' : *luului-n*, *luu-loi(du)*, *luului-h*; *mua* 'maa' : *mualoi-n*, *mualoi*, *mualoi-h*; *piä* 'pea' : *piälõi-n*, *piälõi*, *piälõi-h*.

Tunnus *loi/lõi* esineb ühesilbilistes sõnades ka isuri keeles ja idasoome murretes. Läänemeresoome algkeeles moodustus ühesilbiliste nimisõnade mitmus suffiksi *i* liitumisel ainsuse tüvele: **mä-i* (Alvre 1965 : 11); hiljem *i*-lõpuline täishäälikuühend muutus diftongiks. Osas läänemeresoome keeltes need diftongid on säilinud, kuna nad olid pearõhulised. Suffiks *loi/lõi* on tekkinud hiljem. Viimane hõlbustab pika *i*- ja diftongiga lõppevate noomenite ainsuse ja mitmuse eristamist: sm *pii* : *pii-n* (ainsuses); *pii-n* (mitmuses); krjA *pī* : *pī-n*

¹ Näited on toodud mitmuse genetiivis, partitiivis ja illatiivis.

(ainsuses); *püloi-n* (mitmuses). Teiseks eeliseks näiteks soome keelega võrreldes on lihtsam mitmuse genetiivi vorm: *mua* : *mualoi-n*; *suo* : *suoloi-n*. Soome kirjakeeles ja murretes on võimalikud erinevad variandid: *mua* : *mai-den*, *mai-tten*.

Sufiksile *loi/lõi* on iseloomulik, et partitiivis väljendab see samaaegselt nii käändelõppu kui ka mitmuse tunnust: *sie* 'ilm' : *sie-lõi*; *pü* 'püü' : *pü-lõi*. Vahel võib mitmuse partitiivile liituda ka käändelõpp *du/dü* : *lü* 'луу' : *lü-loi(du)*.

Illatiiv saadakse lõpu *-h* liitumisel mitmuse tüvele: *kü* 'kuu' : *kü-loi-h*; *üõ* 'öö' : *üõ-lõi-h*. Ka kõik teised käänded moodustuvad samal põhimõttel.

II. Kahe- ja enamasilbilised noomenid.

1. a-tüved.

Tunnuse *i* liitumisel tekib nagu soome keeleski mitmuse *oi*-lõpuline tüvi. See protsess sai alguse juba läänemeresoome algkeeles, esmalt kahe-, hiljem ka kolme- ja enamasilbilistes noomenites. Karjala keele Aunuse murre on säilitanud reeglipärase *oi*-lõpulise mitmuse juhul, kui esimeses silbis ei esinenud *o* ega *u*, vaid ülejäänud vokaalid: *kala* 'kala' : *kaloi-n*, *kaloi-du*, *kaloi-h*; *vanhu* 'vana' : *vanhoi-n*, *vanhoi*, *vanhoi-h*.

Mitmuse *i*-lõpulised tüved on säilinud noomeneis, mille esimeses silbis esinesid *o* või *u*, aga ka adjektiivide võrdlusastmete, *ttoma/ttömä*-lõpuliste adjektiivide ja oleviku partiipide käänamisel: *mustu* 'must' : *mustie-n*, *mustii*, *musti-h*; *sorzu* 'part' : *sorzien*, *sorzii*, *sorzi-h*; *suurembi* 'suurem' : *suurembie-n*, *suurembii*, *suurembi-h*; *jallatoi* 'jalutu' : *jallattomie-n*, *jallattomii*, *jallattomi-h*; *astuva* 'astuv' : *astuvie-n*, *astuvii*, *astuvi-h*.

2. ä-tüved.

Selle rühma sõnade mitmuse tüvi pärineb juba läänemeresoome algkeelest, kus *äi* > *i*: *märgü* 'märg' : *märgie-n*, *märgii*, *märgi-h*; *hädä* 'häda' : *hädie-n*, *hädii*, *hádi-h*; *silmü* 'silm' : *silmie-n*, *silmii*, *silmi-h*.

3. e-tüved.

Läänemeresoome algkeelele omane *ei* > *i* mitmuse moodustumisel on *e*-tüvelistes sõnades säilinud ka Aunuse murdes: *sibi* 'tiib' : *sibie-n*, *sibii* (-lõi), *sibi-h* (-lõih); *jogi* 'jõgi' : *jogie-n*, *jogii* (-loi), *jogi-h* (-loih); *vedehine* 'hiis' : *vedehizie-n*, *vedehizii*, *vedehizi-h*.

Küllalt laialt levinud on ka hilisem *loi/lõi*-mitmus. Paralleelselt esinevad *i*- ja *loi/lõi*-vormid kahesilbilistes *e*-tüvelistes noomenites.

e-lõpuliste sõnade kontraheerunud tüvele liitub samuti *loi/lõi*-tunnus: *kaste* 'kaste' : *kastieloi-n*, *kastieloi*, *kastieloi-h*; *aste* 'nou' : *astieloi-n*, *astieloi*, *astieloi-h*.

i-tunnuse abil moodustub mitnuse tüvi järgmistel juhtudel:

a) *ehe*-tüvelistes (*is*-, *es*-lõpulistes) noomenites: *kaunis* 'kaunis': *kaunehie-n*, *kaunehii*, *kaunehi-h*; *kirves* 'kirves': *kirvehie-n*, *kirvehii*, *kirvehi-h*;

b) *kse*-tüvelistes (*us*-, *ūs*-, *os*-lõpulistes) noomenites: *kaglus* 'krac': *kagluksie-n*, *kagluksii*, *kagluksi-h*; *lebāvūs* 'puhkus': *lebāvūksie-n*, *lebāvūksii*, *lebāvūksi-h*; *ostos* 'ost': *ostoksie-n*, *ostoksii*, *ostoksi-h*;

c) *le*-, *re*-, *ne*-, *he*-tüvelistes: *vemmel* 'kaar': *vembelie-n*, *vembelii*, *vembeli-h*; *sizar* 'ōde': *sizarie-n*, *sizarii*, *sizari-h*; *ahven* 'ahven': *ahvenie-n*, *ahvenii*, *ahveni-h*; *herneh* 'hernes': *hernehie-n*, *hernehii*, *hernehi-h*;

d) *ime*-tüvelistes noomenites: *avain* 'vōti': *avaimie-n*, *avaimii*, *avaimi-h*; *sūvāin* 'sūda': *sūdāmie-n*, *sūdāmii*, *sūdāmi-h*.

4. i- tüved.

Enamikus läänemeresoome keeltes on säilinud algkeelest pärinev *i*-line mitmus, mis aga täielikult on kadunud Aunuse murdest. *i*-tüveliste noomenite mitmuse vorm kõikides käänetes moodustub siin tunnuse *loi*, *lōi* liitumisel ainsuse tüvele: *haugi* 'haug': *haugiloi-n*, *haugiloi*, *haugiloi-h*; *kuožali* 'vokk': *kuožaliloi-n*, *kuožaliloi*, *kuožaliloi-h*.

5. u-, ū- tüved.

Selle grupi noomenid on Aunuse murdes kaotanud algse *ui*, *ūi*-diftongi. Selle asemel on levinud *loi/lōi*-tunnus, mis liitub ainsuse tüvele: *lindu* 'lind': *linduloin*, *linduloi*, *linduloi-h*; *varačču* 'arg': *varaččuloi-n*, *varaččuloi*, *varaččuloi-h*; *põlv* 'tolm': *põlviloi-n*, *põlviloi*, *põlviloi-h*.

6. o-, õ- tüved.

Analoogiliselt eelmainitud tüvedega moodustub ka siin mitmuse tüvi *loi/lōi*-tunnuse abil: *ruado* 'tõõ': *ruadoloi-n*, *ruadoloi*, *ruadoloi-h*; *suatto* 'heinarõuk': *suattoloi-n*, *suattoloi*, *suattoloi-h*; *kirikkõ* 'kirik': *kirikkõlōi-n*, *kirikkõlōi*, *kirikkõlōi-h*.

7. Diftongiga lõppevad tüved.

oi-, *ōi*-diftongiga lõppevatele tüvedele liitub mitmuse tunnus *loi/lōi*, kusjuures diftongi järelkomponent *i* kaob: *paimoi* 'karjus': *paimoloi-n*, *paimoloi*, *paimoloi-h*; *kāgōi* 'kāgu': *kāgōlōi-n*, *kāgōlōi*, *kāgōlōi-h*.

ei-lõpuliste sõnade ainsuse kontraheerunud tüvi (*-ie* < **-eda*) ei muutu mitmuse tunnuse *loi/lōi* liitumisel: *muigei* 'hapu': *muigieloi-n*, *muigieloi*, *muigieloi-h*; *sogei* 'pime': *sogieloi-n*, *sogieloi*, *sogieloi-h*.

Samuti moodustub mitmuse tüvi *loi/lõi*- tunnuse abil *ua-*, *uo-*, *üo-* tüvedest: *harmai* 'hall' : *harmualoi-n*, *harmualoi*, *harmualoi-h*; *ainut* 'ainus' : *ainuoloi-n*, *ainuoloi*, *ainuoloi-h*; *lühüt* 'lühike' : *lühüölõi-n*, *lühüölõi*, *lühüölõi-h*.

Kokkuvõtteks võib öelda, et noomenite mitmuse moodustamisel karjala keele Aunuse murdes esineb kolm mitmuse tunnust: *t* (nominatiivis), *i* või *loi/lõi* (obliikvakäänetes). Sellega seletub karjala keele Aunuse murde küllalt lihtne ja variantidevaene mitmuse vormistik võrreldes teiste läänemeresoome keeltega.

i-line mitmus moodustub *e*-sõnade kontraheerumata tüvedest, samuti ka *a-*, *ä-* sõnadest.

Enam on levinud *loi/lõi*-tunnuse kasutamine järgnevate tüvede mitmuses:

- pika vokaali ja diftongiga lõppeva ühesilbilised noomenid;
- *e*-lõpulised kontraheerunud tüved;
- *i*-tüved;
- *u/ü-*, *o/õ-* tüved;
- diftongiga lõppevad tüved.

Kõik mitmuse käänded saadakse käändelõpu liitmisel mitmuse tüvele. Iseloomulik Aunuse murdele on mitmuse partitiiv, mille tavaliselt puudub oma käändelõpp. Viimase funktsiooni täidab samaaegselt mitmuse tunnus, kuid vahel võib sellele täiendavalt liituda ka partitiivi lõpp *du/dü*.

Kirjandus

- Alvre, P. 1965, Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin. Dokt.-väitelmä, Tartu; Collinder, B. 1960, Comparative Grammar of the Uralic languages, Stockholm; Décsy, Gy. 1965, Einführung in die finnisch-ugrische Sprachwissenschaft, Wiesbaden; Hakulinen, L. 1979, Suomen kielen rakenne ja kehitys. 4., korjattu ja lisätty painos, Helsinki; Itkonen, E. 1962, Die Laut- und Formenstruktur der finnisch-ugrischen Grundsprache. — UALB, Bd. 34; Ravila, P. 1941, Über die Verwendung der Numeruszeichen in den uralischen Sprachen. — FUF, Bd. 27; Wickman, B. 1955, The Form of the Object in the Uralic Languages, Uppsala; Алвре П. 1965, Образование множественного числа в финском языке в плане сравнения с другими родственными языками (морфолого-фонетическое исследование). Автореф. докт. дисс., Тарту; Бубрих Д.В. 1944, Сравнительная грамматика финно-угорских языков // Уч. зап. ЛГУ, № 105, Ленинград; 1955, Историческая морфология финского языка, М.-Л.; Зайцева Н.Г. 1981, Именное словоизменение в вепском языке (история и функционирование форм слова), Петрозаводск; ОФУЯ, ч. 2 = Основы финно-угорского языкознания. Прибалтийско-финские, саамский и мордовские языки, Москва, 1975; Серебрянников Б.А. 1967, Историческая морфология мордовских языков, Москва.

Анна Назарова
(Тарту)

МНОЖЕСТВЕННОЕ ЧИСЛО ИМЕН В ЛИВВИКОВСКОМ ДИАЛЕКТЕ КАРЕЛЬСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

Множественное число как грамматическая категория появилось во всех языках позднее категории единственного числа. В уральском праязыке существовали специальные показатели для выражения множественности. В прибалтийско-финском праязыке употреблялись признаки *t* (в номинативе) и *i* (в косвенных падежах). В периоды самостоятельного развития языков появились и другие показатели, например: *t в генитиве мн. ч. в эстонском, водском и финском языках; *loi/lõi* в карельском, ижорском, водском языках и в восточных диалектах финского языка.

В ливвиковском диалекте карельского языка употребляются показатели *t* (в номинативе) и *i* или *loi/lõi* (в косвенных падежах). Признак множественного числа *i* присоединяется к дву- и многосложным основам на *e* кроме усеченных, а также к основам на *a*, *ä*.

Более распространенной является форма множественного числа с показателем *loi/lõi*, которая характерна для односложных имен на долгую гласную или дифтонг; для дву- или многосложных основ на *e* (усеченных), на *i*, *u*, *ü*, *o*, *õ*, а также основ на дифтонг.

János Puszta y
(Budapest-Pécs)

VORSCHLÄGE ZUR PROTOURALISCHEN REKONSTRUKTION

Im nächstfolgenden Beitrag werden Gedanken zu drei Themen, die miteinander zusammenhängen, geäußert. Es handelt sich um einige Darlegungen, die sich aufgrund der Analyse des Uralischen etymologischen Wörterbuchs ergeben haben.

I. UEW und das Samojedische

Mit ein bißchen Zynismus, der Wissenschaft vielleicht eher nützt als schadet, könnte man sagen, daß man bei der Rekonstruierung des protouralischen Wortschatzes das Samojedische völlig außer acht läßt. Das eine der "fortschrittlichen" Traditionen der Uralistik.

1. Vorbemerkungen

Als neueste etymologische Synthese der uralischen Sprachwissenschaft umfaßt das Uralische Etymologische Wörterbuch alle uralischen Sprachen in wesentlich größerem Maße als die vorangegangenen etymologischen Wörterbücher dieses Fachgebietes. Infolge einer vieljährigen Sammel- und Forschungstätigkeit stellt das UEW die bisher umfangreichste Datenbank der uralischen Etymologien dar. Diese Bemerkung gilt auch für die samojedischen Sprachen. (Es ist aber auch zu bemerken, daß das etymologische Wörterbuch von Janhunen (Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien // Castrenianumin toimitteita 17, Helsinki 1977) noch während der Sammelarbeit erschien, das mit seinen etwa 650 gemeinsamojedischen Etymologien — eine bahnbrechende Leistung ist. Nach meinen Berechnungen hat etwa die Hälfte dieser Etymologien eine Entsprechung in den finnisch-ugrischen Sprachen).

Das Verhältnis des UEW zu den samojedischen Sprachen läßt sich in den folgenden fünf Punkten zusammenfassen:

- 1) Das UEW bringt in vielen Fällen etymologische Zusam-

menstellungen mit samojedischen Glied, das bei Janhunnen nicht vorkommt. Diese Zusammenstellungen erstrecken sich meistens lediglich auf eine samojedische Sprache und dadurch wird die Etymologie i.A. nur als (U) unsicher eingestuft. Einige Beispiele: U **čáptš* 'Haut, Rinde' (I/32): ? lapp., ? jurak.(unsicher); U **kupsa-* (*kuksš-*) 'jmdn ohne Anteil lassen, ...' (III/214): ? lapp., ? jurak. (unsicher); U **matš* (*motš*) 'eine Art Beere' (III/265-266): ? tscher., ? kamass. (unsicher) u.ä. (Die Zahl solcher Fälle übertritt die 100.)

2) Das UEW bringt oft solche Etymologien, deren samojedische Glieder bei Janhunnen vorhanden sind, es erfolgt je doch kein Hinweis im Literaturverzeichnis des entsprechenden Wortartikels auf das SW. Einige Beispiele: U **niðe* 'Griff, Steil, Schaft' (III/304), vgl. PS *nir* 'Schaft' (102-103); U **soja* 'Arm' → 'Ärmel' (IV/445), vgl. PS **tūj* 'Ärmel' (167); U **silā* 'Fett, Speck' (V/478-479), vgl. PS **sel̂* ~ **sil̂* 'Fett' (140) u.a. (In den Etymologien dieses Typs sind die samojedischen Belege in den beiden etymologischen Wörterbücher identisch. Die Zahl solcher Fälle betrifft mehrere Dutzende.)

3) Es ist selbstverständlich, daß das UEW in vielen Fällen auch Etymologien mit samojedischen Gliedern bringt, wo auch das SW zitiert wird (vor allem bei den sajansamojedischen Belegen).

4) In vielen Fällen bringt das UEW keine samojedischen Angaben, obwohl es — schon alleine anhand des SW — möglich und erforderlich gewesen wäre. Die Liste der Zusammenstellungen, die mit samojedischen Entsprechungen hätten — m.E. — erweitert werden müssen, führe ich im nächsten Punkt an.

5) In einigen Fällen werden Janhunens Zusammenstellungen nur teilweise akzeptiert.

2. Etymologische Zusammenstellungen mit Erweiterungsmöglichkeit im Samojedischen

1. FU **akta-* 'aufhängen, -stecken, -stellen (Falle, Netz)' (I/5) — vgl. PS **áptā-* 'setzen' (18);
2. FU **aŋa-* 'lösen, öffnen, aufmachen' (I/11) — vgl. PS **ájtā-* 'loslassen, schicken' (17);
3. (FP) **čappš-* 'schneiden, ...' (VI/618-619) — vgl. PS **káp̂* '(mit der Axt) schnitzen' (64);
4. (FW) **čiunš* 'Geruch, Gestank' [unsicher] (VI/621) — vgl. PS **cinš* ~ *cinš* 'riechen, beriechen' (33) (im UEW wird die Zugehörigkeit der samojedischen Angaben ohne Begründung abgelehnt);
5. Ugr. **isš* (*ešš*) 'Mutter, weibliches Tier' (VII/848) — vgl. PS **jekkā* 'Weibchen, Rentierkuh' (41);
6. FP **jaksā-* ~ *joksa-* 'lösen, losbinden, ...' (VI/630-631) — vgl. PS **jikkā-* (? ~ *jekkā-*) 'losbinden' (45);

7. FU *jāηkā 'Moor, Sumpf, sumpfige Stelle' (II/93) — vgl. PS *ñηkǎ 'Sumpfboden' (105);
8. FP, ?FU *jāse (*jāsne*) 'Glieder, Gelenk' (II/95) — vgl. PS *esǝjn 'Gelenk, Glied' (22) (laut UEW können die samojedischen Belege "wegen des ursprünglichen vokalischen Anlauts, des velaren Vokals der ersten Silbe sowie wegen des anzunehmenden inlautenden *š nicht hierher gehören" — op.cit.);
9. FU *jokse 'laufen; ?läufig od. brünstig sein, sich paaren' (II/100) — vgl. PS *jǝptǝ 'sich mausern' (35);
10. FP, ?FU *jonkǝe ~ *jokǝe* 'Schwan' (II/101) — vgl. PS **jenkǝ(-id.)* (43) (UEW: die samojedischen Belege können "wegen des anzunehmenden gesantsamojedischen inlautenden *η nicht hierzu gestellt werden" — loc.cit.);
11. FU *jǝlǝ 'Fett (des Tieres)' (II/107) — vgl. PS *jojs 'Fett' (46);
12. FU **kaδ'wa* (*kaδ'wǝ*) 'Weibchen, weiblich' (II/116) — vgl. PS *kejmä 'Weibchen' (66);
13. FW **kāwe-* 'gehen' (unsicher) (VI/654-655) — vgl. PS **kǝj-* 'gehen' (51);
14. FU **kešǝ-* 'reißen' (II/151-152) — vgl. PS *kāsǝ 'Baumrinde' (65) (die syrj. Entsprechung des FU *kešǝ-* 'schälen, abrinden');
15. FP **kičnǝ-* 'niesen' (VI/662) — vgl. PS **kācǝ-* 'id.' (63);
16. FU *kičǝ 'Krankheit' (II/153) — vgl. PS *kǝjt 'id.' (58);
17. FU *kitǝ 'Mitte, Zwischenraum' (II/163) — vgl. PS *ki 'Mitte' (68);
18. FU **kilke-* (*kütke-*) 'binden' (II/163) — vgl. PS **ket-* 'binden, nähen' (68);
19. FU **läkte-* 'weggehen, hinausgehen' (III/239-240) — vgl. PS **lǝkǝ-* (? ~ *lǝkǝ-*) 'sich bewegen' (80);
20. FU **lǝmpǝ-* (*lǝmpǝ-*) 'schweben, fliegen' (III/245) — vgl. PS *lǝmpǝrǝjǝjǝ 'Schmetterling' (80);
21. FU *lǝmǝ ~ *δǝmǝ* 'kleine Fliege od. Mücke' (III/262) — vgl. PS *nimǝrǝjǝjǝ 'Fliege' (102);
22. FU *na 'der hier, dieser da' (III/297) — vgl. PS **nǝ(-)* 'dieser, jener' (105);
23. FU *nǝmǝ 'weich' (unsicher) (III/314) — vgl. PS **nǝmǝ-* (? *nǝmǝ-*) 'id.' (106);
24. FU *oda-mǝ 'Schlaf; Traum' (< *oda-* 'schlafen, liegen' — III/334) (III/335) — vgl. PS *enwǝ 'Schlaf' (24);
25. FU *pǝntǝ 'Weg; Pfad' (IV/364-365) — vgl. PS *pentǝt 'Fusssohle auf dem Schneeschuh' (121);
26. FW **pis(e)-tǝ* 'stellen, setzen, legen' (VII/733) — vgl. PS **pǝt-* ~ *pǝtǝ-* 'in den Topf legen' (118);
27. FU **poδ'ǝ* 'Span; spalten, splittern' (IV/389-390) — vgl. PS **pǝj-* 'hauen, spalten' (112);

28. FU *putʒ 'Dickdarm, Mastdarm' (unsicher) (IV/410) — vgl. PS **wetʃ(-)* 'Darm' (175);
29. Ug. *sāγʒ-rʒ od. *sākrʒ 'Haar' (VII/886) — vgl. PS **br̂* 'Haar (am Körper)' (149) (nach UEW ist das entsprechende juraksam. Wort Entlehnung aus dem Mongolischen);
30. FU *sʃ 'er, sie, es' (IV/453-454) — vgl. PS **tū(-)* 'dieser' (167);
31. FU *salkʒ 'Stange, Stab, Stecken; Baumstamm' (IV/460-461) — vgl. PS **sālc̆r̂* 'Baumstumpf; Pfahl' (132);
32. FU **sālā-* (? ~ *čālā-*) 'schleiden' (V/470-471) — vgl. PS **sil-* (? *sejl-*) ~ *sel-* 'schleifen' (141);
33. FU *siwa 'sauber' (V/481) — vgl. PS **s̆mā* 'gut' (132-133);
34. FU *surʒ 'Harz' (V/492) — vgl. PS *sā ~ *se* 'Harz, Teer' (136);
35. FU **silkʒ-* (*sūlkʒ-*) 'fliegen; schweben' (V/500) — vgl. PS **ti-* (? *tij-*) 'fliegen' (161);
36. FU *tālwā 'Winter' (V/516) — vgl. PS **tālwĭ* 'dunkel, Dunkel' (151);
37. FU **tuδ'ka* (*tuδ'ka-mʒ* FP) 'etw. Hervorragendes, Spitze' (V/533-534) — vgl. PS *tājkā (?) 'Spitze (des Spießes etc.)?' (154);
38. FU *wala 'Wort' (VII/812) — vgl. PS **wāṣ̆* 'sprechen; versprechen' (→ *wāṣ̆tā* 'Wort') (170-171);
39. FU **wančā-* 'überschreiten' (V/557) — vgl. PS *wenškā 'Schritt' (174);
40. FU **wole-* (*wōle-*) 'schnitzen, schabeln, hobeln' (V/579-580) — vgl. PS **wir̆* 'kratzend, schaben' (175);
41. FU **wole-* 'sein, werden' (V/580-581) — vgl. PS **āṣ̆* (? ~ *āṣ̆,* *ʒ-*) 'sein' (16-17) (nach UEW gehören die samojedischen Wörter wegen ihres ursprünglichen palatalen Vokalismus und vokalischen Anlauts nicht hierher).

II. Palato-velare Parallelen im PU Wortschatz

Bei der Durchsicht der Rekonstrukte im UEW fällt auf, daß relativ häufig Rekonstrukte vorkommen, die sich voneinander lediglich in der Tonfarbe der Vokale unterscheiden. In vielen Fällen findet man im UEW auch einen Hinweis auf die entsprechenden Parallelen. Eben deshalb ist es manchmal unverständlich, daß das Heranziehen bestimmter sprachlicher Angaben eben wegen der unterschiedlichen Tonfarbe abgelehnt wird (z.B. FU *temʒ 'voll; stopfen, füllen' — jurak. *tammūmāe 'tukkeutui, sulkeutui ...' — UEW V/520-521); FU *kiδ (*kūδʒ*) 'Schwager' — selk. *kātja usw. 'id.' — UEW II/154). Der Parallelismus im Vokalismus kommt sowohl innerhalb einer protosprachlichen Schicht als auch zwischen Protosprachen verschiedener Perioden (z.B. U → FU, FU → FP usw.) vor.

Beispiele:

A. (U)

- 1) *anʒ (*onʒ*) 'groß; viel' (unsicher) (I/9) — *enā 'id.' (I/74-75)
- 2) **kure-* 'binden, schnüren' (III/215-216) — *kārʒ-2 'binden' (II/139-140)
- 3) *nylʒ 'etwas Schlüpfriges; Baumsaft; Schlüpfrig sein, ...' (III/329) — *nila 'id.' (III/318)

(FU)

- 4) **ama-* 'schöpfen' (I/7-8) — *āmʒ-rʒ 'id.' (I/25)
- 5) *čāŋkʒ ~ *sāŋkʒ* 'brechen' (I/31-32) — **čāŋʒ-* 'schlagen' (I/53-54)
- 6) *čīŋkā (*čūŋkā*) 'Hügel' (I/37-38) — *čīŋka 'id.' (I/47)
- 7) *čēmʒ 'sauer; sauer werden, gären' (I/56-57) — Ug., ?FU *čawʒ (*čapa*) 'id.' (I/54-55)
- 8) **jakka-* 'gehen, gelangen, geraten' (II/88) — *jekkkʒ 'Tanz; tanzen' (II/96)
- 9) **kilʒ-* (*külʒ-*) 'zerfallen, abfallen, ...' (II/156) — *kulʒ-2 'sich ablösen' (II/200)
- 10) *kere 'Rinde' (II/148-149) — *kore 'Schale' (II/184)
- 11) *mälke (*mälʒe*) 'Brust' (III/267) — *mylʒ, *mylkʒ* 'id.' (III/289-290)
- 12) *rekkʒ 'Brei, Grütze' (IV/420) — *rokka 'id.' (IV/425)
- 13) **tojʒ-* 'stoßen' (V/528-529) — **tekʒ-* 'id.' (V/520)
- 14) *wiŋe 'Ende' (V/575) — *wuʒʒ 'Gegend, Seite; Ende, Grenze' (V/587)

B. (U → FU/FP/FW/Ug.)

- 15) U *āŋʒ 'Kinn(backen, -lade)' (I/25) — FU *onlʒ (*ohlʒ*) 'Kinn' (IV/341) — FW, ?FU *ajŋe 'Schläfe' (I/5)
- 16) U *ittā 'aufhängen' (II/86) — FU **akta-* 'id.' (I/5)
- 17) FP, ?U *jārʒ 'Kreis' (II/94-95) — FU **jorʒ-* 'rollen' (II/102) — FU **jorkʒ-* 'drehen, winden, wickeln' (II/102)
- 18) U *jurma 'tiefe Stelle im Wasser (im Fluß od. See)' (II/105-106) — FP *jirʒ (*jūrʒ*) 'tiefe Stelle im Wasser' (VI/635-636) — FW *jārwā 'Landsee' (VI/633)
- 19) U *kuδʒ² 'Schneefall' (II/194) — FW *kičʒ '(feiner) Schnee, Schneeflocke' (VI/622-663)
- 20) U *kārʒ-2 'binden' (II/139-140) — FP **kuδa-* 'weben, flechten' (VI/675)
- 21) U **kure-* 'binden, schnüren' (III/215-216) — FU **kārʒ-* 'binden, schnüren, fädeln' (II/139)
- 22) U **komʒ(rʒ)* 'hohle Hand' (II/157) — FU **kāmʒ(-nʒ)* 'die flache Hand, ...' (II/137)
- 23) FU, ?U **kulta-* 'fischen' (II/198-199) — FP **kältā-* 'fischen (mit dem Zugnetz)' (VI/649)

- 24) U **m̥r̥ʒ* 'etwas Erhabenes, Hervorragendes, Ausgebauchtes (irgendein Körperteil)' (III/293) --- FW *merʒ 'Brust' (VI/703)
- 25) U **nusʒ-* (*nusʒ-*) '(Fell) abschaben' (III/309) --- FW *neskā-* '(Fell) abschaben' (VI/706-707)
- 26) U *nemʒ 'Mücke' (III/303) --- FP *nume (*nome*) 'kleine Fliege od. Mücke' (VI/710-711)
- 27) U **ny̆mʒ* 'weich' (III/330) --- FU *nāmʒ 'id.' (III/314)
- 28) FP ?U *pačʒ 'bunt, bunt machen' (IV/346) --- FU *pyčʒ 'Farbe; färben' (IV/416)
- 29) U *pālā 'halb, Hälfte; Seite' (VI/362-363) --- PW *pula 'halb; Hälfte, Seite, Teil' (VII/740)
- (U → PS)
- 30) U *aŋe 'Öffnung, Einschnitt, Vertiefung' (I/11-12) --- PS *āŋ 'Mund' (SW 20)
- 31) FU, ?U *apʒ 'ältere weibliche Verwandte: Tante, ältere Schwester' (I/15) --- PS *āpā 'ältere Schwester' (SW 21)
- 32) U **čorʒ-* 'rinnen, fließen, triefen' (I/40) --- *PS *kūr̥ʒ* (? *kūr-*) 'laufen' (SW 79)
- 33) U *juwʒ 'Kiefer, Föhre' (II/107) --- PS *je (? *jew*) 'Kiefer' (SW 42)
- 34) U **j̆rʒ* 'sich verirren' (II/108) --- PS* *jūr̥* 'verlorengehen' (SW 50)
- 35) U *kama 'Schale' (II/121) --- PS *kāmā 'Schuppe' (SW 63)
- 36) U **kārʒ-*² 'binden' (II/139-140) --- PS **ku-rā-* 'binden, flechten' (SW 76)
- 37) U *komʒ (*rʒ*) 'hohle Hand' (II/175) --- PS *kāmā ~ *kemā* '(ausgebreitete) Arme' (SW 63-64)
- 38) *FU, ?U *konʒ + ala* 'Achselhöhle, Armhöhle' --- (II/178) --- PS *kālʒŋ (? *kāl̥*) ~ *kālʒŋ* 'Armhöhle' (SW 63)
- 39) U *kumʒ 'dünner Schnee' (II/204) --- PS **kāmp̥ʒ* 'Schneekruste' (SW 64)
- 40) U **ny̆mʒ* 'weich' (III/330) --- PS **nāmʒ-* 'id.', aber auch **nāmʒ-* (SW 106) (im FU *nāmʒ [III/314])
- 41) U *owe 'Tür' (IV/344) --- PS *ō (? *ōā*) 'id.' (SW 29)
- 42) U *pajʒ 'eine Salix-Art' (IV/349) --- PS **pew̥* 'Weidenrinde' (SW 122)
- 43) U *pojʒ 'Espe' (IV/391) --- PS *pi 'id.' (SW 123)
- 44) U *puwē 'Baum, Holz' (IV/410-411) --- PS *pā 'Holz, Baum, Wald' (SW 117)
- 45) U **šurʒ-* 'schneiden, teilen' (V/503-504) **tār-* ~ *tār̥* 'teilen' (SW 154-155)
- 46) U *taka 'Hinterraum, das Hintere' (V/506-507) --- PS **tāk(-)* ~ *tāk̥* 'das Hintere' (SW 154)

- 47) U *wajne 'Seele, Atem' (V/522-553) --- **wājn-* 'Atem, Seele' (SW 173)
- C. (FU/FP/FW/Ug. - - PS)
- 48) FP **čappʒ-* 'schneiden, ...' (VI/618 619) --- PS **kāp-* '(mit der Axt) schnitzen' (SW 64)
- 49) FP **jaksa-* ~ *joksa-* 'lösen, losbinden, ...' (VI/630 631) --- PS **jikkā-* (? ~ *jekkā*) 'losbinden' (SW 45)
- 50) FP, ?FU *jonkće ~ *jokće* 'Schwan' (II/161) --- PS **jeŋkʒ(-)* 'id.' (SW 43)
- 51) FU **kaδ'wa* (*kaδ'wʒ*) 'Weibchen, weiblich' (II/116) --- PS *kejmä 'Weibchen' (SW 66)
- 52) FU **kārʒ-* 'binden, schnüren, fädeln' (II/139) --- PS **ku-rā-* 'binden, flechten' (SW 76) (vgl. U **kure-*)(III/215-216)
- 53) FW *kičʒ '(feiner) Schnee, Schneeflocke' (VI/662-663) --- PS *kāc 'Schneegestöber' (SW 57) (vgl. auch U *kuδʒ²*)
- 54) FU *kičʒ 'Krankheit' (II/153) --- PS *kājŋ 'id.' (SW 58)
- 55) FW, ?FU *kore (*kōre*) 'Schale, Rinde' (II/184) --- PS *kār 'Haut, Schale' (SW 64)
- 56) FU *mälke (*mälʒe*) 'Brust' (III/267) --- PS **mā-* → *māt 'Busen' (SW 88)
- 57) FP *miškʒ (*mūškʒ*) '..., Rücken, Bauch' (VI/703-704) --- PS *mškā 'Rücken' (SW 85)
- 58) FW **neskā-* '(Fell) abschaben' (VI/706-707) --- PS **nš-* 'schaben' (vgl. auch PU **nusʒ-* (*nušʒ-*) '(Fell) abschaben' (III/309)
- 59) FU **prčʒ-* '..., ... aufeinander legen' (IV/412) --- PS **pāt-* ~ *pātʒ-* 'in den Topf legen' (SW 118) (vgl. auch FW **pis(e)-tā-* 'stellen, setzen, legen' --- VII/733)
- 60) FW *pula 'halb; Hälfte, Seite, Teil' (VII/740) --- PS *pelā 'Hälfte, Stück' (SW 120)
- 61) FU *putʒ 'Dickdarm, Mastdarm' (UEW IV/410) --- PS **wet(-)* 'Darm' (SW 175)
- 62) FU *tālwā 'Winter' (V/516) --- PS *tālwj 'dunkel, Dunkel' (SW 151)
- 63) FU **tuδ'ka* (*tuδ'ka-mʒ* FP) 'etw. Hervorragendes, Spitze' --- PS *tājkā (?) 'Spitze (des Spiesses) ?' (SW 154)
- 64) FU *wanča 'überschreiten' (V/557) --- PS *wenkā 'Schritt' (SW 174)
- 65) FW *wēre 'Rand, Seite' (VII/820-821) --- PS *wārj 'Rand' (SW 172)
- D. (FU → FP/FW/Ug.)
- 66) FU *jākše 'kühl, kalt; kühl, kalt werden' (II/90-91) --- FW *jakša 'kühl, kalt, ...' (VI/631)
- 67) FP, ?FU *kačke 'bitter' (II/113) --- Ug. **kičʒ(-rʒ)* 'id.' (Es ist durchaus denkbar, daß diese Parallelen auf verschiedene

protouralische Substratkomponenten mit unterschiedlichen Vokalismus zurückzuführen sind. Man kann aufgrund der Stratawirkung eine innersprachliche Entwicklung für das PU in Form einer Wortstammspaltung (palatal $\longleftrightarrow$ velar) annehmen, wie man es auch in manchen heutigen uralischen Sprachen vorfindet (vgl. etwa ung. *kever* — *kavar*, *megyer* — *magyar* u.a., ähnliches — wenn auch interdialektal — im Tscheremissischen: *kalaskala* — *kälāškālā* 'er spricht' usw.)

III. Wortfamilien in den verschiedenen grundsprachlichen Schichten

Vergleicht man die Rekonstrukte der verschiedenen grundsprachlichen Schichten unter anderem mit Berücksichtigung der palato-velaren Parallelismen und der suffigierten Wortbildung — kann man interessante Wortfamilien zusammenstellen. Einige dürften — aufgrund der heutigen Formen — gewagt sein.

Ich gehe davon aus, daß wenn in der Wortfamilie eines Begriffskreises ein Unterschied lediglich im Vokalismus besteht oder in einem leicht zu erklärenden Konsonantenwandel, dürfte die Ähnlichkeit kein Zufall ein, genauer gesagt, im Falle relativ zahlreicher Beispiele kann es kein Zufall sein.

An anderer Stelle habe ich zu beweisen versucht, daß man im PU auch mit einsilbigen Begriffswörtern rechnen soll. Es kommt in vielen Rekonstrukten vor, daß die erste Silbe der zur gleichen semantischen Gruppe gehörenden Wörter gleich ist, es besteht aber ein Unterschied in der zweiten Silbe. Nach meiner Auffassung handelt es sich in solchen Fällen um grundsprachliche Wortbildungen, wobei die Suffixe an eine — die Grundbedeutung tragende — "Wurzel" treten, die nach der Auflösung der Grundsprache in den verschiedenen Zwischengrundsprachen unterschiedlich "vererbt" wurden. (Die verschiedenen Suffixelemente können etwa die unterschiedlichen Komponenten der Grundsprache widerspiegeln, d.h. die Wurzel ist ein Element des sog. zentralen Moduls, die Wortbildungssuffixe aber sind Bestandteile der peripherischen Komponenten.)

Ohne eine Vollständigkeit erzielen zu wollen, führe ich einige Wortfamilien an.

- 1) FU **jakka-* 'gehen, gelangen, geraten' (II/88) — FU **jekkʒ* 'Tanz; tanzen' (II/96) — Ug. **juktʒ-* 'kommen' (VII/851), FU **jorʒ-* 'rollen' (II/102) — PS **jâtî-* '(zu Fuß) gehen, entgegengehen, ...' (SW 38) — Ug. **jälʒ-* 'gehen' (VII/850); — auffallend ist, daß diese Verben der Bewegung alle mit *jV-* anfangen;
- 2) FU **jenʒ-* 'schneiden, schnitzen' (II/97) — PS **jĵkî-* 'schneiden, zerschneiden' (SW 34) — PS **jĵʒʒ-* (? *jĵĵ*) 'schneiden, schnitzen' (SW 36); — man sollte einen Stamm **je-/jĵ-* annehmen, an den

verschiedene Wortbildungssuffixe traten;

- 3) ? PU *jurma 'tiefe Stelle im Wasser' (II/105–106) — PS *jurā 'tief', *jurō 'Tiefe' (SW 47) — FP *jirə (*jürə*) 'tiefe Stelle im Wasser' (VI/635–636) — FW *jārwā 'See, Binnensee' (VI/633);
- 4) FU *kore (*kōre*) 'Schale, Rinde' (II/184) — PS *kār 'Haut, Schale' (SW 64) — FU *kārnā 'Rinde, Kruste' (II/138–139) — FU *kere 'Rinde' (II/148–149) — FU **keδ'e* 'Haut, Fell, Leder, Schale' (II/142);
- 5) PU **kure-* 'binden, schnüren' (III/215–216) — FU *kārə 'binden, schnüren, fädeln' (UEW II/139) — PS **ku-(rā-)* 'binden, flechten' (SW 76) (< *ku 'Strick, Riemen' [SW 75]) — FP **kuδa-* 'weben, flechten' (VI/675);
- 6) PU **kulke-* 'sich bewegen, gehen (zu Lande und zu Wasser)' (II/189) — PS **ku-* 'treiben (intr.)' (SW 76) — Ug. **kujə-* (*kajə-*) 'treiben, jagen' (VII/858);
- 7) PU *lapa 'Fläche' (III/236) — PU *lappə 'flach, platt; Fläche' (III/237) — PU *lapta 'platt, flach' (III/238) — PS *lptā 'eben, Ebene' (SW 81);
- 8) PU *myrə 'etwas Erhabenes, Hervorragendes, Ausgebauchtes (irgendein Körperteil)' (III/293) — FU *mylə (*myl̥ə*, *mylkə*) 'Brust' (III/289–290) — FU *mälke, *mäl̥e* 'id.' (III/267) — FP *merə 'id.' (VI/703) — PS **mā-* 'Busen' (SW 88–89) → der. *māt 'id.' (SW 89)
- 9) PU *niṅā 'Frau, Weib, Weibchen' (III/305–306) — PU *nejde 'Mädchen, Jungfrau, Tochter' (III/302–303) — PS *ne 'Frau' (SW 100) — FW *nisə 'Weib, Frau' (VI/708);
- 10) FU *pertə (*pärtə*) 'Rand, Seite' (IV/374) — PS *wārə 'Rand' (SW 172) — FW *wēre 'Rand, Seite' (VII/820–821) (zu FU *p* ~ PS *w* - s. PU **parə-* 'schneiden, schaben' [IV/357] - PS **wāra-* 'schaben, hobeln' [SW 170]);
- 11) PU **pušə-* 'blasen' (IV/409–410) — PU **puwə-* (*puγə-* 'id.' (IV/411) — PS **pu-* (? *puḡ-*) 'id.' (SW 128–129);
- 12) FU *sārə 'Ader, Faser, Wurzel' (IV/437) — FU *sāčə (*sečə*) 'feine (Hanf- od. Flachs-)Faser' (IV/433) — PS *ti ~ *tū* (? *tiw*) 'Faser, Jahresring (des Baumes)' (SW 161);
- 13) PU *wajne 'Seele; Atem' (V/552–553) — PS **wājne-* 'Atem Seele' (SW 173) — FW *wajmə 'Herz' (VII/809–810) usw.

Янош Пустай
(Будапешт-Печ)

ПРЕДЛОЖЕНИЯ К ПРАУРАЛЬСКОЙ РЕКОНСТРУКЦИИ

Резюме

Автор анализирует уральский этимологический словарь (UEW, редактор Карой Редей), с точки недостаточного использования в нем данных по самодийским языкам. Он приводит дополнительные самодийские этимологические соответствия, а также палатально-велярные параллели в прауральском языке. Предлагается ряд семей слов, которые различаются на различных языковых уровнях, как правило, в палатально-велярном плане.

Олег Сергеев

(Тарту)

ИЗ ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ РУКОПИСНЫХ СЛОВАРЕЙ МАРИЙСКОГО ЯЗЫКА

Древние памятники марийской письменности, включая и рукописные, до сих пор не подвергались всестороннему лингвистическому анализу. Скучные сведения о них, встречающиеся в литературе, страдают большими неточностями. Вопросам письменности дореволюционного периода посвящено лишь несколько работ. Среди них можно отметить следующие: Эман 1939, 1940, 1945; Васильев 1953; Пенгитов 1955; Иванов 1966, 1975а; Васин 1977. Отдельные сведения о памятниках письменности содержатся в книге "Современный марийский язык. Лексикология" (далее — СМЯЛ) (Йошкар-Ола 1972), в тезисах докладов и сообщений научной сессии "200 лет марийской письменности" (Йошкар-Ола 1975), в сборнике "200 лет марийской письменности" (Йошкар-Ола 1977). Однако в указанных работах отсутствует глубокий анализ языкового материала. Они ограничиваются лингвистической характеристикой лишь одного или нескольких записей. Если опубликованные письменные памятники в какой-то степени еще нашли отражение в научной литературе, то рукописная лексикография начального периода до настоящего времени оставалась вне поля зрения лингвистов, хотя частичные упоминания о них встречаются в работах русских просветителей конца XIX — начала XX веков. Например, славист Я. Грот в своей работе "Филологические занятия Екатерины II-ой" пишет, что к 1784 году у Екатерины II словарный материал по марийскому языку был довольно велик [Грот 1877:430]. А. Можаровский упоминает о пятиязычном словаре, составленном учащимися Нижегородской семинарии под руководством Д. Дамаскина [Можаровский 1878:706]. В "Материалах для истории Императорской Академии Наук" говорится, что К. Кондратовичем собран "черемиско-русский лексикон" [МИИАН 1886:418], а в следующем томе той же работы сам К. Кондратович отмечает, что "...сверх же того сочинил дикционеры...", среди них "черемиско-русский" [МИИАН 1887:131]. В этой же книге указывается, что

составляется “вокабуляриум разных иноземческих языков Казанской губернии, а именно... черемисского” [МИИАН 1895:195].

В своей книге “Очерк истории языкознания в России” [СПб 1904] С.К. Булич дает некоторые сведения о рукописных словарях марийского языка XVIII века. В частности, он упоминает марийско-русский лексикон Кириака Кондраговича и копию восточномарийского словника Никиты Овчинникова [Материалы Аделунга № 33, Черемисский язык ф. 7, № 124], которая в настоящее время находится в лингвистической коллекции Ф. Аделунга. Далее им дается краткое описание “Словаря языка черемисского” [№ 216] и чистого экземпляра “Словаря черемисского языка с российским переводом” Д. Дамаскина [№ 218]. С.К. Булич также упоминает многоязычный “черемисско-чувашско-мордовско-вотяцкий вокабулярий” [ф. 94, оп. 2, № 111] и оригинал работы Н. Овчинникова [ф. 94, оп. 2, № 113], хранящиеся в лингвистической коллекции бумаг Палласа, которая после его смерти перешла академику Шёгрёну [см.: Булич 1904:440, 446, 447, 453].

Отдельные упоминания о первых рукописных словарях марийского языка содержатся также в трудах современных исследователей. Так, М.И. Зевакин и А.К. Имяреков наряду с первым томом словаря Д. Дамаскина упоминают и второй, где содержатся марийские лексические данные [Зевакин, Имяреков 1949:475].

Чувашский исследователь В.Г. Егоров, анализируя чувашские словари XVIII века, пишет о составлении К. Кондратовичем марийско-русского лексикона [Егоров 1949:135].

Из “Избранного труда по географии России” В.Н. Татищева узнаем, что он имел в своем пользовании “вокабулярии или краткие лексиконы” разных языков, в том числе и марийского [Татищев 1950:71].

В.Д. Дмитриев в статье “Два описания чувашей и чувашские словари второй четверти XVIII века” отметил наличие русско-чувашско-марийско-мордовского словаря [Дмитриев 1960:273].

Наиболее ценные сведения собраны в монографии А.П. Феокистова, в которой наряду с мордовскими даны краткие описания рукописей В. Крекнина и Н. Платунова [№ 197/1], анонимного “Словаря языка черемисского” [№ 216], чернового и белого вариантов лексикографического памятника Д. Дамаскина [ф. 2013, оп. 602-а, № 186; № 218] [см. Феокистов 1968:52-53, 58-59, 77].

Чувашовед Л.П. Сергеев в своей работе, посвященной анализу памятников чувашской письменности XVIII века, упоминает четырехязычный русско-чувашско-марийско-мордовский словарь. Под этим автор статьи скорее всего имел в виду слов-

ник Г. Миллера [см. ф. 21, оп. 5, № 149, лл. 454–463], а также упомянутый выше “Список русских слов с переводом на черемисский, чувашский и мордовский языки” [ф. 94, оп. 2, № 112], собранный М. Бекдориным и “Список русских слов с переводом на черемисский, чувашский, мордовский и вотяцкий языки” [ф. 94, оп. 2, № 111] [см.: Сергеев 1970:232, 236].

Коми языковед А.И. Туркин [1977:88] характеризует многоязычный переводный “Русско-черемисско-вотско-пермьяцкий словарь” [ф. 94, оп. 2, № 113].

Венгерский исследователь П. Хайду отмечает большую ценность глоссарии для истории, как первого письменного памятника марийского языка [Хайду 1985:70].

В своей работе “Исследователи чувашского языка” о пятиязычном словаре 1785 года Д. Дамаскина говорит М.Р. Федотов [1987:13]. А.А. Алексеев и Л.П. Сергеев в статье “Памятник чувашского языка 1836 года” указывают на сопоставительный словарь чувашского татарского и марийского языков, содержащий в себе 135 марийских лексем, оригинал которого хранится в архиве Географического общества СССР в Ленинграде [Алексеев, Сергеев 1988:89].

На наличие четырехязычного [ф. 94, оп. 2, № 113], пятиязычного [ф. 94, оп. 2, № 111] и “Вотяцкого параллельного русско-татарско-черемисско-чувашского словарей” указывает удмуртский исследователь В.М. Вахрушев [1988:13].

Разумеется, отдельные высказывания о первых рукописных словарях имеются и у марийских лингвистов. Так, В.М. Васильев говорит о словаре Д. Дамаскина. Ценность данного труда, по его мнению, заключается в том, что он сохранил в себе отдельные лексемы, забытые современным марийским языком [Васильев 1953:256–257].

В своей монографии на две рукописи “Словарь языка черемисского” [№ 216] и “Словарь черемисского языка” [№ 218], хранящихся в рукописном отделе библиотеки им. М.Е. Салькова-Щедрина указывает Л.П. Грузов [см. СМЯФ 1960:7].

О созданных в XVIII в. рукописных словарях пишет в своей работе И.Г. Иванов [1975а:5]. Он называет такие рукописи, как “Словарь языка черемисского” [№ 216], “Словарь черемисского языка” [№ 218], “Краткий черемисский словарь...” В. Крекнина и И. Платунова [№ 197/1], “Словарь черемисского языка с российским переводом”. Автор отмечает, что указанные словари в определенной мере повлияли на возникновение и развитие марийской письменности. В следующей своей работе “Марий диалектологий” [1981:18] И.Г. Иванов отмечает важную роль рукописных словарей как одного из источников при изучении истории марийских диалектов.

Н.И. Исанбаев [1975:13–14] указывает на ценность рукописных памятников первой половины и конца XVIII в. для реконструкции основных черт марийского языка и его диалектов и дает количественный подсчет лексем, содержащихся в отдельных словарях. В другой статье “История изучения татарских заимствований в марийском языке” [1979:5–41] указывает на рукописные словари И.Э. Фишера [р. III, оп. 1, № 135], А. Смирнова, М. Кроковского, Ф. Земляничного, А. Канцеровского и Д. Дамаскина [там же сс. 6, II, 27]. Однако вышеуказанные памятники автором даны без ссылки на единицы хранения.

Г.С. Патрушев в тезисе “Дореволюционные словари как памятники марийской письменности” подчеркивает роль словарей (включая рукописные) как единственных источников, по которым можно судить о состоянии лексического богатства марийского языка сравнительно отдаленного периода [Патрушев 1975:16].

Упоминает некоторые рукописные словари XVIII века, включая сюда же и первый том “Словаря языков разных народов в Нижегородской епархии, обитающих именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис...” Д. Дамаскина [№ 223], Е.И. Коведяева [см. ОФУЯ III 27]. Однако в порядке уточнения следует отметить, что в первом томе рукописного памятника Д. Дамаскина входным является русский язык, выходными выступают татарский и мордовский языки. А лексические материалы марийского языка содержатся во втором томе [№ 218].

Хотя вышесказанные работы не содержат глубокой характеристики рукописей, это отнюдь не означает, что их авторы ограничились лишь простым перечислением названий словарей; они в той или иной степени подвергли их и лингвистической интерпретации. Так, И.С. Галкин в статье “F.J. Wiedemanni mari-saksa sōnagaamatu käsikiri leitud” [Galkin 1958:59] впервые в финно-угорском языкознании анализирует словарь Ф.И. Видемана. Его статья оказалась находкой для финно-угроведения в том смысле, что эта рукопись долгое время считалась утерянной. Поэтому совершенно не случайно, что в вводной части своей работы И.С. Галкин знакомит читателей с судьбой словаря и акцентирует внимание на его лексические особенности.

Г.С. Патрушев в работе “Из истории изучения марийского языка” дает характеристику рукописным словарям последней четверти XVIII века. В частности он подвергает графическому, лексическому и морфологическому анализам “Словарь языка черемисского” [№ 216] и “Словарь черемисского языка” [№ 218]. Рассматривая четырехязычный словник (Материалы Аделунга № 33), Г.С. Патрушев указывает, что содержащийся в этом собрании марийский словарь ничем не отличается от разобранно-

го выше "Словаря черемисского языка" (ср. № 216) [Патрушев 1958:18-23]. Автор настоящей работы вполне согласен в том, что "Словарь языка черемисского" (№ 216) и подобный словарь с таким же названием (Материалы Аделунга № 33) ничем не отличаются друг от друга. Однако следует уточнить, что "Словарь языка черемисского" (№ 216) является копией рукописного словаря из коллекции Ф. Аделунга. Далее, указывая на словарь Д. Дамаскина (№ 223), Г.С. Патрушев пишет: "... в данном экземпляре марийская часть совершенно отсутствует, несмотря на то, что по заглавию словаря и по тому, что в предисловии говорится о марии она должна быть" [Патрушев 1958:23]. Подобные же мнения были уточнены нами по поводу высказывания Е.И. Коведяевой. В следующей статье "Марийские словари XIX и начала XX века" Г.С. Патрушев анализирует опубликованные лексикографические труды отечественных и зарубежных исследователей. Касаясь рукописных словарей XIX века, он отмечает: "Огромный лексический материал, относящийся к указанному периоду, остался неизданным, в рукописи, и хранится в фондах разных городов нашей страны. Так, в Архиве АН СССР в Ленинграде хранится марийско-русский словарь Ф. Видемана (более 6000 слов), словарь А. Канцеровского; около 5 рукописных словарей марийского языка и другие материалы хранятся в Научной библиотеке им. Н.И. Лобачевского Казанского университета, в том числе марийско-русский словарь А. Смирнова (3366 слов), его же русско-марийский словарь (около 3000 слов), марийско-русский словарь Земляницкого и др. Перечисленные выше рукописные собрания до сих пор еще основательно никем не описаны, не изучены, но однако можно предполагать, что они также содержат интересный лексический материал" [Патрушев 1964:36; СМЯЛ 1972:167]. Следует уточнить, что академиком Ф.И. Видеманом составлен не марийско-русский словарь, а марийско-немецкий. Как видно из вышесказанного, Г.С. Патрушев не остановился на анализе рукописных памятников XIX в., хотя они непосредственно затрагивают рассматриваемую тему. По-видимому, автор статьи ставил перед собой более узкую задачу.

Наиболее основательно изучению подвергнута рукопись первой половины XVIII в. Герарда Миллера Н.И. Исанбаевым [1973:61-72]. Автор статьи подробно рассматривает графические и орфографические особенности передачи марийских звуков, лексическое богатство словаря и морфологическую характеристику отдельных частей речи. Особенно важным является определение диалектной основы рукописного труда.

В монографии И.Г. Иванова "История марийского литературного языка" [19756:34-35] анализируется главным образом

“Словарь черемисского языка” А. Смирнова [№ 1360], составленный в 1867 году. Автор останавливается на анализе некоторых лексем, созданных А. Смирновым на базе словообразовательных возможностей марийского языка. Кроме того, упоминается рукописный “Черемисско-русский словарь” А. Бессонова, анонимные “Материалы для объяснительного словаря черемисского языка” (ГАКО), “Словарь черемисско-русский” Ф. Земляничко-го [№ 1420, № 2581], “Русско-черемисский словарь” А. Смирнова, анонимные “Материалы для словаря черемисского языка”, “Материалы для словаря черемисского языка” уездного врача Н. Толмачева. К сожалению, все отмеченные рукописи, кроме словаря Ф. Земляничко-го, даны без указания их единицы хранения. Указывается также существование рукописных словарей М. Кроковского и А. Канцеровского [Архив ВГО, р. 14, № 89, л. 6–7]. Однако автор ограничился только перечислением названий рукописей.

А.С. Ефремовым [1983:42–46] исследован рукописный словарь XIX века А. Смирнова [№ 1360]. В данной работе автор рассматривает некоторые особенности графики и орфографии, лексического состава и отдельные морфологические стороны рукописного словаря. Совершенно справедливо им отмечена ценность словаря для исторической лексикологии марийского языка и обогащения словарного состава литературного языка.

В своей диссертации “Фонетика красноуфимского говора марийского языка” А.Н. Куклин описывает две рукописи восточного наречия: “Список русских слов с переводом на черемисский и вотский (Красноуфимский окр.) и пермьянский (Чердынский окр.)” и “Черемисско-русский словарь” П. Ерусланова. По мнению автора, четырехязычный словник является первой лексикологической работой, где проиллюстрированы слова уральских марийцев, копия которого хранится в Архиве АН СССР, в собрании А.М. Шёгрена [ф. 94, оп. 2, № 113] [Куклин 1983:15]. Однако при изучении и сличении рукописных памятников из материалов Аделунга [Черемисский язык ф. 7, № 33] и словника, хранящегося в Архиве АН СССР [ф. 94, оп. 2, № 113] выяснилось, что копией является лексический список из лингвистической коллекции Ф. Аделунга. Следует уточнить то, что рукопись входит не в собрание А. Шёгрена, а — в его фонд. Потому что данный словник подготовлен Н. Овчинниковым для сравнительного словаря Палласа. После П.С. Палласа рукопись перешла Ф. Аделунгу. Будучи академиком Петербургской Академии наук, А. Шёгрэн использовал рукописные материалы XVIII века по разным финно-угорским языкам, которые впоследствии остались в его личном фонде. Далее А.Н. Куклин отмечает, что определенный интерес рукопись представляет в лексическом от-

ношении, т.к. в ней помимо исконно марийских лексем, нашли отражение и отдельные иноязычные слова, в частности, чувашские, татарские и русские. Установлена им также диалектная основа словарика. На стр. 16–18 автор подвергает анализу рукописный словарь П. Ерусланова. Главным достоинством памятника А.Н. Куклина считает то, что он служит надежным источником для сравнительного изучения словарного состава восточномарийских говоров.

И.С. Галкин в своей работе “Марий исторический лексикологий. Тунемме книга” упоминает следующие рукописные словари XVIII века: “Словарь языка черемисского” [№ 216], “Словарь черемисского языка” [№ 218], “Краткий черемисский словарь с российским переводом” [№ 197/1] и словник из материалов Аделунга [Черемисский язык ф. 7, № 33]. Автор отмечает также год составления словарей и количество лексем в них. Кроме того, упоминает первый вариант словаря Д. Дамаскина и дает краткую биографию автора (более подробно см. Сергеев 1990:122–132). Анализируя лексику словарей И.С. Галкин отмечает и некоторые слова, забытые современным марийским языком. Он упоминает также рукописный “Словарь черемисско-русский” Ф. Земляничного [№ 1420] [Галкин 1986:9–10, 12].

Подытоживая анализ вышеизложенных работ, можно констатировать, что рукописные словари XVIII–XIX вв. рассматривались исследователями весьма поверхностно и фрагментарно. Даже в учебном пособии СМЯЛ (1972), в разделе “Лексикография” (с. 149–178), рукописные словари не только не имеют глубокой лингвистической характеристики (что должно было иметь место), но и не все из имеющихся рукописей упомянуты, указаны лишь “Словарь языка черемисского” [№ 216] и беловой вариант словаря Д. Дамаскина [№ 218] [см. с. 153–155].

В связи с непрерывным ростом интереса к историческим процессам эволюции марийской письменности, исследователи, в том числе и фольклористы, этнографы, историки в своих работах все чаще стали обращаться к материалам древних рукописных памятников. Рукописи представляют им возможность познакомиться с состоянием марийского языка двухсотлетней давности, а также архаическими элементами, сохранившимися в них, и изменениями, возникшими на более поздних этапах его развития.

Одним из первых отечественных исследователей, использовавших материалы рукописных словарей при составлении своего лексикографического труда, был сельский священник и учитель Виктор Порфирьевич Троицкий. Его заслуга состоит в том, что он поднял преданные забвению рукописные ценности и дал им “вторую жизнь”. Так, при составлении известного

“Черемисско-русского словаря” (Казань 1894), который является первым опубликованным в России марийским словарем, он пользовался данными рукописей Александра Смирнова, Федора Земляницкого и Михаила Кроковского.

Зачинателем марийской лексикографии по праву считается В.М. Васильев. Вершиной его лексикографической деятельности является “Марий мутэр” (Москва 1926), не потерявший своего научного и практического значения и в настоящее время. Источником для словаря во многом послужили рукописные материалы XIX века (см. Васильев 1926:7, 9). Ими могли быть рукописи А. Смирнова, Ф. Земляницкого, А. Канцеровского, “Черновые материалы для словаря черемисского языка” Н. Толмачева и некоторые другие. Одно из достоинств оригинального “Марий мутэр” состоит именно в том, что в него наряду со словами разговорной речи и неологизмами, включены также забытые лексемы из рукописных словарей.

В последние десятилетия исследователи снова стали возвращаться к рукописным материалам, как к одному из источников по исторической лексикологии, представляющих особую ценность для этимологических изысканий. Совершенно справедливо высказывание Ф.И. Гордеева о том, что “без должного учета лексики памятников письменности не может быть раскрыто историческое развитие словарного состава языка” [Гордеев 1985:13]. Учитывая значимость и ценность материалов, содержащихся в рукописных словарях, марийские языковеды неоднократно опирались в своих трудах на эти источники, см.: Саваткова 1953; Патрушев 1955; Грузов 1965; Иванов 1975б; Гордеев 1979, 1983, 1985; Куклин 1983; Васильев 1984; Галкин 1986; Ефремов 1986; Исанбаев 19867 1989; Казанцев 1989; СМЯ 1990.

Рукописные словари были известны и зарубежным ученым. На них опирались и использовали их материалы в своих работах такие финно-угроведы — исследователи марийского языка, как М. Силаши (901). Г. Рамстедт (1902), М. Рясянен (1920; 1923), Х. Паасонен (1948), Г. Берецки (1957, 1968. 1985), Й. Эрдёди (1964). Следует, однако, уточнить, что не все зарубежные исследователи были знакомы с первоисточниками. Среди них можно выделить ученых, непосредственно знающих оригиналы рукописей и использовавших их в своих трудах (Х. Паасонен, Г. Берецки, Й. Эрдёди), а также финно-угроведов, знакомых с первоисточниками через другие источники, в частности, через “Черемисско-русский словарь” В.П. Троицкого (М. Силаши, Г. Рамстедт). Финским ученым М. Рясяненем использованы и словарь В.П. Троицкого, и рукописный словарь М. Кроковского, хранящийся в Хельсинки, в Архиве Финно-угорского общества (см. Сергеев 1989:128–131). Для сравнительно-исторического

исследования финно-угорских языков данные рукописных материалов XVIII в. использовал академик Андерс Шёгрен. Неопубликованные словари неоценимую помощь оказали и академику Ф.И. Видеману при составлении его марийской грамматики (1847) и марийско-немецкого словаря.

К материалам рукописных словарей обращались и некоторые этнографы; см., например, Hämmäläinen 1937 1938:47-48.

Подводя итоги к вышесказанному, следует отметить, что история создания рукописных словарей марийского языка уходит в двухвековую давность. Хотя по разным обстоятельствам они оставались неизданными, об их существовании в научной литературе имелись отрывочные сведения. Поэтому в течение двух столетий ученые-языковеды время от времени обращались к ним и в какой-то мере их материалы вовлекли в научный оборот. В последние годы в связи с разработкой вопросов истории письменности и литературного языка, усилением этимологических изысканий и лексикографической работы внимание исследователей к письменным памятникам марийского языка XVIII-XIX веков значительно повысилось. Однако, несмотря на это, анализ рукописей оставался весьма поверхностным и их названия приводились лишь для констатации фактов об их существовании.

СПИСОК СОКРАЩЕНИЙ РУКОПИСНЫХ ИСТОЧНИКОВ АЛО АН СССР — АРХИВ ЛЕНИНГРАДСКОГО ОТДЕЛЕНИЯ АН СССР

Географические и исторические ведомости, собранные и присланные в академию В.Н. Татищевым; Самара, Верхотурье, Пелым, Тобольск, Пара, Иркутск, дер. Батемыр-черемисы, р. Сысерт. Описание крепостей по р. Иртышу. Заметки о мутах (Охотск и Камчатка). Словари: вогульский, черемисский, чувашско-черемисско-мордовский, калмыцкий, грузино-персидско-турецкий, различные слова этих наречий в переводе на русский. Описание городов и географических местностей составлены геодезистами Меховым, Наруцовым, Ив. Порецким и др. — ф. 21, оп. 5, ед.хр. 149, фонд Миллера.

Рукописи трудов и отдельные документы. Фишер И.Э. (акад.). Словарь... (черемисский, мордовский, самоедский, чувашский, латинский, финский, зырянский). — р. III, оп. 1, № 135.

Список русских слов с переводом на черемисский и вотский (Красноуфимский окр.) и пермякский (Чердынский окр.) за

подписью Никиты Овчинникова. — ф. 94, оп. 2, ед.хр. 113, фонд Шёгрена.

Список русских слов с переводом на черемисский, чувашский, мордовский, вотяцкий языки. — ф. 94, оп. 2, ед.хр. III, фонд Шёгрена. Бумаги Палласа.

Список русских слов с переводом на черемисский, чувашский, мордовский языки. — ф. 94, оп. 2, ед.хр. 112, фонд Шёгрена. Бумаги Палласа.

Архив ВГО — Архив Всесоюзного Географического общества.

ГАКО — Государственный архив Кировской области.

ГАНУ — Государственный архив Нижегородской области.

Словарь черемисского языка с российским переводом по алфавиту российскому расположенный. — ф. 2013, оп. 602-а, ед.хр. 186.

ОРРК КГУ — Отдел рукописей и редких книг библиотеки им Н.И. Лобачевского Казанского государственного университета.

“Словарь черемисско-русский”. Отрывок от “Цал” до “Шим”. — № 2581.

Словарь черемисско-русский учителя духовного училища Земляницкого. — № 1420.

Смирнов А. Словарь черемисского языка. — № 1360.

РО ГПБ им. С.-Щ. — Рукописный отдел Государственной публичной библиотеки им. М.Е. Салтыкова-Щедрина (Эрмитажное собрание).

Краткий черемисский словарь с российским переводом, собранный Кукарской слободы Троицкого собора протоиереем Василием Крекниным и Спасской церкви диаконом Иоанном Платуновым. 1785 года. — Эрм. собр. № 197/1.

Словарь черемисского языка с российским переводом. — Эрм. собр. № 218.

Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы всероссийской. По алфавиту российских слов расположенный и в Нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов, под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алатурского сочиненный 1785-го года. — Эрм. собр. № 223.

Словарь языка черемисского. — Эрм. собр. № 216.

Фонд 7. Аделунг Ф.П. № 124. № 33. Материалы Аделунга. Черемисский язык.

Литература

- Алексеев А.А., Сергеев Л.П.** 1988, Памятник чувашского языка 1836 года // Исследования по этимологии и грамматике чувашского языка / НИИ языка, литературы, истории и экономики при СМ Чувашской АССР, Чебоксары. — С. 78–103; **Берецки Г.** 1957, Финно-угорские элементы в лексике марийского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук, Ленинград. — 16 с.; **Булич С.К.** 1904, Очерк истории языкознания в России. Т. I (XIII в. — 1825 г.). С приложением, вместо вступления, “Введения в изучение языка” Б. Дельбрюка, Санкт-Петербург. — 1248 с.; **Васильев В.М.** (Улымарий 1926, Марий мутэр. Тўрлő верə илйшə марийын мутшым таҥастарэн нэргөлме книга, Моско. — 347 с.; 1953, Письменные памятники на марийском языке конца XVIII и первой половины XIX века // Ученые записки МарНИИ, вып. V. Язык, литература, история, Йошкар-Ола. — С. 255–271; **Васильев В.Н.** 1984, Марийская орнитомиа: Дис. ... канд. филол. наук, Тарту. — 191 с.; **Васин К.К.** 1977, Дореволюционные литераторы-просветители и марийская письменность (XVIII–XIX вв.) // 200 лет марийской письменности, Йошкар-Ола. — 67–76; **Вахрушев В.М.** 1988, Удмуртская лексикография, Ижевск. — 72 с.; **Галкина И.С.** 1986, Марий исторический лексикологий. Тунемме книга, Йошкар-Ола. — 72 с.; **Гордеев Ф.И.** 1979, Этимологический словарь марийского языка. — Т. I (А–В) / Под ред. д-ра филол. наук, проф. И.С. Галкина, Йошкар-Ола. — 255 с.; 1983, Этимологический словарь марийского языка. — Т. II (В–Д) / Под ред. д-ра филол. наук, проф. И.С. Галкина, Йошкар-Ола. — 287 с.; 1985, Историческое развитие лексики марийского языка, Йошкар-Ола. — 144 с.; **Грот Я.** 1877, Филологические занятия Екатерины II-ой // Русский архив. — № 4. — С. 425–442; **Грузов Л.П.** 1965, Фонетика диалектов марийского языка в историческом освещении, Йошкар-Ола. — 244 с.; 200 лет марийской письменности / Материалы научной сессии, Йошкар-Ола, 1977. — 151 с.; **Димитриев В.Д.** 1960, Два описания чувашей и чувашские словари второй четверти XVIII века // Вопросы археологии и истории Чувашии / Ученые записки, вып. XIX, Чебоксары. — С. 270–302; **Егоров В.Г.** 1949, Чувашские словари XVIII века // Записки Чувашского НИИ языка, литературы и истории, вып. II, Чебоксары. — С. 111–142; **Ефремов А.С.** 1983, Рукописный словарь XIX века // Fenno-ugristica 10, Тарту. — С. 42–46; 1989, Названия растений марийского языка: Травянисто-ягодная флора: Дис. ... канд. филол. наук, Тарту. — 233 с.; **Зевакин М.И., Имяреков А.К.** 1949, Пятиязычный “инородческий” словарь 1785 г. // Известия АН СССР. Отдел литературы и языка. — Т. VIII, вып. 5. — С. 474–476; **Иванов И.** 1966, Марла кнаган историйже гыч. 18-ше курым // Ончыко 6. — С. 101–104; **Иванов И.Г.** 1975а, 200 лет марийской письменности (Исторический обзор), Йошкар-Ола. — 23 с.; 1981, Марий диалектологий, Йошкар-

Ола. — 97 с.; Исабаев П.И. 1973, Неопубликованные рукописи Г.Ф. Миллера по марийскому языку // Вопросы марийского языкознания, вып. III, Йошкар-Ола. — С. 61-72; 1975, У истоков марийской письменности // Тезисы докладов и сообщений научной сессии "200 лет марийской письменности", Йошкар-Ола. — С. 13-15; 1979, История изучения татарских заимствований в марийском языке // Вопросы марийского языка. Вопросы истории и диалектологии, Йошкар-Ола. — С. 5-41; 1986, Лексические особенности белебеевского говора (с приложением материалов для регионального словаря) // Вопросы марийского языка. Грамматика и лексикология, Йошкар-Ола. — С. 147-205; 1989, Марийско-тюркские языковые контакты. Часть первая (Татарские и башкирские заимствования), Йошкар-Ола. — 174 с.; Казанцев Д.Е. 1989, Историческая диалектология марийского языка (Образовании диалектов и сравнительно-историческое описание их фонетики): Автореф. дис. ... д-ра филол. наук, Тарту. — 51 с.; Куклин А.Н. 1983, Фонетика красноуфимского говора марийского языка: Дис. ... канд. филол. наук, Тарту. — 214 с.; МИАН 1886 — Материалы для истории Императорской Академии наук. — Т. II (1731-1735), Санкт-Петербург. — 886 с.; МИАН 1897 — Материалы для истории Императорской Академии наук. — Т. IV (1739-1741), Санкт-Петербург. — 824 с.; МИАН 1895 — Материалы для истории Императорской Академии наук. — Т. VIII (1746-1747), Санкт-Петербург. — 794 с.; Можаровский А. 1878. Рукописный пятиязычный словарь в Нижегородской семинарской библиотеке и его происхождение // Русская старина. — Т. XXIII. — С. 705-707; ОФУЯ III — Основы финно-угорского языкознания. Марийский, пермские и угорские языки. — Москва, 1976. — 464 с.; Патрушев Г.С. 1955, Основные пути обогащения словарного состава марийского языка: Дисс. ... канд. филол. наук, Ленинград. — 325 с.; 1958, Из истории изучения марийского языка // Ученые записки МГПИ. — Т. 16, Йошкар-Ола. — С. 3-28; 1964, Марийские словари XIX и начала XX века // Вопросы марийского языкознания, вып. 1, Йошкар-Ола, — С. 17-36; 1976, Дореволюционные словари как памятники марийской письменности // Тезисы докладов и сообщений научной сессии "200 лет марийской письменности", Йошкар-Ола. — С. 15-17; Пенгитов Н.Т. 1955, Первый марий грамматика // Ончыко б. — С. 93-94. Саваткова А.А. 1953, Русские заимствования в горном наречии марийского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук, Москва. — 16 с.; Сергеев Л.П. 1970, О памятниках чувашской письменности XVIII века // Ученые записки НИИ при СМ Чувашской ААССР, вып. 46. Филология, Чебоксары. — С. 228-263; Сергеев О. 1989, Рукописные словари XVIII-XIX вв. как источники марийской исторической лексикологии и лексикографии // Советское финно-угроведение. — Т. XXV, № 2. — С. 128-131; 1990, О рукописных словарях марийского языка Александра Смирнова // Fennougristica 16, Тарту. — С. 122-132; СМЯЛ 1972 — Казанцев Д.Е., Патру-

шев Г.С. Современный марийский язык. Лексикология, Йошкар-Ола. — 184 с.; СМЯФ 1960 — Современный марийский язык. Фонетика, Йошкар-Ола. — 162 с.; СМЯ 1990 — Словарь марийского языка. — Т. 1 (А-З), Йошкар-Ола. — 484 с.; Татищев В.Н. 1950, Избранные труды по географии России / Под редакцией, со вступительной статьей “Труды В.Н. Татищева по географии России” и комментарии А.И. Андреева, Москва. — 248 с.; Тезисы докладов и сообщений научной сессии “200 лет марийской письменности”, Йошкар-Ола, 1975. — 38 с.; Троицкий В.П. 1894, Черемисско-русский словарь, Казань. — 87 с.; Туркин А.И. 1977, Материалы по коми языкам в Архиве А.М. Шёгрена // Вопросы финно-угорской филологии, вып. 3, Ленинград. — С. 86–93; Федотов М.Р. 1987, Исследователи чувашского языка, Чебоксары. — 82 с.; Феофтистов А.П. 1968, Истоки мордовской письменности, Москва. — 100 с.; Хайду П. 1985, Уральские языки и народы / Перевод с венгерского Е.А. Хелимского, под ред. К.Е. Майтинской. Предисловие Б.А. Серебrenникова, Москва. — 429 с.; Эман С.И. 1939, Дореволюционные письменные памятники на марийском языке // Труды МарНИИ, вып. 1, Козьмодемьянск. — С. 42–62; 1940, Дореволюционные письменные памятники на марийском языке // Труды МарНИИ, вып. 2, Козьмодемьянск; 1945, Революций деч ожно марла возымо памятник-шамыч // Марий фольклор ден литература / Труды МарНИИ, Йошкар-Ола. — С. 135–192; Эрдеди Й. 1964, Языковые табу в уральских языках // Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Separatum. Sectio philologica. — T. V. — С. 95–117.

Berecski, G. 1968, Wichtigere lautgeschichte Lehren der russischen Lehnwörter im Tscheremissischen // CIFU II. Pars 1 — S. 70–76; 1985, A cseremisiz nyelvtörténeti alapjai, Budapest. — 22 h; Galkin, I. 1958, F.J. Wiedemanni mari-saksa sõnaraamatu käsikiri leitud // KK. — Lk. 58–59; Hämäläinen, A. 1937–1938, Nachrichten der nach Sibirien verschickten Offiziere Karls XII. über die finnisch-ugrischen Völker // JSFOu XLIX. — S. 1–55; Paasonen, H. 1948, Ost-Tscheremissisches Wörterbuch / Bearbeitet und herausgegeben von Paavo Siro, — 210 S.; Ramstedt, G. J. 1902, Bergtscheremissische Sprachstudien // SUST XVII. — 219 S.; Räsänen, M. 1920, Die tschuwassischen lehnwörter im tscheremissischen // MSFOu 48. — XVI + 274 S.; 1923, Die tatarischen lehnwörter im tscheremissischen // MSFOu 50. — 98 S.; Szilasi, M. 1901, Cseremisiz szótár: (Vocabularium cseremissicum), Budapest. — 360 h; Wiedemann, F.J. 1847, Versuch einer Grammatik der tscheremissischen Sprache nach dem in der Evangelieübersetzung von 1821 gebrauchten Dialekte, Reval. — 272 S.

Oleg Sergejev
(Joškar-Ola)

AUS DER ERFORSCHUNGSGESCHICHTE
DER MARISCHEN HANDSCHRIFTLICHEN
WÖRTERBÜCHER

Zusammenfassung

Im Artikel wird die Erforschungsgeschichte der marischen handschriftlichen Wörterbücher des XVIII. – XIX. Jh. behandelt. Die ältesten schriftlichen Denkmäler der marischen Sprache sind einer gründlichen linguistischen Analyse noch nicht unterzogen worden, obwohl es über sie einige kürzere Berichte in den Arbeiten der russischen Aufklärer Ende XIX. – Anfang XX. Jh. gibt.

In den letzten Zeit schenkt man diesen schriftlichen Denkmälern größere Aufmerksamkeit, da sich die Behandlung der Probleme der marischen Schriftsprache überhaupt, etymologische Forschungen und lexikographische Arbeit vertiefen und verbreiten. Trotzdem sind die Analysen flüchtig. Die Überschriften werden nur dazu angezogen, um die Tatsache zu konstatieren, daß diese Wörterbücher vorhanden sind.

Eduard Vääri
(Tartu)

LENINGRADI FILOLOOGILISEST SEMINARIST 1948. A.

Soome-ugri keelte kateedri ajalooa on seotud üle neljakümne aasta tagasi toimunud sündmus, mis on tänastele teadmata. Et selle osalised on saavutanud ea, kus mälu enam kõike taastada ei suuda, on aeg sündmus kirjasõnas jäädvustada.

23. jaan. – 4. veebr. 1947. a. oli Leningradis toimunud soome-ugri keelte alane nõupidamine, millest võtsid osa ka mitmed Tartu teadlased, nagu J. V. Veski, P. Ariste, A. Kask, E. Laugaste, P. Palmeos, A. Univere, V. Ernits ja K. Aben. Konverentsi korraldajaks oli Leningradi Ülikooli soome-ugri keelte kateedri juhataja, NSV Liidu Teaduste Akadeemia kirjavahetajaliige Dmitri Bubrich (1890–1949), kes suhtus suure lugupidamisega meie teadlastesse. Ilmselt selle konverentsi positiivse mõju tõttu saadeti Leningradist kutse tulla filoloogilisele seminarile 1948. a. jaanuaris. Professor P. Ariste hoomas ilmselt, et seminar on mõeldud eeskätt noortele, mistõttu otsustati õppejõude mitte saata, kuigi oli talvine õppevaheaeg. Kutset otsustati aga kasutada ja saata Leningradi vanemate kursuste üliõpilasi. Väljavalituiks osutusid Mari Must, kes oli ülikooli lõpetamas ning olnud foneetikalaboratooriumi laborant, Astrid Villup kui P. Ariste juures foneetikakursuse edukalt lõpetanu, Kaja Kleis (hilisema nimega Kõrgesaar) kui ainuke vene keele valdaja (oli olnud hiljuti vangis ja seal õppinud) ja allakirjutanu.

Kateedrist ega ülikooli arhiivist pole õnnestunud leida andmeid lähetamise ega kulude kohta. Õnneks on säilinud kaks Kaja Kleisi kirja (15.01.1948 ja 19.01.1948) ja üks kaart (12.01.1948) Eeva Kurvele (hilisema nimega Ahven). E. Ahven lubas neid nüüd kasutada. Käesoleva kirjutise ettevalmistamisel pöördusin veel kõigi asjaosaliste poole palvega vormistada kirjalikult oma meenutused seminarist. Vastused saabusid järgmiselt: M. Must 4.07.1991, A. Viilup 18.08.1991 ja K. Kõrgesaar 29.08.1991. Kahjuks on vastustes vähe sellist, mida allakirjutanu ise ie mäleta. Kõigest kokku saab siiski sündmuse taastada enam-vähem tõepäraselt.

Leningradi sõideti Tapa kaudu kupeevagunis, kuivõrd komandeerimisraha oli piisavalt. Seminarist osavõtjad paigutati Teadlaste Maja mugavasse ühiselamusse Halturini t. 27. Kuulu järgi oli see Jussupovite endine loss. Seminar toimus 10.–30. jaanuarini Lenin-

gradi Ülikooli peaaegu täiesti kütmata ruumides 8–10 tundi päevas. Osavõtjaid oli enam-vähem kõikidest soome-ugri keelte õpetamis- ja uurimiskeskustest – kokku ligikaudu 30 inimest. Soome-ugri keelte kohta pidas loenguid professor Dmitri Bubrich. Tema loengute kohta mäletab A. Villup järgmist: “B. oli võibolla hea inimene, aga tema marristlikust vaimust kandud loengud ei meeldinud. Eriti häiris, et soome keelt, mida ta pidas oma erialaks, ta praktiliselt ei vullanud”. Tõe huvides tuleb lisada, et Bubrich kasutas oma uurimustes eeskujudena noorgrammatikute E. N. Setälä jt. teoseid, kusjuures rüütas oma teosed marristliku fraseoloogiaga. Just 1948. a. ilmus tema soome keele ajalooline foneetika, järgmisel aastal udmurdi ajalooline foneetika. Bubrichi marristlikke ilustusi ei peetud aga veendumusteks ning teda ründas äärmiselt ägedas toonis udmurdi keeleteadlane Vassili Ivanovitš Alatõrev. Saadud vapustuse tõttu Bubrich haigestus ja suri peatselt südamerabandusse. Meie seminarist arvates jäi Bubrichil tollal elada üks aasta ja kümme kuud. Foneetika loenguid luges ja seminare pidas germanist Lev Rafailovitš Zinder. Ta on kuulsaks saanud paljude foneetikaalaste uurimustega. 1960. a. ilmus tema üldfoneetika õpik kõrgkoolidele. Kuigi olime foneetika üldkursuse ülikoolis läbi õppinud, oli palju uut katsete osas. Meil oli suuri raskusi eriti seetõttu, et me ei saanud venekeelsetest foneetikaalastest terminitest aru. Zinder oli meiega äärmiselt kannatlik, ei ärritunud kunagi. Kõike püüdis ta praktikumides uuesti seletada, kuni saime käsitletavast aru. Tallinnast oli kursustel Tallinna Polütehnilise Instituudi inglise keele õppejõud Paul Vaarask. Ta oli umbes 50-aastane soliidne õppejõud, kes oskas hästi vene keelt ning aitas meid, kui olime eriti hädas. Meie õnnetuseks käis ta aga seminarides harva. Olgu siinkohal veel dokumenteeritud, et palju aastaid hiljem valmis P. Vaaraskil doktoriväitekiri inglise keele foneetika alalt. Selle kaitsmiseks Tbilisis vajab ta arvamusi ning neid kirjutasin ma vähemalt kaks. Filoloogiadoktori kraadi sai ta 1967. a. Kui aga seminarides muutus olukord segaseks meie rumaluse tõttu, olid M. Must ja A. Villup kärmed väitma, et professor Ariste seletas probleemi teisiti. Seegi väide ei viinud L. Zinderit segadusse.

Seminar kajastus ka Leningradi ajakirjanduses ja raadios, kus teatati muuhulgas, et osavõtjate hulgas on ka eesti teadlasi. Nii nimetati meid elus esimest korda. Meie rühma neljast osavõtjast saidki Mari Must, Astrid Villup ja allakirjutanu teadlasteks. Suursündmuseks oli veel see, et meid võttis vastu tolle aja kõige silmapaistvam keeleteadlane Ivan Ivanovitš Meštšaninov (1883–1967). Kaja Kleis on oma 19. jaanuari kirjas märkinud järgmist: “Täna käisime maailmakuulsa akadeemiku Мещанинов’i juures visiidil, mina kui seltskonna suuvooder praadisid lihtsalt omaenda rasvas. Ta on ikka väga kõrge isik (see, et meie pääsesime ta jutule, pandi ajalehte ja raadiosse) ja temale kõne pidamine oli kole asi.” Mešt-

šaninov oli väikesekasvuline hall läbinisti aristokraatlik isik, kelle kabinetki oli aristokraatlikult sisutatud revolutsioonielise mõõbliga. Meisse suhtus ta väga sõbralikult, soovis edu teaduslikuks tööks ja tutvumist ajaloolise Leningradiga. Meštšaninov oli 1930. aastast Leningradi Ülikooli professor, 1932. aastast NSV Liidu Teaduste Akadeemia liige. Tal on suuri teeneid urartu ja elami kiilkirjade uurimisel. Oma üldkeeleteadusalastes uurimustes kasutas ta Kaukaasia ja Kaug-Siberi keelte ainekku. Uuris keelte süntaktilist tüpoloogiat, rakendades N. J. Marri uue keeleõpetuse teoreetilisi lähtekohti. 1950. a. mais alanud "Pravda" mõttevahetuse käigus rünnati ägedalt ka Meštšaninovit ja tema juhivat Keele ja Mõtlemise Instituuti. Meštšaninov kaotas oma juhtivad kohad, Keele ja Mõtlemise Instituut aga likvideeriti ja selle asemele loodi Moskvasse Keeleteaduse Instituut. Kõige olulisem oli see, et keeleteaduse keskus õnnestus sellega viia Leningradist Moskvasse. Meštšaninov oli mõnda aega avalikkusest eemal ja tegi vaikselt teadustööd, 1960. a. paiku jõudsid trükikotta ja ilmusid tema tööd urartu keele grammatilisest ehitusest ja keelte laustestruktuuridest. Mari Musta mäletamist mööda pidanud Meštšaninov meile ka loengu.

Leningrad oli kõikide põhjarahvaste keelte ja materiaalse kultuuri uurimise keskus, mistõttu siin oli mitmekesist etnograafilist ainet. Seminarist osavõtjaile tutvustati seda põhjalikult, kusjuures oma mündi lisa asjaolu, et vaatajate hulgas olid manside ja hantide esindajad, kes avaldasid oma arvamust vaadeldava kohta. Meelde on jäänud, et üks teadustöötaja päris Hilda Moosbergi kohta teateid. Kui ütlesime, et ta on Tartu Riiliku Ülikooli ajalooõppejõud, imestasid nad väga ja hüüdsid: "Ah või Hilda on õppejõud!"

Seminarit võib lugeda igati õnnestunuks, sest süvendati ja täiendati nii foneetika- kui soome-ugri keelte alaseid teadmisi. Lisaks sellele sai harjutada vene keelt. Mõne aasta möödumisel vajasin saadud teadmisi väga, sest juba 1952. a. hakkasin keeleteaduse kursuse raamides tegema foneetika praktilisi tunde. Teoreetilist osa luges P. Ariste. Vene keelt vajasin aga praktilise eesti keele õpetamisel Arstiteaduskonna vene osakonna paljudele rühmadele.

Eeva Ahven on Akadeemilise Emakeele Seltsi 1948. a. aruandest leidnud, et varsti pärast seminarit on AES-i üliõpilaste keeleringi koosolekul Kaja Kleis pidanud ettekande teemal "Muljeid Leningradi filoloogilisest seminarist 10.–30. jaan. 1948".

Võiks veel lisada, et ilmad oli külmad, lõdisesime päevade kaupa jahedates ruumides ning haigestusime üksteise järel ja olime mitmed päevad ravikus. Igal õhtul olime mõnes muusikateatris ning kulusime enne seminarit lõppu raha. Et olime õigel ajal ostnud piletid üldvagunisse, saime siiski kuidagi koju, kuigi olime viimased päevad peaaegu söömata. Raske on kustutada mälestusi oma elu esimesest teaduslikust seminarist.

Эдуард Вяри
(Тарту)

**О ФИЛОЛОГИЧЕСКОМ СЕМИНАРЕ
В ЛЕНИНГРАДЕ В 1947 Г.**

Резюме

Автор рассказывает о том, как он и еще несколько студентов Тартуского университета участвовали на филологическом семинаре в Ленинграде в 1948 г. Слушали лекции Дмитрия Бубриха и Льва Зиндера, навестили Ивана Мещанинова. Автор считает эту поездку в Ленинград удачной.

Ago Künnap
(Helsinki-Tartto)

KAI DONNERIN MUISTIINPANOJA SELKUPIN KETIN MURTEEN KIELIOPISTA

Helsingissä Suomalais-ugrilaisessa Seurassa säilytettävissä Kai Donnerin keräämissä selkupin materiaaleissa on katkonaisia muistiinpanoja Ketin murteen kielioipista. Seuraavassa esitän niiden systemaattisen ytimen ohittaen useimmat hajamuistiinpanot. Donnerin transkription olen säilyttänyt, samoin hänen murrelyhenteensä KeM (= Mittel-Ket) ja KeO (= Ober-Ket).

NOMINIT			
S u b s t a n t i i v i t			
Possessiivisuffiksit			
	1.p.	2.p.	3.p.
<u>KeM</u>			
		Sg.nom.	
Sg.	lok ^c k ^c am (kettu)	-al	-at
Du.	-ā:wī	-āli	-ādī
Pl.	-ā ^u l ^u t	-ā:l ^u t	-ād ^u t
		Pl.nom.	
Sg.	lokkā:l ^u m	-ālāl	
		Sg.gen.	
Sg.	lokkānəm	lokkand [?]	(tēb [?] n lokkan)
Pl.	lokkannət		
		Pl.gen.	
Sg.	lokkalāh [?]		
		Sg.akk.	
Sg.		lokkamd [?]	(tēb [?] n lokkam)
Pl.			tēbat(nan) lokkam- dət
		Sg.dat.,lok.,abl.	
Sg.	lokkā ^h nenj	lokkā ^h nend [?]	lokkā ^h nd [?]
Pl.	-net		

		Pl.dat.,lok.,abl.	
Sg.	lokkalāi ^h nenj		
		Sg.prosek.	
Sg.	lokkaynenj		
		Sg.instrukt.	
Sg.	lokkā ^h se kettuni	lokkand ^h se	lokkand ^h ze
	kansaa		
		Sg.predest.	
Sg.	lokkā:n ^h Go	lokkā:nd ^h Go	lokkā:nd ^h Go

KeO

		Sg.nom.	
Sg.	lokk ^h am kettuni	-al	-at
Du.	-aiw ^h	-ā:li	-aD ^h
Pl.	-ai ^h ot	-ā:liSD	-āD ^h D ~ -āD ^h D
		Pl.nom.	
Sg.	lokk ^h āilām		
		Sg.gen.	
Sg.	lokkāṅm	lokkānd ^h	(tḡBān lokkan)
		Pl.gen.	
Sg.	lokkalānn ^h		
		Sg.akk.	
Sg.	lokkam	lokkamd	(tḡBān lokkam)
		Sg.dat.,lok.,abl.	
Sg.	lokkāy ^h nenj	ketullani	
		Sg.prosek.	
Sg.	lokkay ^h nenj		
		Sg.predest.	
Sg.	lokkā:n ^h Go ^h kettuani	-nd ^h Go ^h	-nd ^h Go ^h
	varten		
		Sg.instrukt.	
Sg.	lokkāṅZe ^h	-and ^h Ze ^h	lokkand ^h Ze ^h

Numeraalit

	<u>KeM</u>		<u>KeO</u>
		Kardinaalit	
1	okk ^h		okk ^h
2	šitt ^h		šitt ^h
3	nāGur ^h		nāGur ^h
4	tḡtt ^h		tḡtt ^h
5	sombl ^h ṅga		soḡbl ^h ṅga

6	muktūt	muktūt
7	sēld'ū	sēld'ū
8	šit'āid'gūt	šit'āt'āt'gūt
9	okkurt'ād'gūt	okkurt'āt'gūt
10	kūt	kūt
11	okkurgu'eigūt	ok. kūt'kūt
12	šitte " "	šit'kūt'kūt
18	šit't'ē'sisāsār'm	šit't'ē'sisāsārā
19	okkurt'ā " "	okkūr " "
20	sisāsār'm	sisāsār
30	nārsār'm	nārsār
40	tēsāsār'm	tēsārām
50	somblēsār'm	somblī "
60	muksār'm	muktū "
70	sēsār'm	sēsārām
80	šitsārt'aldon	šit'āt'āt'kōtsārām
90	okkārsārt'aldon	okkārt'āt'kōtsārām
100	ton	ton(-sārām)
200	šitton	šit'ton
1000	kūtton	kūt'ton
10000	kūt'd'n kūt'ton	

Ordinaalit

1.	ān ^k koi	ān ^k koi
2.	šit'amtēldži	šit'amtēldži
3.		nār'm "
4.		tētām "
7.		sēld'm "
100.	ton ^m mtēldži	

Distributiivit

3	nārt'ar	nārt'ār
4	tēt't'ar	tēt't'ār

Iteratiivit

1	okkār'ān kerran	okkār'ān
2	šit'ān	šit'ān
3	nār'ān	nār'ān
4	tēt't'ān	tēt't'ān
5		somblēngan
6	mukt'ān	mukt'ān
7	sēld'ān	

- 10 kũdĩŋ
100 tũnĩŋ

Kollektiivit

1	okkĩrsẽ yhdesã, yksin	okkĩrsã
	okkoñnej yksin	okkoñnej
2	šĩttẽ:wĩ kahden	šĩttẽ:wĩ
3	nãgurta ^ũ t	nãũrmãũ
4	tãt t.	tĩttot
5		somblẽng ^ũ

Pronominitt

Persoonapronominitt

	1.p.	2.p.	3.p.
<u>KeM</u>			
		Sg.nom.	
Sg.	man	tan	tẽb
Pl.	mẽ	tẽ	tẽb ^ũ la ~ tẽb ^ũ la
		Sg.gen.	
Sg.	man	tan	tẽb ^ũ n ~ tẽb ^ũ n
		Sg.akk.	
Sg.	masim minut	šĩndã sinut	
		Sg.dat.	
Sg.	mẽnga (~ mẽŋ)	tẽnd ^ũ ni sinulle	tẽb ^ũ ŋ hãnelle
Pl.	minulle		tẽb ^ũ lan heille
		Sg.lok.	
Sg.	mẽng ^ũ nan minulla		tẽb ^ũ ñnan hãnellã
		Sg.instrukt.	
Sg.			tẽb ^ũ se
		Sg.predest.	
Sg.			tẽb ^ũ ngo hãntã var- ten, hãnelle
<u>KeO</u>			
		Sg.nom.	
Sg.	mãn	tãn	tẽb
Du.			tẽb ^ũ Bk ^c i
Pl.	mẽ	tẽ	tẽb ^ũ la ~ tẽb ^ũ b ^c la
		Sg.gen.	
Sg.	mãn	tãn	tẽbãn ~ tẽbãn
Pl.	mẽ		

Sg.	māsīm	Sg.akk.	šindʹ
		Sg.dat.	tēndʹnḡ sinulle tēbānnḡ
Sg.	mḡḡga minulle	Sg.lok.	
Sg.	meḡnan	Sg.ustrukt.	
Sg.		Sg.predest.	tēbʹsē
Sg.			tēbāngḡ

KeM

KeO

man tēndʹni kaḡem miḡdžām	mān tēndʹnḡ kaḡnam miḡdžām
minā sinulle annan koiran	
tan mḡḡga kaḡaḡ tātḡ	tān mḡḡga kaḡnaḡ tātḡ
anna minulle koira	
teb oḡdʹ kaḡaḡdʹ tēbʹlan mīm-	tēb oḡdʹ kaḡnaḡdʹ tēbʹlānnḡ
bāt hān antoi oman koiraḡsa	mīmābād
heille	
meḡnan ē,an sḡ kḡndēm, man	mēḡnan sḡ kḡndēm ē,an, man
šindʹ-kuendēndžāḡ kuētšḡndʹ	šindʹ kuendēndžāḡ kuētšḡ-
minulla on hyvā hevonen	ondʹ
(ja) saatan sinut viedā kaupungille	
tan masim ēttondʹ kḡndʹze tā-	tān māsīm tāDāk ēttondʹ kḡn-
Dāk sinā vie minut hevospel-	dʹsē
la jurhalle	
man tebʹse tšēntšḡuaḡ minā hā-	
nen kanssa puhun	
tan tʹaržāndʹ man lokʹkʹam	tān tʹarsāndʹ mān lokʹkʹam
kḡmba tēbʹn koḡomdʹ kḡrrḡ-	kʹḡmba, tēbān koḡāmdʹ
gu nādo sinā kerroit minun	kḡrrḡgu nādo
kettuni kuolleen, sen nahka on otettava	

Refleksiivipronomininit

1.p.

2.p.

3.p.

KeM

Sg.	man onḡḡ minā itse, tan onḡndʹ sinā itse, tēb oḡdʹ hān		
	yksin	yksin	itse, yksin
Pl.	mḡ onʹt	tḡ ondi	tēbḡḡla onʹt

KeO

Sg.	mān onḡḡḡ minā it-	tān onḡndʹ sinā itse	tēb oḡdʹ hān
	isē		itse

Pl. mē onāD me itse tē ondi te itse tēb^cb^cla on-
dāD he itse

Demonstratiivipronominit

	<u>KeM</u>		<u>KeO</u>
ta ^u tāmā		ta ^v tāmā	
tōn ^o tuo		tōn ^u tuo	
nāg tāmā			

Interrogatiivipronominit

	<u>KeM</u>		<u>KeO</u>
ku ^{tt} i: kuka, joka		ku ^{tt} i kuka	
ku ^{tt} i ⁿ ni kenelle			
ku ^{tt} i ⁿ ni ^o nd ^o jolle			
k ^c ai		k ^c aii ~ k ^c ajji mitā	

Indefiniittipronominit

	<u>KeM</u>		<u>KeO</u>
ku ^{tt} ā nā jokainen		ku ^{tt} ā nā ⁱ jokainen	
wēs kaikki		wēs	
k ^c ai ēm ^o jotakin		k ^c aii ēm ^o jotakin	

VERBIT

'peittää'-verbi

KeM

	Sg.	Du.	Pl.
I n d i k a t i i v i			
Preesens			
1.p.	t ^o ōnda ^o	t ^o ōnDō:	t ^o ōndut
	t ^o ōndam		
2.p.	t ^o ōndand ^o	t ^o ōndāli	t ^o ōndā ^o t
	t ^o ōndal		
3.p.	t ^o ōnder ^o	to ^o ndā:γ ⁱ	t ^o ōndā:det
	t ^o ōnd ^o t		
Perfektii			
1.p.	t ^o ōnd ^o za ^o		
Futuuri (käytetään harvoin)			
1.p.	t ^o ōnd lääksi	-lozi	-lōšsi
	-lē:psi		
2.p.	-lend ^c si	-lēl ^o zi	-lē:lōšsi
	-lē:ssi		
3.p.	-lēssi	-lēγ ^o zi	-lē:d ^o set

Konjunktivi

1.p.	tõnd ^o nej	-nēwi	-nī ^w ūt
	(useammin 1.p. man b ₂ tõnd ^o nem)		
	-nem		
2.p.	-nend ^o	-nēli	-nīl ^o t
	-nel		
3.p.	-ne	-nēyi	-nītt ^o
	-net		

Imperatiivi

2.p.	t'ondek	t'ondā:lī	t'ondaD
	t'ondeD		
3.p.	t'ondimd ^o	t'ondimdi	t'ondi _c ätt ^o

Infinitiivi t'ond^ogy

Gerundit t'ond^ole, t'ond^oleule

Teonniimi t'ond^ott^o; pukeminen : man t'ond^ott^og^on

Ukk^o mandž^ombed minun pukiessani MlkMM katsoko

Aspekti t'ond^ogy peittMM - t'ond^oroldž^ogy peittMM

(jokin muu)

KeO

Sg. Du. Pl.

Indikatiivi

Preesens

1.p.	t'õndaj	t'õnd _v	-duD
	-m		
2.p.	-nd ^o	-āli _v	-āl ^o D
	-l		
3.p.	-āņ	-ā:yi	-ad ^o D
	-d ^o D		

Perfekti

1.p.	t'õnd ^o saj
2.p.	-sānd
3.p.	t'õndsān

Futuuri

1.p.	t'õnd ^o lāksi	-lošsi	-lošsi
	-lepai		
2.p.	-lënd ^o si	-lēl ^o si	-lē:lāšsi
	-lessi		
3.p.	-l ^o šsi	-le:yi ^o si	-lē ^d šse

Konjunktivi

1.p.	t'õnd ^o nej	-nēwi _v	-nēvaD _v
	-nem		

2.p.	-nend ⁹	-nēli	-nēlād
	-nel		
3.p.	-ne	-nēyi	-nētād
	-neD	-nēdi	

I m p e r a t i i v i

2.p.	t'ōndāG	t'ōnda:li	t'ōndaD
	t'ondeD		
3.p.	t'ōnriūmd ⁹	t'ōndiamdi	t'ōndi ¹ amdād

I n f i n i t i i v i t'ōnd⁹kū:

G e r u n d i t t'ōnd⁹le, -lewlē

T e o n n i m i t'ōndā:pt⁹ pukeminen : -tēyān⁹ū⁹kk⁹ ma-
džā:mbeD puklessani hlk katsele

'syödä'-verbi

<u>KeM</u>				<u>KeO</u>
	Sg.	Du.	Pl.	
	I n d i k a t i i v i			
	P r e e s e n s			
1.p.	amnam			amnām
	P e r f e k t i			
1.p.	apsam			apsām
	F u t u u r i			
1.p.	awlepsi			
	I m p e r a t i i v i			
2.p.	aw ⁹ k			awāk
				am ⁹
	I n f i n i t i i v i			
	G e r u n d i t awlē			
	A s p e k t i			
	KeM aw ⁹ rku syödē - ab ⁹ st ⁹ Gy syötēh			
	KeO amnām sōin - am ⁹ žam haluan syödē			

<u>KeM</u>				
				'syttyttä'-verbi
	I n d i k a t i i v i			
	P r e e s e n s			
Sg.1.p.	t'ādzaŋ			
	t'ättam			
Sg.3.p.	t'ätt ⁹ t			
	I m p e r a t i i v i			
Sg.2.p.	t'ādek			

KeM

'olla'-verbi

I n d i k a t i i v i

Prezents	Perfekt
Sg.1.p. ēyaŋ	ēšsaŋ
Sg.2.p. -ndʷ	
Sg.3.p. ēŋ	ēs
I n f i n i t i i v i ēCū	
Gerundi ēle	
T e o n n i m i ēttēyān ollessani	

Аго Кюннап
(Хельсинки-Тарту)

ГРАММАТИЧЕСКИЕ ЗАМЕТКИ КАЙ ДОННЕРА ПО КЕТСКОМУ ДИАЛЕКТУ СЕЛЬКУПСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В записанных Кай Доннером селькупских материалах, которые находятся в Хельсинки в Финно-угорском обществе, имеются прерывистые грамматические данные по кетскому диалекту. В статье приводится их систематическое ядро (опускается большинство разобщенных заметок). Транскрипция Доннера сохранена, также его сокращения наречий KeM (= Средняя Кеть) и KeO (= Верхняя Кеть).

Ago Künnap
(Helsinki-Tartto)

KAMASSILAINEN ITKUVIRSI 1914 JA 1965

Viimeistä kamassin puhujaa Klavdia Plotnikovaa ei enää ole — hän nukkui pois korkeassa iässä 20.9.1989 Krasnojarskin vanhainkodissa.

Luin hänelle kotikylässään Abalakovossa 11.2.1965 Kai Donnerin vuonna 1914 tallentaman kamassilaisen itkuvirren venäjänkielisen käännöksen. Tämän jälkeen Klavdija Plotnikova saneli ääninauhalle oman versionsa, jonka olen nyt litteroinut.

Esitän alempana rinnan molemmat versiot suomennoksineen (vanhemman version lähde: K. Donner — A. J. Joki, Kamassisches Wörterbuch, Helsinki 1944, s. 87).

1914	1965
<i>kiiēn m^olⁱl^ebiem,</i>	<i>kāman mē^o ikkō.</i>
<i>sāy^or m^oiazag^o</i>	<i>ibibē^o nuza.ŋ,</i>
<i>i^ob^ole-koiōbi^o.</i>	<i>mēn memb^o.ē.m.</i>
<i>m^ol^e^Bne d^oum</i>	<i>ur^o. mēiā.gan,</i>
5 <i>kwk no^o t^oi</i>	<i>betagoriā.gan,</i>
<i>ezērle^o ba^obi^o.</i>	<i>dēh k^oōta d^ozā^oβam</i>
<i>sāy^or m^oiazag^o</i>	<i>i u^oiā. ku^oβā^o.m.</i>

Missä kuljin,
mustat vuoreni
maaten-jäivät.
Kulkemani maani
5 kultaisen ruohon vyön
kasvatt[een työns]i.
Mustat vuoret

Missä meita paljon
oli heimolaisia,
minä menin.
Isolla vuorella,
Sajaanilla,
siellä kalaa pyydystin
ja lihaa metsästin.

i^ob^ole ko^obi,
 sery d'elamzənb^o
 10 māla^o ko^obi^oi^o.
 kuššaləbət'
 i^ob^ole-ko^obi^o.
 i^og^oə^o ħrengət'^o
 i^ob^ole māla ko^obiām.
 15 tu^oyanb^oət'^o
 d'urzūle ko^obiām.
 giēn k^oaləla^obiēm,
 t^ouzənb^o māla ko^obi^o.
 t^ou^oi d^ozə[m] em^ou.
 20 i^ob^ole^o i^oadozənb^o
 te^olāmbi^oi,
 šudēne t^oūzənb^o
 bār t'ema^ot'ōlā^ombi^oi^o.

d^og^ottē. ʊbār
 mo^oia^oΓ. sāgar^oi^ou
 mātu^opi^oi,
 men šatb^o. ʊž^olāga,
 bār kutā.mbi.
 a dēn Giē.n ma^oiΓ
 nuga^oBi^oΓ.,
 ʊbār sa'mātu^opi^oiΓ.
 i bār kutā.mbi^oΓ.,
 tol'ka šo^o
 poidtu.^opi^oΓ.:
 t^ou^oi mbīdda
 e^oi kul'ā.m,
 mbīdda e^oi nēt^ogōl'ən,
 bār šatb^o.
 k^oatā.Džurbī:.

maaten jäivät,
 valkoiset Sajaanit
 10 jääden jäivät.
 Meidän-voimamme
 maaten-jäivät.
 Runsaasta heimostani
 maaten jääden jäin.
 15 Sukulaisistani
 eksyen jäin.
 Missä kalastin,
 järveni jääden jäivät.
 Nyt niitä en näe.
 20 Maaten kodan-pylvääni
 lahosivat,
 ommellut tuoheni
 kaikki kiertyivät

Sitten kaikki
 vuoret mustat
 jäivät,
 minun voimaani jo ei-ole,
 kaikki kuoli[vat].
 Mutta siellä missä talot
 seisoivat,
 kaikki luhistuivat
 ja kaikki kuolivat,
 vain tuohet
 kiertyivät.
 Nyt mitään
 en näe,
 mitään en kuule,
 koko voimani
 lähti.

25 t^oui men uha. ~
 amnō·fa^opo,
 šjndē·da nāfa,
 bār k^outā·mbi^oi:
 mān nuzā·ḡbō:
 30 t^oui ~ bār
 ak^ot·šizajbō·bar
 mātu^ofi,
 bār nō:šT.
 ozē·rtu^ofi.
 men ugā·nda
 35 kuBa·s mēb^o·ā·m,
 a gib^orDe kuBā·s
 kafa·džurbi,
 kafa·džurbi
 urfō· mēi^ozajdē.
 40 i Giē·ndō nāfa.

---

25 Nyt minä yksin
 elän,
 ketään ei-ole,
 kaikki kuolivat
 minun heimolaiseni.
 30 Nyt kaikki
 tieni kas
 jäi[vät],
 kaikki ruoholla
 kasvaa.
 35 Minä hyvin
 kauniiksi tulin,
 mutta minne kauneus
 lähti,
 meni
 isoille vuorille
 40 ja missään [sitä] ei-ole.

ᵗᵘᵢ ᵘ dᵗ kāmāndᵗ
ēi šō+uᵢ.

Nyt eikä koskaan
[se] ei tule.

Аго Кюннап
(Хельсинки-Тарту)

КАМАНСКИЙ ПЛАЧ В 1914 Г. И В 1965 Г.

Резюме

Последней носительницы камасинского языка Клавдии Плотниковой уже не стало — она скончалась 20 сентября 1989 г.

Я зашел ей в ее родном селе Абалаково 11 февраля 1965 г. русский перевод камасинского плачевного текста 1914 г. Затем она продиктовала на пленку свою версию.

В статье приводятся оба текста.

KAMASSILAISIA ARVOITUKSIA

Kun kamassilaiselta kielenoppaaltani Klavdija Plotnikovalta ensimmäisen työvuotemme 1964 jälkeen aiheet näyttivät loppuvan käänsin hänelle helmikuussa 1965 Abalakovossa venäjäksi Kai Donnerin vuonna 1914 muistiinmerkitsemät kamassilaiset arvoitukset ja muut tekstit sekä pyysin kielenopastani kertomaan ne kamassiksi.

11.2.1965 Klavdija Plotnikova saneli osan mainitsemistani arvoituksista ja lisäksi vielä muutamia muita äidinkielellään äänimauhalle. Olen litteroinut ne vuoden 1991 tammikuussa. (Suomenkielisten käännöskien yhteydessä on sulkeissa viitattu asianomaisten arvoitusten numeroihin seuraavassa kirjassa: K. Donner — A. J. Joki, Kamassisches Wörterbuch, Helsinki 1944, ss. 85–87.)

1. me²iā.gan¹ bar¹ aspa.² munze²te.²po. a¹ mb¹i dē²
dirgi:t? - murāšē²T.

2. me²iā.gan¹ suu²ōu. ē:dwte.²po. a¹ mb¹T dirgi:t? -
nujō.

3. boštū. Džugu.n amnō.ta²po, a k²ut baškā. Džu-
gu.n amnō.ta²po se²fō:ška²T.zi. - etšē:t: sarā.ŋkka.

4. šidē. nēze.ŋ i²po.tē:²poju šuna² t²ōndu nānašə-
be²T. - dē²i uiuzəŋ, dē²i l²aška²i.

---

1. Vuorellahan kattila kiehuu. Entä mitä tämä tarkoittaa? — Muurahaisia. (D-J n:o 1.)

2. Vuorella lintu on-ripustettu. Entä mitä tarkoittaa? — Rinta. (D-J n:o 2.)

3. Itse maassa istuu, mutta korvansa toisessa maassa istuu korvarenkaineen. — Vastaus: liljasipuli (*Lilium martagon*). (D-J n:o 3.)

4. Kaksi naista makaa tulen ääressä, raskaat. — Tämä [tarkoittaa] jalkoja, tämä [tarkoittaa] pohkeita. (D-J n:o 4.)

5. uju.t nāya i uda.t nāya, a mōiā.nō k'ando-gā. - de kuja.

6. ikkō. suio³i⁴, uamsandē bar ohe³ ohe³t³, ā kūttenzondē bar kuḡḡō. i ohe³ ohe³t³o. - de³ mā³.

7. turāyan i³pō.ta³po dža'pT. buzō. - a nō:r-buštē : de³ šōke.t.

8. i³pō.ta³po, dak wdžwō. t³os³paht³, a nu-ta³po, dak ugā.nda uryō., uryō. inq:tāt. - dugā.

9. uju.t, uda.t nā'a, a kudaidē. wzl'ē. - De zTBka.

10. uju.t, uda.t nā'a, a pa³iñj. mōl'ē., kṭānitsa, kṭānitsa, a māndj šōtu:i, i³pō.ta³po. - de³batūtū.

11. amnō.ta³po koptō. bar, uau³ospa'i:ziitē. - a de³inda.k.

12. uptub'ā.m, uptub'ā.m nítka³T., ēj mob'ā.m uptuštē. - de³akt'šT.

---

5. Jalkansa puuttuu ja kätensä puuttuu, mutta vuorelle kulkee. — Tämä [on] aurinko. (D-J n:o 5.)

6. Paljon lintuja, päänsähän yhdessä [oik.: yksi yhteen, vrt. venäjän одно к одному], mutta takamuksensahan kaukana toisistaan [oik.: kauas yksi yhteen]. — Tämä [on] talo. (D-J n:o 6.)

7. Talossa makaa kostea vasikka. — Entä vastata [täytyy]: tämä [on] kielensä. (D-J n:o 7.)

8. [Kun] makaa, niin [on] pieni kuin pakka, mutta [kun] seisoo, niin [on] hyvin iso, iso hevosen-sa-kanssa. — Luokki. (D-J n:o 10.)

9. Jalkansa, kätensä puuttuu, mutta jumalalle kumartaa. — Kätkyt. (D-J n:o 11.)

10. Jalkansa, kätensä puuttuu, mutta metsään [oik.: puihin] menee, kumartaa, kumartaa, mutta kotiin tulee, makaa. — Tämä [on] kirves. (D-J n:o 11.)

11. Istuu tyttöhän, pää rokonarpinen [oik.: rokonarpeineen]. — Entä tämä [on] sormustin. (D-J n:o 12.)

12. Kokoilin, kokoilin lankoja, en pystynyt kokoamaan. — Tämä [on] tie. (D-J n:o 13.)

13. men kub'á·m pl'ōtká, á k^aanzittē ēī meḅ'ā·m.
- a dē^m ibT. pēnzē²⁰⁷.
14. šōnuga k'optō. Ÿ dēn ēptē'Ÿ bar k'uarḡō·nē²¹:
ub̄er. - dē sorō·ka igē.
15. amnō·ta²po bōzē grá:Dkā·gan, bār ikkō·zaptā:t-
ka²Ÿ. šindē. ku²ta²po²bar, dzortā:po. - dē Gōbur-
tē:n.
16. šidē. šē' i šidē. pu'mi²Ÿ, a šā²ō·ḡun mārk^c-
k^ca. - koptē²Ÿ².
17. šidē. nuga²Ÿ, šidē. i²po·ta²po², ōné² mō²Ÿ-
tē²po, summā. mō²tē²po, a seibū· k'aitā²po. - dē
ai igē.
18. men ugā. amnā²pom, amnā²pom, a t^cu:²Zit^ct^cē.
ei mol'a·m. - bōrā.
19. t^co²nā·rō menā, mō²nē·rē² menā, šā² menā,
igē. menā. - dē šāno.
20. Bokru·G pa²Ÿ. no²⁰³ ozē:rte²po zalā²Ÿto·i. -
dē mōiū.

13. Minä näin piiskan, mutta kulkea en voinut. — Entä tämä oli käärme. (D-J n:o 14.)

14. Tulee tyttö ja hänen hiuksethan [ovat] palmikoiduthan. — Tämä harakka on. (D-J n:o 17.)

15. Makaa mies pientareella, kaikki[alla] paljon paikkalappuja. Se, joka [oik.: Kuka] tappaahan [hänet], itkee. — Tämä [on] sipuli. (D-J n:o 20.)

16. Kaksi reikää ja kaksi terävää, mutta keskellä nappi. — Sakset. (D-J n:o 21.)

17. Kaksi seisovat, kaksi makaavat, yksi kulkee, viides [oik.: viisi] kulkee, mutta seitsemäs [oik.: seitsemän] sulkee. — Tämä ovi on. (D-J n:o 22.)

18. Minä aina syön, syön, mutta paskantaa en voi. — Säkki. (D-J n:o 23.)

19. Lyö minua, hakkaa minua, kiipeä minuun, on minulla. — Tämä [on] pähkinä (*Pinus cembra*). (D-J n:o 29.)

20. Ympärillä puun ruoho kasvaa kultainen. — Tämä [on] sormi. (D-J n:o 30.)

21. kōmu pō't^c i^c pō.ta^c pi, dēn no^c ēi ezerte^c.
pō. - šū dē.

22. sirt^c pa^c i-nnō t^c ararā. amnō.ta^c pō. - dē šā-
kē.

23. uđa-t, uju-t nāfa, a aim-bar k^carta^c pō. -
dē^c bēři.

24. uDžugē. mēn, mānde t^c ōndu amnō.ta^c pō^c iū.
ēi k^curūmē. i sindi.mde mādē. ēi e^c l'i-m. -
dē^c zamō.k.

25. k r a s n e i ā : r s k a ' i i^c t^c ura^c i^c i^c. i a^c-
ta. pō^c iū, a Dōbr pa^c i^c. nērgō.ta^c pō^c iū. - dē^c sāzan
k^candōgā.

26. amnō.ta^c pō, ikkō. otdžā, b'ē sei^c pū. otdžā,
a kaižitt^c. nāga. - dē^c kapū.sta.

27. amnō.ta^c pō Goptō. džugu-n, boštū. kōmu, eptē-t
ni^c nē:n. - dē markko.ška.

28. nērgō.rta^c pō bar kirgā.rta^c pō, amnō.tui^c Dak Džū
tarte^c pō. - dē mu^c t^c u.k^c.

29. diryi-t, diryi-t zagā.Dka : k^cuttengendē. iāgoD-
ka. - de mu^c t^c u.ška.

---

21. [Missä] punainen vuohi makasi, siellä ruoho ei kasva. --
Tuli tämä [on]. (D-J n:o 31.)

22. Valkoisten puiden-takana [oik.: puihin] melu asuu. — Tämä
[on] kieli.

23. Pieni koira, talonsa luona istuu [oik.: istuvat], ei suutu ja
ketään taloon ei päästä. — Tämä [on] lukko.

24. Krasnojarskin ihmiset taloja hakkaavat, mutta tänne puut
lentävät. — Tämä kirje kulkee.

25. Istuu, paljon vaatetta, seitsemänkymmentä seitsemän vaa-
tetta, mutta peittäniään [siitä] ei-ole. — Tämä [on] kaali.

26. Istuu tyttö maassa, itse punainen, tukkansa ulkona. —
Tämä [on] porkkana.

27. [Kun] lentäähän, [niin] huutaa, [kun] istuutuu, niin maata
kyntää. — Tämä [on] pyssy.

28. Mikä, mikä arvoitus: perseessä pikkumarja. — Tämä [on]
pyssy.

Аго Кюннап
(Хельсинки-Тарту)

КАМАСИНСКИЕ ЗАГАДКИ

Резюме

В статье публикуются загадки, записанные на пленку с уст информанта Клавдии Плотниковой 11 февраля 1965 г. и литерированные в январе 1991 г. (В скобках в конце переводов приводятся номера соответствующих загадок в публикации записей Кай Доннера.)

Ago Künnap
(Helsinki-Tartto)

KAMASSILAISIA TEKSTEJÄ V

Seuraavassa jatketaan viimeiseltä kamassin kielenuopulta Klavdija Plotnikovalta vuonna 1964 nauhoittamiini tekstien julkaisemista (edelliset erät ks. Fenno-ugristica 2, 3, 13, 17).

1. nādoṽ šūt̄ komnost̄ ̄ō. ̄š̄ō̄iD'š̄ō̄-nu, pus-
kã·i namz̄ō̄f̄ã· mō̄t̄ūi.

2. "tuiō. kařã·d'urbibē:" - "nō k̄^cañ-
f̄ã. ̄š̄ō̄ k̄ud̄ã·i f̄i!" - "mi ̄š̄ō̄ ugã·nda ik^c k̄^cō.
d'žábakt̄orz̄^o b̄i·ba^o. t̄^cū̄i k̄^canzitt̄. nād̄ã mā^o-
nd̄e da k̄^cunō·t̄zit^c t̄^ci i p̄p̄ēst̄^c̄." - "T̄mak̄^c t̄^ca-
narã. ̄š̄ō̄ mb̄id̄ã ē̄i abã·t̄, mak̄^c t̄^canarb̄ã·t̄! ku-
nō:t̄zit^c t̄^ci. i p̄p̄ušt̄^c̄, a x̄aradžã·n š̄ãgašt̄e
š̄ō̄t̄ūi!"

3. t̄^cāt̄džin ē̄i ib̄^cē·t̄, te'j̄nē·n š̄o'b̄ã·t̄
nēt̄gō·što mbi ̄d'žábakt̄ar̄t̄ã^o p̄o'bã^o. mēn̄ te'j̄nē·n
kud̄ã·i numã·n̄ uz̄t̄ē·m: "kud̄ã·i, š̄o^o, monã

---

1. Надо молоко лить в-чуман, пуская кислым будет.

2. "Сейчас уйдем" — "Ну идите с-богом!" — "Мы очень много разговаривали. Теперь идти надо домой и спать ложиться." — "Не хвастай! Ничего не сделал, а хвастаешь! Спать ложиться, а завтра ум придет!"

3. Вчера не был, сегодня пришел слушать, что мы-говорим. Я сегодня богу наверх молилась: "Бог, приди, меня слушай, как

*nétgò·t̄, k̄udō̄. muñ uzl'ē·m! seiBĪ. mēndēr-
 dē. 233: pād'ī. ār'ēl'ē.', a ǣi-āra, Daκ bo-
 zi·t̄ k̄emzīt'! tǣj̄ pāyan ǣidēb'ē·t̄, k̄ēmbē
 mājja³pi. bozi·t̄ monā·', iaxšē. bēzi·t̄! Den
 kudā·i, šatdĪ. ik̄k̄ō̄., bār' āi·i·m a·t·rta-
 2poť, ip̄ē·k mēl'ē·t̄. t̄ēñ kudā·i, šatdĪ.
 ik̄k̄ō̄., t̄ēñ āi·t̄ a'īr'io·t̄, ip̄ē·k̄ dēzēn-
 dĪ. mēl'ē·t̄, bār k̄uinē·k̄ mēl'ē·t̄, Bū mē-
 l'ē·t̄. i menā·aīra³! tēñ bār ǣi·ǣl'ē·t̄ sur-
 nō, mēl'ē·t̄ štōbī ip̄ē·k̄ ūzērtē³pi." kudaj-
 zī. iaxšē. GĪbr k̄ata·t̄ kudajdzī., ugā·nda
 iaxšē. kudā·i·zī.*

4. bērzī. sa³mo'tū: 2pām. men ib'ē·m da
 t̄urā·no de³pē·m. iaxšē. surnō. šo'nu³ā., ip̄-
 ē·k̄ ozē·rtēi³.

5. kurō·ci 2pār, ūi·zī·bar tō'nu³pi·.

6. ugā·nda kurō·'āik̄ mēñ, bār āi·t̄ t̄at-
 bārtā³po.

7. men ši³ ede³pē·m, ši³ ǣi šōbitā³.
 k̄undžō̄. naGō·bitā³.

я молюсь! Сердце-мое посмотри: поди чистое [есть — А.К.], а
 не чистое, так обмой кровью! Ты на-кресте [на-дереве — А.К.]
 висел, кровь стекла. Ты бог, у-тебя-силы много, ты ведь людей
 жалеешь, хлеб даешь. Ты бог, у-тебя-силы много, ты людей жа-
 леешь, хлеб им даешь, ведь рубаху даешь, воду даешь. И меня
 жалея! Ты ведь не посылаешь дождя, даешь, чтобы хлеб рос." С
 богом хорошо. Куда пойдешь с-богом, очень хорошо с-богом.

4. Ветер. Я-упала. Я взяла и в-избу принесла. Хороший
 дождь идет, хлеб вырастет.

5. Рассердился ведь, ногами ведь затопал.

6. Очень сердитая собака, ведь кусает.

7. Я вас ждала, вы не пришли. Долго не-были.

8. t^cakšāgā· ib·ē·m, bezeb·ā·m i bāzu embī·ā·em.

9. darā· dezē·jubar amnō·bi·ā·i· : oñē inē·gēn menā· amnob·ā·m, šidē· inēgēn nēm amnobī·, nājur inē·gēn nīm emneβī·, t^ce·t^ci inē·gēn koptō·m emneβī·, a sumnā· inē·gēn urjoīā· amnoβī·.

10. Dē nī šo·bi mi³nibē· k^cērztittī· jubar.

11. inē·jubar Džū·nu³³ sa³možu·³pi.

12. nē³t^cū· jubar nādo·v k^canzittē· ugā·nda.

13. ulū·mubar t^cšekumē·, k^coda³l·ō·m, navē·rno·v unū· ik^ck^cō·. nādo·v dezē·mubar kō³š·i³tō·.

14. kužšsnē·k t^cēn nu³t^cdžī·t!

15. kuine·k jngētu³pi· šī možā·mbi· mēn dēgētē· sōdō·rb·ām nītkā·īzi·, ni·mizī·. in·dā·k^c.

16. t^cšē·ger·mā·³nubar k^cudertē·³po· k^cužgurō·³³, nādo·v k^canzittī· kudaīdē· uizustē·

---

8. Чашки взяла, вымыла и опять положила.

9. Так они сидели: на-одном коне я сидел, на-другом коне жена сидела, на-третьем коне сын сидел, на-четвертом коне дочка сидела, а на-пятом коне бабушка сидела.

10. Этот парень пришел нас фотографировать [= сдирать — А.К.].

11. С-лошади на-землю упал.

12. На-улицу надо идти очень.

13. Голова зудится, царапаю, наверное вшей много, надо их бить ведь.

14. Окошко [? — А.К.] ты вставь!

15. Рубаха порвалась [? — А.К.], дырочка стала. Я тогда зашила ниткой, иголкой. Наперсток.

16. В церкви ведь звонят колокола. Надо идти богу мо-

dégèttē. k^cošt^lá.ʔíT deze.ŋbar.

17. eĩdèttē.ĩñē. kungurō.ʔ.

18. šāgašte nāya, bar.ʔmbī.đā ēi temñē.m.
mbīđā ēi mol.ʔā.m nōrbuštu.ʔbar, šāgešte nāya.

19. d.ʔzi.ʔē.ne k^camb.ʔā.m, baʔ d.ʔzurtē.ʔpō.
d.ʔzi.ʔē.ne k^camb.ʔā.mbar, d.ʔzurtē.ʔpām. degèttē.
k^cirya.ʔrb.ʔā.mbar, degèttē. šob.ʔā.m. kundžō.
amnō.bi, mbīđā ēi d.ʔšabaktarbī.ʔ. dē k^candya.ʔ,
a mēñ Dēm Bedl.ʔē.m : "T.k^canā.ʔ, pāra.ʔ Dōbr,
mēñ tnañ muł.ʔā.m, pāra.ʔ Dōbr!"

20. mēñ ugā.nda uryō. i.ʔ.igē.ʔ, ipē.k^c i.ʔ.k^c.
k^cō. k^cerē.ʔ.

21. T bēyē.đe dēm uđā.ʔ ēi.enDī.ʔ!

22. mēñ boskunū. i.ʔ.k^cō. ib.ʔē.m, a de.ʔnā.
amgā.m ib.ʔē.m. "boskundū. i.ʔ.k^cō. il.ʔē, a
de.ʔnē. amgā.m il.ʔē.!"

23. mu.ʔk^ctū. baʔ d.ʔšabaktarbī.ʔ.

литься тогда. Зовут они ведь.

17. Не принес конь колокольчика.

18. Ума нету, ничего не знаю. Ничего не могу говорить
ведь, ума нету.

19. В-тайгу пошел, ведь потерялся. В-тайгу пошел ведь,
потерялся. Потом кричал, потом пришел. Долго сидел, ничего
не говорил. Он пошёл, а я его догоняю {? прошу — А.К.]: "Не
ходи, возвращайся сюда, я тебе говорю {? — А.К.], возвращайся
сюда!"

20. У-меня очень большие люди есть, хлеба много надо.

21. И на-спину ему руку не клади!

22. Я себе много взяла, а ему мало взяла. "Себе много
возьми {? берет — А.К.], а ему маленько возьми {? берет —
А.К.]"

23. Шестеро ведь разговаривали.

24. utā·r ugā·nda ik^c·k^cō., ɔdnā·kka šide-
bī·ð šidē. aba·m d'šiiē·hē k^cambī., ik^c·k^cō.
k^cūrizē'i k^cu^opi. i mānda dē^opi.

25. men dēgēt^c·t^cē. uīā. bəzəb'ā·m ɣ am-
b'ā·m. mi^oni'Bē. me'b'ɣ. ohe^o aspā^o.

26. uHā. nuzā·ŋ amnō·bi^oɣ:, iaxšē. ib'ɣ,
uīā·t ik^c·k^cō. ib'ɣ. bar amb'ā·š. əl'ē·nin uīā.
ugā·nda nū'mur', kāk ip^o·k^c. ikkō. amb'ā·š,
dēgēt^c·t^cē. bū Betl'ē·š.

27. Dē Gōŋ ugā·nda iaxšē., ugā·nda k^cu-
Bā·š, šimā·t səpar, pē^oiē·t ēi numū., mōŋ-
zāŋdē. kuBā·š ɣ bār.

28. m a t r i c a n a bar ɔzəmne^opi. men
Dē^onē k^cata·m. dɣbar mānda: "ɣ d'šābaktarā^o
k^cazā·ŋ šekat·sɣ:, apā., bostū. šikat·sɣ. d'šā-
baktarā^o! men ugā·nda ɔzəmriē·m bār'. men·bār
k^culā·mb'em, a tēn māšāš." Dē k^cutā·mbi. šī-
dē. koptō·t mā'tu^opi^oɣ:. ohe^o dēzɣ. ib'ɣ.,
a ohe^o k^cuggē·šāŋ ib'ɣ.

---

24. Свечей очень много, однако сорок [?] двадцать две —
А.К.]. Отец в-тайгу уехал, много глухарей убил и домой привез.

25. Я тогда мясо мыла и ела. Нам дал один котел.

26. Одни инородцы жили, хорошо было, мяса много было.
Всё ел. Олень мясо очень мягкое, как хлеб. Много ел, потом
воду пил.

27. Он начальник очень хороший, очень красивый, глаза
черные, нос не долгий, губы красивые и всё.

28. Матрена ведь болеет. Я-к ней ходила. Она ведь говорит:
"Не говори на-рускоком языке [— А.К.], на-своем языке говори. Я
очень болею ведь. Я ведь умру, а ты останешься." Она умерла.
Две девки остались. Одна с-ней была, а одна далеко была.

29. t^cejnè-n sglè-i d'žata.URN.šóbi',
a t^cúì k^cuìò. mɔvndò.ta'po'.

30. n o v è k šonuza šoškandē., a s T -
d o r men'dē. amnò.ta'po, a iž k^cubi²iT. -
tenē:bi²T : kazā.kki!

31. predsedā.t't'el' membT. : "nādē
t'šerbēndī. adžazī.rzittī, iaxšē. i²T' opt^cus-
t^cū:, puškā-i Den t^co^cunerta²T.'" nādē
t'šermēndī.' k^canzitte.ūñ né'sittī., a to ūñ
nāya.

32. meñ ud'žugē. ib'e-m, a k^coBsā-ŋ ur-
cō. ib'i²i'. ugē-m menā. ib'i²i'. bos'-
kōn'dō.' nuñū.ŋpi'neštē.'. mēñā.' Gōtos to
ugā.nda iaxšē. nūcil'e., Gōtos to ugā.nda
k^cuBā.s. ugā.nda t^cēŋ nūcitē².po'.

33. tē k^cuzā. k^cu²ā.mb'i. nādē mā²t^cē.
ezittē. pāya. i Dēbr Dē menzittē.' i k^crōs
ezi.ttē: Dēñ tūi katū-i sū džūnnē.

34. ugā.nda k^cuBā.s t^cura²iT. nu^ca²iT.

---

29. Сегодня целый день дождь шел, а теперь солнце глядит.

30. Новик едет на-свине, а Сидор на-собаке, а люди увидели
— думали: казаки!

31. Председатель говорит: "Надо мельницу налаживать, хороших людей собрать, пускай там работают." Надо на-мельницу ехать муки намолоты, а то муки нет.

32. Я маленькая была, а девки большие были. Все меня брали с-собой песни петь. У-меня голос красивый был, пела ведь. Этот человек очень хорошо поет, голос то очень красивый. Очень сильно поет.

33. Этот человек умер. Надо гроб делать из-дерева и туда это идти и крест сделать. Он теперь пойдет в-ту землю [= на-тот свет — А.К.].

34. Очень красивые избы стоят. Они из-каменной сложенны.

dèzè·m pí²íT. embi²íT. k^cúznè·k^c entū. bār
 pa²íT. amñò·tbi²íT., mal'·T·na amñò·tbi²íT.
 ugā·nda k^cuBā·s t^curā·' nuŕā·²poiu'. t^cénk^cap-
 ṭubār amñò·tbi²íT, l'ēvaiuŕā: udā·nna k^cu-
 Bā·s i prāvaiu udā·nna k^cuBā·s. ugā·nda k^cu-
 Bā·s t^cura²íT. nuŕā²íT.

35. saməgō·h mēnd'zērbī·, bār ēī ní²tō·.
 k^cuzā·bar k^cudō·nzta²po : "daška ēī itē·ṭ
 menzerzītē·! ēī ia²šē·, ēī né²tō·²!" dēgēt-
 ttī. de·mēiieṃ bū mēnd'zērb'·T t^cuśśī·. dē-
 gēttī. uīā·²ia²pī. i dībr enDeŕē·², štōbē
 t^cust'ā·rta²po'.

36. k^canzittī· níkā·k nēl'zīā·, ugā·nda
 bū², nādē p̄arto·²sittē.

37. ugā·nda kuŕgō. idl'ā·. stēp', parpa-
²T. nāpa, ōne' Da' p̄ā nāŕa.

38. stēpī šōnuŕā·m, stēp' nuītē·²pom, d'zī-
 iē·nā k^candofā·m, d'zīiē·nā nuītē·²pom, bunū.

Под окошком ведь деревья посадили, малину посадили. Очень красивые избы стоят. Черемуху ведь посадили, по-левую сторону [= руку — А.К.] красиво. Очень красивые избы стоят.

35. Самагонку гнала, ведь не крепкая. Человек ведь ругается: "Больше не возьмешь варить! Не хорошая, не крепкая!" Потом он еще воду варил с солью. Потом мяса нарубил и туда положил, чтобы посолить.

36. Идти никак нельзя, много воды, надо возвращаться.

37. Очень далеко видать. Степь, ведь деревьев нет, одного да дерева нету.

38. Степью иду, степь пою, в-тайгу иду, в-тайгу пою, в-воду

k^candoyā·m̄, buṇnūcitē·ṽpom, pāṅan k^candoyā·m̄,
pā^ṽ nuvitē·ṽpom.

39. mēn abā·m̄ k^ci r ē · l̄ · ḡ a·ḡombī·.
tōDka ibī·ṽ, k^cōṽta ik^ck^cō· d'zā^ṽṽpi. mi^{ṽṽ} a:-
romdubibā·ṽ i t^cušt'ā·rbiba^ṽ i bērbībē·ṽ i
ambibā·ṽ.

40. mi^{ṽṽ} mēmb'ē· i ugā·nda urfō· bū. dēñ
ḡbar ṣed'i^ṽi·ṽṽ bār^ṽṽBāb'ā', k^cōṽta d'zā^ṽṽpi·-
ba'.

41. kuzā·ḡbar nēm pāṅgdabī·, a bōstū·'
pā^ṽṽnē ēide·ṽṽpi'.

42. urḡā· abā, ugā·nda t^cērdī· ik^ck^cō·,
bar uīā· ēī ēdl'ā·. ugā·nda dēñ nōmur,
ugā·nda k^cēbē·', uīū·t̄ ugā·nda ne^ṽtō·', ne^ṽ-
tō·ṽ k^cāda^ṽṽ. ugā·nda urḡō·', urḡō· mēndzī·',
urḡō· mēndzī·ṽ, śimā·t̄ udzḡzḡē·, kṡū^ṽṽt̄. ud-
zḡzḡē·.

43. mēn t^cugānbē· šo'ḡt̄, nīm šo'ḡt̄ nē-
zi, k^cayā·m̄ šo'ḡt̄. nēzi, koptō·m̄ Dēbēzī· šo'-

захожу, воду пою, по-лесу иду, лес пою.

39. Мой отец на-Кирель ушел [— А.К.]. Лодка была, рыбы много наловил. Мы чистили и солили и жарили и ели.

40. Мы ходили и очень большая вода. Там сети бросали, рыбу ловили.

41. Человек ведь женщину задавил, а сам на-дереве повислся.

42. Медведь [= дедушка — А.К.], очень шерсти много, ведь мяса не видать. Очень он мягкий, очень жирный, ноги очень крепкие, крепкие ногти очень большие, больше собаки, глаза маленькие, уши маленькие.

43. Моя родня приехала, сын пришел с-женой, зять [= мой брат — А.К.] пришел с-женой, дочка с-мужем пришла, дети с-

bī, essenđē. Dezī. žo'bi'ī. nādž dezēndē.
ob't'us'tū, dezē-ŋ amziitī. méziitī.

44. meñ nímbar t'əŋ əzemhē. men De^o-
nem memb'ā:m: "kōdaiđē. numā.n.u'zē, 'pe^o Dē-
đē. šatdē.", k'ostā. Boskuñū!" Dī-bar k'ās-
te'bī: "šō^o menā, šatdē. d'ē^o, D'azī.r-
dā menā!"

45. meñ t'ardžin t'urā. bezēb'ā:m. kūrīs
Du^opi^o, tōže bezēb'ā:m. dēgētī. kri'it'sō.
bezēb'ā:m, dēgētī. k'amb'ā:m bu' D'azī.rži-
tī m'rtšā.no. oB ... muktū. aspā. đē^ope^om.

46. meñ tejnē.n irttē. u^opt'ub'ā:m, sēteji
d'žatā. t'ō'f'unurb'ā:m, bār t'arā.rtu^ope^om, nu-
d'žī.n šo'bī, meñ k'unō.tu^opām.

47. meñ dezē.m kuštē. nē exxō.tta, dē-
zē-ŋ-bar uge. šamna^opojiu^o, šamna^opo^oiu^o dē-
zē.ŋ, ārdā nētgō.stu nē exxō.tta!

48. pušā.ī menā. šimandē. ēi šo'tu^oiu',
menā dezē.m ēi k'egē. đđ!

ними пришли. Надо им собрать, им есть дать.

44. Мой сын очень болен. Я ему сказала: "Богу наверх молись, проси у-него силы, призывай к-себе!" Он позвал: "Иди ко мне, силы дай, полюби [= пожалей — А.К.] меня!"

45. Я вчера в-избе мыла. Курица нагадила, тоже мыла. Потом крыльцо мыла, потом пошла воду таскать в-баню. Один ... шесть раз ведро [= котел — А.К.] принесла.

46. Я сегодня рано встала, целый день работала, поди устала, ночь пришла, я спала.

47. Мне их звать не охота, они ведь всё врут, врут они, просто слушать не охота!

48. Пускай мне на-глаза не приходят, мне их не надо!

49. p̄enzid̄bar p̄āno ʃábT̄. d̄eḡětt̄. davā. i
 néžitt̄. ud' žugē. p̄enzē. užunū. uzubT̄. da
 d̄eḡětt̄. sum'ńitō. ʔpi ʃ bar. b̄ēdebT̄, b̄ēdebT̄,
 d̄eḡětt̄. d̄ē uzā. t'cū. saʔmetū. ʔpi, d̄eḡětt̄.
 ěi k'āmbi.

50. m̄ēn ugā. ńda d̄ēn m̄ēl'ē. m̄, a d̄ē m̄ēnā.
 k'āmanda ěi ʃol'ā.

51. "m̄ēn ugā. ńda t̄ōj m̄ēnderl'ā. m̄." - "ja-
 k̄ša. ńj m̄ēnderd̄ē.!"

52. d̄ē kuzā. m̄ kod̄ē. ʔ košt̄. ʔšt̄. ʔ. ʔ kod̄ē. n
 muńzitt̄. ʔ?

53. nu ʔt̄ū m̄ēnderā. ʔʔ m̄ōjā. nno'!

54. nādo, t̄ej' m̄ē. m̄ sārzi' to.

55. užū. m̄ nādo, ʃērzitt̄, p̄orya. m̄ nādo,
 s̄sērzitt̄, digitt̄. ʔ ní' t̄ij kanzitt̄.

56. m̄ēn t' šum̄du ʔ k'omb'ā. m̄, t' šum̄gū. ń am-
 nō. b'ām, d̄eḡětt̄. k'atad' žurb'ē. m̄ t' šum̄gū. ńdo.

57. m̄ēn ud' žugē. ib'ē. m̄, inē. ib'ī. mi' ʔ,
 šidē. k'ē, bār kurē. it̄. ʔpi' b̄ḡ, d̄ē. k'ān-

49. Змея на-дерево залезла. Потом давай щениться. Ма-
 ленькая змея на-шапку упала, да потом соскочила. Погналась,
 погналась, тогда она с-шапки свалилась, тогда не пошла.

50. Я много [— А.К.] к-нему [= там — А.К.] хожу, а она
 ко-мне никогда не приходит.

51. "Я очень хорошо гляжу." — "Хорошо гляди!"

52. Этого человека как звать и как величать?

53. Наверх гляди на гору!

54. Надо веревку завязать.

55. Шапку надо надеть, шубу надо надеть, потом на-улицу
 идти.

56. Я к-чуму ходила, в-чуме посидела, потом ушла от-чума.

57. Я маленькая была, конь был у-нас, два года, ведь запря-

dagā. men̄ k̄ata. m̄, degēt̄tē. de k̄atū. i
men̄zī. '.

58. šab'ā. m t'šumdō, amnō. b'ām t'šumdō. n,
degēt̄tē. uzub'ē. m t'šumdū.

59. t'urā. bar neppetū. 'pi, iit' bar nu'
metē. 'poiū, Bu dette. 'poiū. šo'nu. ' kandtā. 'po-
iū. bar, štōbi šī neñebī. ' . oñe k'uzā. oñe
k'uzā. no. bar ippē. k nēndēbi, bār nēndtū. 'pi'.
xēt' t'ē. z̄ met' t' t' r̄kka mundustī., ā de
ib'ī. da ippē. k nēndtū. 'pi. kūdō. nzab'ā' de-
zī., dē k'urō. r̄tū. 'pi.

60. no' iā. 'pām, zarō. tto dažerb'ā. m, am-
b'ē. m, a dī. bar neniitū. 'pi'.

61. ma'ta šob'ā. m, dem' bar nub'ā. m, de-
gēt̄tē. ma'tē. k̄atā. džurb'ε. m.

62. tējnē. n̄ menā. ēi tō. yunurīā. m, a
tenzī. Džεbaktarā. m. xot' ēi šedē. m, a ta-
rā. r̄tū. 'pām ugā. nda.

63. ugā. nda suvrnō. t'ōñ k'and'xā. ' . šo-
nyam, a men̄ pā. 'ī. amnō. b'ā. m. bērzī. bar

гали, потом пойдет. Я иду, тогда он идет за-мною [= со-мною — А.К.].

58. Залезла на-чум, сидела на-чуме, потом слезла с-чума.

59. Изба ведь горит, люди ведь бегут, воду носят. На-огонь идут ведь, чтобы не горело. Один человек у-другого человека ведь хлеб сжег, всё спорело. Хотел молотилку ставить, а он взял да поджег. Ругались с-ним, он рассердился.

60. Сено накосила, в-зарод свезла, сложила, а он ведь за-горелся.

61. В-юрту пришла, там ведь постояла, потом домой ушла.

62. Сегодня я не работаю, а с-тобой разговариваю. Хотя не тяжело, а устала очень.

63. Очень дождь сильно идет. Я-шла, а я под-деревом си-

šonupa. men kujnē.k^c kuβā.ā. dēn amnō.b'am ,
menā. ēi nunurb'ā. , to nunurb'ī.ubar.

64. men d'zīiē.ñe memb'ē.m, nainū. nai-
nub'ē.m, e dēgēt̄. d'žōrb'am - men nīm
k'utā.mbi, men āirb'ā:m.

65. nukē. i bōzā amnō.ta^opoiu.

66. "kijē.ñe ib'ē.†, Gībr kandogā.†?" -
"mā^oto kandogā.m."

67. "aktšā. nāya." - "iī. a†t'šā. ! a†t'-
šā. igē. , Dāk iakšā. amnō. zittī, akt'šā.ñe
mbīnibuđ itē.†, munō. i mōžne ézittī, ipē.k
izittī. , kōta izittī. , uīā. itē.† akt'šā.ñn
ugē. . aktšā. nāya, tak mbīda ēi itē.†.

68. k^cōta d'žābistē kǎggegā.†. k^cōta ēi
d'žā^opā†, tak i. šō^o mā'nā†!

69. k^canā. ^o t^cupa.nbo, keštō. ^o! ēi kata-
^o†. , tak k^cāštū. i ēššō. ^o! kašt'šī. t iakšā.ñ!
štōbi šobi. i†.

дела. У-меня рубаха красивая, там сидела, меня не намочило,
то намочило поди.

64. Я в-тайгу ходила, песни пела, а потом плакала — мой
сын умер, я жалела.

65. Старуха и старик живут.

66. "Где был, куда пошел?" — "Домой иду."

67. "Денег нету." — "Возьми деньги! Деньги есть, так
хорошо жить. На-деньги что-нибудь возьмешь, яиц можно взять,
рыбы взять, мяса возьмешь на деньги всегда [— А.К.]. Денег
нет, так ничего не возьмешь."

68. Рыбу ловить пошел. Рыбы не наловил, так и иди [? =
не приходи — А.К.] домой!

69. Иди, родню зови! Не пойдут, так зови еще! Зови хоро-
шенько! Чтобы пришли.

70. ēi jakšj̄ kužā, ārdā simā·m'zī: ēi
mol'ā·m mendeštē'! put'šugā. ugā·nda! kul'ō·m
bar - dēi boštū. šonuḡa meṅā. boskondū.
bar māne'tw'po, a mēn ēi k'al'ā·m.

---

70. Нехороший человек, просто глазами не могу глядеть!
Вонючий очень! Гляжу ведь — он сам идет ко-мне. К себе ведь
зовет, а я не иду.

Аго Кюннап
(Хельсинки-Тарту)

КАМАСИНСКИЕ ТЕКСТЫ V Резюме

Публикуемые здесь тексты являются продолжением публика-
ции таких текстов во 2, 3, 13 и 17 томах серии "Fennougristica".

Ago Künnap
(Helsinki-Tartto)

SELKUPIN IIDJÄ-SATU TŠAJAN MURTEELLA VUODELTA 1913

Kai Donnerin muistiinmerkitsemien selkupin kielen tekstien joukosta, joita säilytetään Helsingissä Suomalais-ugrilaisessa Seurassa, olen löytänyt vain yhden tekstin Tšajan murteella. Kyseessä on selkuppilaisen kansallissankarin Iidjän seikkailuja kuvaava satu vuodelta 1913. Kuten muutkin Donnerin selkuppilaistekstit satu on Donnerin käsikirjoituksissa vailla varsinaista käännöstä, vain muutamien sanojen alapuolelle Donner on merkinnyt lyijykynällä suomenkielisiä vastineita, joiden joukossa on myös epätarkkoja tai suorastaan virheellisiä. Olen (enimmäkseen yhdessä Juha Janhusen kanssa) kääntänyt Donnerin selkuppilaistekstit. Tšajalaistekstin mitä pikaisimpaan julkaisemiseen minua on pakottanut asianomaisen murteen aineiston poikkeuksellinen harvinaisuus. Donnerin transkriptiota en ole muuttanut. Tekstin ja käännöksen olen varustanut kaikkein välttämättömimmillä kommenteilla.

Iid'ä t'öl'gdan äld'gagd'sä kuöd't orəbbdž't Iid'an.
I. mēldž' kodda I. uas'led' ā tan mēldž' konnad,
sūrulle kuulle kum pald'kkuan, man or^əb¹ sub^ct'bbau,
tī tam massəm apstəmb'gu nādo. I: kūd'm kodda, táb'n
m't tūāŋ sōd' küddi pāra, kum künn'p sārət, matt'
š'ērna, t'olōnd'žəŋ, I:n äldž'gat əstol nākk'idžet,
apst'gu obd'ldž'et², kaj kūad ēzad. Man tī-ŋoŋ. Kainō
tūzad. Man tūsax I:n mⁿt, man kuatšōd tīri narotm'

Iidjä syntyi, muorinsa-kanssa, kasvatti, vartutti Iidjää. I. koko-ajan nukkui. "I, nouse, mutta sinä koko-ajan nukut! Metsästäen, kalastaen mies kulkee, minun voimani vähenee, heti¹⁴ sinua ruokkia täytyy." I. vain nukkui. Hänen luo tuli kahden hevosen selässä mies, hevosen sitoi, taloon astui, tervehti. I:n muori pöydän kattoi, ruokaa asetti. "Mikä ihminen olet?" "Minä [olen] tataari-ruhtinas." "Miksi tulit?" "Minä tulin I:n luo, minun kaupungin täyteinen väkeni¹⁵ syö

amn**bb**u, kainē apsodi t'anguan. k^uōt'k'gu³ mēgga,
 suo**ē**ned⁴, man tūsaŋ tan kosedd²go, mād²rnaŋ tēgga,
 kuanb²ned mēgga. (I.) Mast² kuadd²laŋ pālgāl²G as
 kuadd²zaŋ äldžogannase sitēui n⁵ kuannēn²mand. kuallaks.
 I. uas²ŋ inne. I. t'abb²lē ūbaraŋ. I. äld'ogadd²ne :
 tan ē t'abb²tk², kuallei sitēui! tIⁱ-ŋoŋ t'areŋ :
 sitēlise kuannēdd²zaŋ. I. ĩdd²t pāggort², ĩrt sapoi.
 Pōne tšadd²zāt. I:m t.-ŋoŋ pōskad² omd²ldžet ai äld'rgat
 omd²ldžet pōskad², ai rādom omdak²⁶, t.ŋ. pōskam
 tšag²džet. t-ŋ. ūbreret kyēšse. t-ŋ. tādərət mātχ²dd²,
 kunnəŋ ali kāuŋ tšādž²sat, tūle mātχ²dd² talle mēD²rat.
 I. mätt² sērlei äld'rgadd²se sād²-kōn. Mätte sērlut,
 t.ŋ. I:m mätt² tuldžet t-ŋ. paiadd²ne t'areŋ istol
 náķ²ķ²algu. t-ŋ. paiat istol nákkeldžet. t-ŋ. I:n
 udənd² kuat'on orānnet, ĩstoldž²omd²ldžet⁷, I:n äld'rgat
 ai ĩstoldž² omd²ldžet. t-ŋ. I:n ĩrtšabb²le ai apst²abb²
 b²le āmDān. aurnəŋ, ĩrəŋ. t-ŋ. I:n m²nd mād²rn²ŋ.
 t'a I. tan sobb²le omd²kubbənend, kuddar kuatš²ōŋon
 narōd amnamnaŋ. sūrum as kuatš²ād kuddar. I:n m²nt toi

ei-mitään, ruoka puuttuu¹⁶. Kulkisitko luokseni, hyvä olisitko?¹⁷
 Minä tulin sinun takia, pyydän sinua, että-kulkisit luokseni." "Kah-
 den kuljen, yksin en kulje." "Muorisi-kanssa kahden kulkisitko?"
 "Tulen-kulkemaan." I. nousi ylös. I. valmistautua alkoi. I. muoril-
 leen: "Sinä hei¹⁸ valmistaudu, kuljetaan kahden!" Tataari-ruhtinas
 sauoi: "Teidän-kahden-kanssa kuljen." I. jousensa, rumpunsa otti
 mukaan. Ulos lähtivät. I:n t.-ruhtinas ajoneuvoon istumaan-asetti
 ja muorinsa istumaan-asetti ajoneuvoon, ja viereen istuutui. T.-r.
 ajoneuvon sulki. T.-r. lähti takaisin. T.-r. kuljetti taloonsa, kauan
 tai lyhyeen kulkivat, tullen taloonsa ehtien saapuivat. I. taloon astui
 muorinsa-kanssa kahden. Taloon astuivat, t.-r. I:n taloon vei, t.-r.
 akkansa käski¹⁹ pöydän kattamaan. T.-r. I:n käteen, kaulaan tarttui,
 pöytään istumaan-asetti, I:n muorin myös pöytään istumaan-asetti.
 T.-r. I:ää juottaen ja ruokkien istui. Söi, joi. T.-r. I:ää²⁰ pyysi: "Hei
 I., sinä loitsimaan jos-istuisit, kuinka kaupungissa väki syö." Eläintä
 ei [ole] — kaupunginsa kuinka [syö]? I:ää varten²¹ tuolin²² asetti t.-

pō tšangḡddʹt t-γ. I. pḡggərʹt orāldžʹt, I:n āldʹʹgat
 inne uasəŋ. I:m āldʹʹgat orannət toj-pōddʹ omdaldžet.
 I. pḡggərʹt tūddʹ p^uūtšət. I. p.rʹtʹ kḡttelgut lāgol-
 gut. pḡggər mūžigun, I. p.rʹtʹ mōlle ūbərət. p. mūžʹb-
 bʹle ūbərəŋ. I. p.rʹtʹ mōnnət, I. kobdʹnnonm inne
 uazəidžʹle ūbʹrʹŋ pḡggərse. K-nomdʹ tšanneddžēlʹŋ. I.
 sēldʹʹ zʹiḡŋle pḡggərʹt mōnnət i k-nomd as mitəŋ. I.
 kyēsi tʹūtʹtʹou. I. āldʹʹgaddʹnē tʹārəŋ nū āldʹʹga
 skutšal tšēddšəŋ, saltšpōdtʹ nāndžou korəd pādʹše nān-
 džou korəd tūdi pounolmʹ pus sḡgənīŋ inne nomdʹ
 ūdʹtʹ⁸. I:n āldʹʹgat tūdi kādōm provadigle tādʹʹrət inne.
 I:n pounol nomdʹ mādərənəŋ : t-γ:n narot kain amnʹbba.
 Nom tábʹn mʹndʹ tʹārəŋ, tábʹla nomdʹ vḡrəŋ ēmmat nom
 ūdʹʹtʹstʹ kuələm i sūrum (ūdʹʹlʹəs) pʹēŋgʹm, ātʹʹm ūtēd-
 džet. nom. tī tam pāralga kuēse tab pāralle ūbʹʹrʹŋ,
 tūdi pounol kuēsse tšādžəŋ, I:n āldʹʹgat nā kətəm
 kuddar ēs kuēse pelle tādʹʹret. tūdi pounol tūle
 mēdəŋ, tūdi pounoləm kwēse pānnəD. I:n nāndžəm toŋgose
 sūnnət mḡgase. ssulle maltšət. I. inne uasəŋ. I:m mū-

r. I. rumpuunsa tarttui, I:n muori ylös nousi. I:ään nuoriinsa tarttui,
 tuoliin istumaan-asetti. I. rumpuaan tuleen-päin kuumutti. I. rum-
 puuan löi, liikutti, rumpu soi, I. rumpuaan lyödä alkoi. Rumpu soida
 alkoi. I. rumpuaan löi, I. hopeataivaaseen ylös nousta alkoi rummuu-
 kanssa. H.-taivaaseen lähti. I. seitsemästi yöpyen rumpuaan löi ja
 h.-taivaaseen ei saapunut. I. takaisin tuli. I. muorilleen sanoi: "No
 muori, ikävöitkö?" Puhui: "Lattialle²³ vatsani leikkaa-auki, veitsel-
 lä vatsani leikkaa-auki, paskaisen mahalaukkuni²⁴ antaa kohota ylös
 — taivaaseen lähetä!" I:n muori paskaisen mahan saattaa kuljetti
 ylös. I:n vatsalaukku jumalaa pyysi: "T-r:n väki ei-mitään syö." Ju-
 mala hänelle²⁵ sanoi: "He jumalaan uskomaan jos-tulisivat, jumala
 tulee-lähetämään kalaa ja eläintä, (tulee-lähetämään) kuivattua-
 kalaa, poroa lähettää." Jumala: "Heti¹⁴ palaa takaisin!" Hän palata
 alkoi, paskainen mahalaukku takaisin lähti, I:n muori sitä maha
 -- miten oli [ennen] — takaisin pistäen pani. Paskainen mahalauk-
 ku tullen saapui, paskaisen mahalaukun takaisin pisti. I:n mahan
 silkillä ompeli, neulalla ommellen lopetti. I. ylös nousi. I:n pe-

zaldžatt⁹. I:n äld⁹gat uD⁹ä⁹d⁹ müs⁹ldžet. t-*y*. istoldž
 I:m omd⁹ldžet. I:n äld⁹gat omd⁹ldžet. i⁹erle⁹ ūb⁹rat
 t-*y*. pai⁹add⁹nē t⁹araj nēl tatte, I:n m⁹nd omdaldžet,
 nēu mikkou I:n m⁹nd, pušai I.se illa⁹č⁹, kot⁹ Im
 kokküiak, kot⁹ nēm kok⁹k⁹U⁹iak. t-*y*:n narot kuelle ūb-
 raj kot⁹ kuol ku⁹lle ūb⁹radat, kot⁹ sūrum kuelle
 ūb⁹radat. I. sēld⁹aj s⁹ēng⁹le šeraj i aurnaj, t-*y*.
 ild⁹a ku⁹še ku⁹add⁹akk⁹šaj tš⁹uōtšou teišās⁹u, tš⁹uotšou
 teišaptau. t-*y*. kum⁹ kūrāldž⁹t künnam taktöldž⁹gu i
 taktöldžalt. tš⁹ē⁹fi matt⁹ karēt⁹nd⁹ I. ild⁹add⁹se
 prastitš⁹an i passadd⁹se prastitš⁹an. pajat azadd⁹se pr.
 i add⁹se pr. pōne tš⁹atš⁹at. t-*y*. nēmd⁹ pōne prava-
 žai⁹iba, t-*y*. pajat nēmd⁹ pōne pr. tī tam I. pai⁹add⁹
 utōud orānned tš⁹ēng⁹i mādi karēt⁹nd⁹ omd⁹ldž⁹t. tī tam
 I. ās⁹nnaj I:n äld⁹gat tš. m. karēt⁹nd⁹ ai k⁹ōtšoldž
 obdžatt⁹. t-*y*. kummedet¹⁰ kūt⁹rabb⁹agu, tš⁹adžat, ūbāt.
 kunnā kau⁹ tš⁹ādž⁹sat, tūle mētatt⁹, I:n māt⁹, kūt⁹r
 künnam sārət, I. pai⁹adde utōudd⁹ orānnēt māt ūbak⁹.
 I:n ā-t māt⁹ uGon s⁹ēr⁹n⁹. I:n pajat māt⁹ sēr⁹n⁹.

si I:n muori, kätensä pesi. T-r. pöytään I:n istumaan-asetti. I:n
 muorin istumaan-asetti. Juoda²⁶ alkoivat. T-r. akalleen sanoi:
 "Tyttäresi tuo, I:n luo istumaan-asetta, tyttäreni annan I:lle²¹, an-
 taa I:n-kanssa elää²⁷, paljon poikia²⁸ he-kaksi-tuottakoon, paljon
 tyttäriä²⁸ he-kaksi-tuottakoon!" T-r:n väki pyydystä alkoi, pal-
 jon kalaa pyydystä alkoivat, paljon eläintä puudustaa alkoivat. I.
 seitsemästi yöpyen joi ja söi. "T-r. appi, takaisin kuljen, maatani
 ajattelin, maatani ikävöin." T-r. miehensä käski hevosen valjas-
 taa ja valjasti katettuihin talollisiin²⁹ vaunuihin. I. appensa-kanssa
 hyvästeli ja anoppinsa-kanssa hyvästeli. Akkansa isänsä-kanssa h.
 ja äitinsä-kanssa h., ulos kulkiivat. T-r. tyttärensä ulos saattoihan,
 t-r:n akka tyttärensä ulos s. Heti¹⁴ I. akkansa käteen³⁰ tarttui,
 katettuihin talollisiin vaunuihin istumaan-asetti. Heti¹⁴ I. astui, I:n
 muori k. t. vaunuihin myös viereen istuutui. T-r. miehen antoi
 kускаamaan, kulkiivat, lähtivät. Kauan [tai] lyhyeen kulkiivat, tullen
 saapuivat I:n taloon, kuski hevosen sitoi, I. akkansa käteen³⁰ tarttui,
 taloon he-kaksi-lähtivät. I:n muori taloon edellä astui. I:n akka

I:n äld^ogat istol nákkaldžet, I:m istoldž omd^oldžēt,
 8rtšebb^ole ūbərət. apstəbb^ole ūb^orēt, sēld^o sⁱēng^ole
 9rle āmdat, 9rle aurle maltšat. I:n pajat ī koddžt,
 níē koddžt. Im kotase tīm sattet, t'ākkase níēm tā-
 bārēnnet. ānilelodd^o11 i ān uarkkēddžēleŋ i tšistārdo^o12
 ēl^odd^o13 I.

taloon astui, I:n muori pöydän kattoi, I:n pöytään istumaan-asetti,
 juoda alkoivat, syödä alkoivat, seitsemästi yöpyen juoden istuivat,
 juoden, syöden lopettivat. I:n akan pojat³¹ nukkuivat, tyttäret³¹
 nukkuivat. Pojat³² koukulla tänne veti, haarukalla tyttäret³² pois
 työnsi. Todella elää ja todella oleskelee Iidjä³³, ainaisesti elää I.

H u o m a u t u k s i a

- 1 ~ or^om.
- 2 ~ omd^oldžēt.
- 3 ~ k^uöt^o kubb^onēⁿd.
- 4 Oikeastaan suoi^o ēned.
- 5 Oikeastaan kai sit^ouin.
- 6 ~ obdāš^o.
- 7 Oikeastaan 9stoldž^o omd^oldžēt.
- 8 Korjaus pus sīg^onīaŋ inne nomd^o ūd^ot < nomd^o ūd^ot
 pus sīg^onīaŋ inne.
- 9 Ehkä i^o 9rle.
- 10 Oikeastaan kum^omeddet.
- 11 Oikeastaan ānil^o ēl^odd^o.
- 12 Oikeastaan ehkä itš^o istārdo.
- 13 ~ ēlat (tai ēlatd^o).
- 14 Sananmukaisesti suunnilleen 'nyt tämä'.
- 15 Oikeastaan suunnilleen 'koko kaupungin väki'.
- 16 Tarkoittaa, että he eivät voi syödä, kun ei ole ruokaa.
- 17 Oikeastaan suunnilleen 'olisitko niin hyvä ja tulisitko luokseni?'

- Tekstissä on näkyvissä infinitiivi 'kulkea', konjunktiiivi on lisätty rinnakkaismuotona (ks. huom. 3).
- 18 'hei' on aika epävarma tulkinta.
- 19 Itse asiassa 'akalleen sanoi'.
- 20 Sananmukaisesti 'I:n luo', s.o. kääntyi pyynnöllään Iidjän puoleen.
- 21 Sananmukaisesti 'I:n luo', s.o. Iidjälle.
- 22 Itse asiassa yhdyssana, jonka jmlkiossa tarkoittaa 'puu'.
- 23 Itse asiassa yhdyssana ('kantopuu').
- 24 Sananmukaisesti 'ruokatorvenmäni'.
- 25 Sananmukaisesti 'hänen luo'.
- 26 Ehkä 'ja juoda' (ks. huom. 9).
- 27 Todennäköisesti imperatiivin du.2.p. ('he-kaksi-eläköön').
- 28 Itse asiassa sg.akk.
- 29 Itse asiassa (virheellisesti?) 'taloon'.
- 30 Itse asiassa prosekutiivi (suunnilleen 'kätensä-kautta').
- 31 Itse asiassa sg.nom.
- 32 Itse asiassa sg.akk.
- 33 Ks. myös huom. 12.

Аго Кюннап
(Хельсинки-Тарту)

СЕЛЬКУПСКАЯ СКАЗКА ОБ ИЙДЕ НА ЧАЯСКОМ ДИАЛЕКТЕ С 1913 ГОДА

Резюме

Среди селькупских текстов, записанных Кай Доннером и находящихся в Хельсинки в Финно-угорском обществе, я нашел только один текст на чаяском диалекте. Это — сказка о похождениях селькупского национального героя Ийди с 1913 года. Эта сказка, как и другие селькупские тексты в рукописях Доннера, не снабжена, собственно, переводом, лишь под некоторыми словами Доннер написал карандашом финские соответствия, в числе которых имеются также неточные и даже ошибочные. Я перевел (большой частью совместно с Юха Янхуненом) селькупские тексты Доннера. На как можно срочное опубликование чаяского текста меня подталкивала скудность материала по данному диалекту. Транскрипцию Доннера я оставил неизменной. Текст и перевод снабжены мною самыми необходимыми комментариями.

Eduard Vääri
(Tartu)

ALFON BERTHOLDI JUTUSTUSI

“Fenno-ugristica” 15. numbris (1989) ilmus neli Vaide liivlase Alfon Bertholdi jutustust ja väike kimp vanasõnu, mis olid kogutud 1988. a. Käesolevas jätkatakse samal aastal kogutud ainekogu avaldamist.

vanà zùonkõ štukiD

v^uol sel'li pⁱeri mieZ / ku^sis sùonkõ // un tä'mmân v^uol
diezgan sūr kōranD // un tä'mmân v^uol maksāmōst pāgin renõ i'l sie
kōranD / un dūonigõ / sieš pagāsts va'lstā v^uol maksāmōst // ni ta
meļliz ne'i / ku ta bro'utšõb dūonigõ / sis ta kizüb dūonikstā /
mikšpⁱerāst tä'mmân um ne'i pāgin maksāmōst i'l sie kōranD // ni ta
kizüb sie kēra vⁱedājizõn / kui ne'i vejb vēlda / ku sⁱedā tiep sküol
// ku ta v^uolks sküolā lā'nD / sis tā'mmân āb v^uolks maksāmōst
// nē / ku sel'li sⁱe azā um //
sis ta bro'utšõp k^uodāi un ta kⁱtõp nāizõn / las paņģõ lēbak^uõ
/ ta lā'p sküolā // sis sküol v^uol k^uõstingõ sieš āigās //

Vana Zūonkõ tükid

Oli selline peremees, kutsuti Zūonkõ. Tal oli küllalt suur talu. Ja ta pidi maksuma küllalt palju renti talu eest. Tuli maksta Dundagasse vallavalitsusse. Siis ta mõtles (nii), et ta sõidab Dundagasse ja küsib Dundagast, miks ta peab nii palju maksuma talu eest. Siis ta küsib seda raamatupidajalt, et kuidas võib nii olla, et ta peab nii palju maksuma. Raamatupidaja ütleb, et seda teeb kool. Kui ta oleks kooli läinud, siis tal ei oleks olnud maksmist. Nojah, siis selline on asi.

Siis ta sõidab koju ja ütleb naisele, et see paneks leivakoti, ta läheb kooli. Siis kool on olnud Kostrõgil sellel ajal.

ni-ta üõndzõl lã'v k^uõstrõgõ sküolõ // sküolmēstar kiitõB / ku
o'bbõ um pa-tuõD // un äb-nidõD / ku o'bbõ / ta lã'p-k^uodai //
t^uoiz-üõndzõl ta lã'b jo varãD / siz-lib juvist // a'iz-lã'p-sküolõ/
sküolmēstar kiitõB / ku um tegiz pa o'bbõ tuõD // ni-ta k^uõlmõz
üõndzõl lã'B / ku kiela kõ'tõks um juõõ / un siz-ne'i äb-vej velda
obbõ // a'iz-lã'b k^uõlmõz-üõmõG / amãd äigdõl atõ pi'mdõD //
klopüb lã'p-tagãn / nuõtãp sküolmēstar i'zõ // sküolmēstar nã'B
/ ku sie miẽkkõks äp-sõ kērdõ // sküolmēstar kuõsüp-si'llõ /
las-tulgõ si'llõ // un siz ni sküolmēstar irgõp-kiitõ / mikspⁱerãst ta
um pa o'bbõ / ku tãmä ne'i kiela-pⁱerõ pa-o'bbõ äb-üo at-tuõD
/ bet äigastõd atõ pa je'nnõ / ku ta um pa vanã miẽZ / ku tã'mmõn
v^uõlks veõD sküolõ lēmõst / ku ta um nuõr veõD //

no / pierimies-kiitõB / ku ne'i sⁱe aza um // sis-ta lã'p-k^uodai
tã'giz // bet ne'i ka si'gzi pi'mõ ka um / ni ta i't-kabãl um pa-tuõD
/ ta maõnõB / ku miõgi aza aküb jalõ tã'mmõn / ni-ta va'ntõ mõzõ/
mis-sãl ni um / sūr lãnga-kⁱerã mõõõ // ta vetãp-sⁱe kⁱerã mõõõ/
ta vetãp sⁱe kⁱerã i'zõ / panãB kabãtõ // ni ta at-tulãB k^uodai /
ni-ta va'ntõB / un vãndap-sⁱe kⁱerã vãldis / pägin külda-rõõ sizãl
// un ne'i ta / vanã züõrkõ / sküol lã'tõ rikkõks sai //

Siis ta läheb hommikul Kostrõgile kooli. Kooliõpetaja ütleb, et on tulnud hilja. Ja ei midagi, kui hilja, siis ta läheb koju. Teisel hommikul läheb ta varemini, siis läheb paremini. Läheb kooli, kooliõpetaja ütleb, et on jälle hilja tulnud. Siis ta kolmandal hommikul läheb, kui kell on kahe lähedal, siis ju ei või olla hilja. Läheb kolmandal hommikul, kõik kohad on pimedad. Klopib akna taga, ajab kooliõpetaja üles. Kooliõpetaja näeb, et selle mehega ei saa hakkama. Kooliõpetaja kutsub sisse, tulgu sisse, ja siis kooliõpetaja hakkab rääkima, miks ta on hilja, et ta ei ole kella järgi hilja tulnud, aga aastaid on palju, et ta on vana mees, et ta oleks pidanud kooli minema, kui ta oli noor.

Noh, peremees ütleb, siis nii on see asi. Siis läheb ta koju tagasi. Aga on ka sügisel pime olnud, siis ta on üht tükki tundnud, ta märkab, et mingi asi puutub jalga talle, siis ta vaatab maha, mis seal siis on: suur lõngakera maas. Ta võtab selle kera maast, ta võtab kera üles, paneb taskusse. Siis tuleb ta koju, siis ta vaatab, arutab kera lahti: palju kuldraha sees. Ja nii on tema, vana Züõnkõ, koolis käies rikkaks saanud.

züonkõ p¹erimieZ / täunä v^uõj stukit_päl / ta nei iz me¹liz
 midèD / ku midèd um ti'enõst // tä'mmõn v^uõj peis un neist ka //
 ni_ta e¹däk so¹lõn peis neitsäks / laz_lä'kkõd ibizi kütõm // säl iz
 randa_jus äp_kouõn um s¹e nit // no nei / miigi kgrandõst kaks
 kilome¹tõrt jarä // ni peis ne'itskäks / vetäb ibist um vi¹bõD siemõ //
 ni_ta me¹lõB / sis s¹e p¹erimieZ / lēu¹st va'utõn; mis ne säl tiebõD
 // ni ta pugub va'nlõm / i'bbist attõ jalgad vi'zõ pandõ k¹eütkäks
 / peis neitskäks iz ma'ggõõD skintõd / un tu'l paläb u'llõpē'õn //
 ni_ta me¹lõB / ku ni veiks näntõn midagõst n^uo_tie¹dõ // ta vetäb
 un iz_ellap tulda laigald un vetäb je'ugõ / valäB sidämõ sie tu'llõn
 // iz n^uo_e'dõp põ'az un astäB sil'õ sie je'u'g_päl // vetäp_sis
 pi¹kä stok / un ni rõs'ki kolb nedi ja'l'gi // peis ne'itskäks sõbõd
 virgõ / un va'ntõõD / põjaz_ristiõG pi'õp tu'l sizäl / ku s¹e äb_üo
 riktig ristiõ / sie um miigi äb_juvä ristiõG // ni ne iekkõõd il'zä /
 ni um a'ilõnäst p¹erimie jürõ / ni_m vetämõst ibizi / astämõst ibizõn
 sälg un ne a'ilõbõD kaks kilome¹tõrt sie p¹erimie jürõ // bet p¹erimieZ
 nä'B / ku nei ni um / ni tä'mmõn sõmõst e'z'mõks k^uodäi // ni_ta /
 tä'mmõn sõmõst e'z'mõks k^uodäi // ni_ta / tä'mmõn äb_üo aigõ õriini
 v¹e'ddõ sälgõ / ta nei iz vetis käd'dõ un a'ilõb je'tspe'diõn pi'ts tuoista
 r¹ekkõ / tä'mmõn um sõmõst e'z'mõks k^uodäi / las peis neitskäks
 äp_tiedaG /

Züonkõ peremees, tema oli tükkide peale, ta siis ise mõtles
 midagi, et midagi on tarvis teha. Tal oli sulane ja tüdruk ka. Siis ta
 ühel õhtul saatnud sulase tüdrukuga, et mingu hobuseid karjatama.
 Seal ranna juures mitte kaugel on heinamaa, no, talust nii paar
 kilomeetrit eemal. Siis sulane tüdrukuga võtab hobused ja viivad
 sööma. Siis ta mõtleb, siis see peremees, vaja minna vaatama,
 mida nad seal teevad. Nii ta hiilib vaatama: hobustel on jalad
 kõitega kinni pandud, sulane tüdrukuga magavad küünis ja tuli
 põleb väljaspool. Siis ta mõtleb, et võiks nendele midagi teha. Ta
 võtab ja heidab tule laiali ja võtab liiva ja valab tule keskele. Ise
 võtab paljaks ja astub sisse liiva peale. Võtab siis pika toki ja
 natuke puudutab neid jalgu. Poiss tüdrukuga ärkavad ja vaatavad,
 et paljas inimene seisab tule see, et see ei ole õige inimene, see on
 mingi mitteheha inimene. Siis nad hüppavad üles, siis on vaja joosta
 peremehe juurde, tuleb võtta hobused, istuda hobusele selga, nad
 kihutavad kaks kilomeetrit peremehe juurde. Aga peremees näeb,
 et nii on, et ta peab enne saama koju. Ta peab enne saama koju.
 Siis tal ei ole aega rõivaid selga panna, ta võtab need niisama kätte
 ja ruttab edasi mõõda teist teed. ta peab esimesena saama koju, et
 sulane tüdrukuga ei saaks teada,

ku ta um sⁱe sili // bet tä'mmæn tulab a'ilis i't korantⁱⁿ p'idd^z /
 un sāl um iks miez is. tuud ul^z // sⁱe nā'B / ku iez^z a'ilis^z p^ojaz
 rist^{ing} / ku sⁱe āb. ūo jeyā rist^{ing} // siz ne'i ādagiz jārā / a'ilis
 tu'bb^z s'il^z / un neka nānt āgastiz / iks piški tubā / un sāl v^ujl
 lod^z sa^z pa^zndat pi't's ka'nt^z / un senda^z potād pāl^z // miez ni
 a'ilis^z s'il^z jūok^z // ne'i senda^z potād um amād rist^z / mis sāl
 al^z n^uo^z pa^zndat / perand pāl moš^z / ni um senda^z ul^z / rist^z
 ka'l'k^z // nai lapst^z ka ma'g^z tubās // ne al^z jārā ādag^z //
 ni ne ka vi^z / miez^z um jārā ādag^z / ku āb vej pa^z rekānt^z // nei
 v^ujl jārā ādakt^z amā ent^z aim //

un pⁱerimies tom^zer sai k^uolai / nei lids sⁱes a'iks^z / ku v^ujl^z jus
 p^ujs neits^z // un kit^z sⁱe pⁱerimien / miz^z ne at^z iez^z nā'nd^z
 // pejs kit^z nei / ku sⁱe āb. vej v^zlda t^uoiz / ku sis^z sel'i āb. jeyā
 rist^{ing} v^ujl^z tu^znd // un pejs neits^z embit is. tu'od lā'z ibizi
 kāits^z // pⁱerimi'en v^ujl' sūr rekānt^z / ku sⁱe nānt^z nei i'z um
 pa^znd / un ni je'd^z p^ed'in sel'i^z a'zdi āb. lī // (13.05.1988)

et tema on süüdlane. Aga tal tuleb rutata ühest talust mööda, seal on üks mees tulnud välja. See näeb, et öösel jookseb paljas inimene, et see ei ole õige inimene. Siis ta ehmatas, tormas tuppa sisse. Aga nagu nendel aegadel, väike ruum ja seal olid kastid pandud mööda ääri ja piimapütid peale. Mees tormab sisse joostes. Siis piimapütid ja kõik nõud, mis sinna on pandud, pöranda peale maha ja siis piim välja, nõud katki. Naine lastega ka magavad toas, need on ära kohkunud. Need ärkavad ka üles, mees on ehmunud, nii et ei suuda rääkida. Nii oli ära ehmatanud kogu oma perekonna.

Ja peremees ka jõudis koju nii samal ajal, kui olid kohal ka sulane tüdrukuga. Ja ütlevad peremehele, mis nad on öösel näinud. Sulane ütleb nii, et see ei või olla tõsi, et siis selline mittehea inimene olevat tulnud. Ja sulane tüdrukuga ei tohi enam minna hobuseid karjatama. Peremehel on vaja rääkida, et ta ise on seda teinud ja et edaspidi selliseid asju enam ei juhtu. (13.05.1988.)

ma mä'dhB / ku ma v^uol' sel'i polakkZ / siz_ jo mäd randas
 vejist ka'l'd'i un pägin liväl un v^uol'id ka letlist / kis vejist // ja sis
 si'gZ v^uol' sur ve'ijimi / ja vejist ve'rdaks / ja vejist bret'liži // ja sis
 ka ne'i v^uol' / ku si'gZ i'tsid v^uol' jeyä ve'ijimi / ku pu'giz leit's'
 tül / siz_ v^uol' pägin ka'l'd'i // ja siz_ jo kalämi'ed lekstä mⁱerrd / ku
 sie äiga v^uol' / ku veiz lä'dd // munda_ kejd v^uol' ka / ku diezgan
 sür tülaks leks mⁱerrd // ja nei kejd pu'gis päva_ sidam tül / sie um
 mä'ddän mō_ tül' / ja v^uol' nei / ku v^uol' tövaZ // ja sie uon'd'äl
 v^uol' vä'ggi knass ka'l'd'i amäD kalä_ mi'edän // agä päva_ päi tül'
 veiz_ joud ja v^uol' nei / ku kalämi'edän v^uol' vantimst / agä
 vejb lä'dd mⁱerrd / agä äp // ja kalämi'ed me'list / ku äb_ ve' lä'dd /
 ku um sür tövaZ / las_ kil vejk me'sä_ tül' // agä v^uol' kil le'mst
 diezgan kōugn ve'gidi e'tam // ja ne'i kalämied ist lä'tt sie e'dän
 ve'gidi e'tam // ja siz_ mä_t_ kiläs v^uol' iks sel'i kalämiez / ja sie
 kiitB / le'mst um e'tam ka täm e'dän ve'gidi / ka'l'di un pägin /
 le'mst e'tam // ja ne'i ne_ sidist ve'gidi lai'j un lekstä e'tam ve'gidi
 mⁱerrd // ja ne'i perin tuld jevist leks // agä sis / ku ne_ jeyä kabäl
 v^uol'id brg'utsän / sie tirmanän *sergi matizän* tül' n^uo_ viškis

Kalade püüdmine

Ma mäletan, kui ma olin selline poiss, siis ju meie rannas püüti kalu ja paljud liivlased ka olid ja olid ka lätlased, kes püüdsid. Ja siis sügisel oli suur püük ja püüdsid võrkudega ja püüdsid räimi. Ja siis nii ka oli, et sügisel oli alati hea püük, kui puhus läanetuul ning siis oli palju kalu. Siis läksid kalamehed merele, kui oli selline ilm, et võis minna merele. Mõnikord oli ka, et mindi küllalt suure tuulega merele. Kord siis puhus keskpäevatuul, see on meil maatuul ja oli nii, et oli torm. Ja sel hommikul oli väga hästi kalu kõikidel kalameestel. Aga päevapeale võttis tuul hoogu ja oli nii, et kalamehed pidid vaatama, kas võib merele minna või mitte. Ja kalamehed mõtlesid, et ei või minna, et on suur torm, kuigi on metsatuul. Võrke laskma minna tuli küllalt kaugemale. Ja nii ei läinud kalamehed sel õhtul võrke merre laskma. Ja siis meie külas oli selline kalamees, ja see ütleb, et tuleb minna täna õhtul merele võrke laskma, kalu on palju, tuleb merre lasta. Ja nii nad sidusid võrgud laeva ja läksid võrke merre laskma. Ja pärituult läks hästi. Aga siis, kui nad olid tükk maad sõitnud, tüürimees Sergi Matisel viskas tuul

kibär mⁱerrⁱ / ja ni ne tostⁱ sođⁱ sⁱe kibär k^a'ddⁱ un kierist loja
 imm^r // ag^a t^ul v^uol' ne'i ve'ggi ja lainid ne'i surD / ku piški
 mat^or is-sejⁱta lajⁱ vas^e laimidi aijⁱ / ja is-sotⁱ emmit aigⁱ pe'd'in
 // ja ni ne ne'istⁱ / ku atⁱ nälaimas / ap-sotⁱ embit aigⁱ en't's
 jo'utⁱks // ja pa-vonⁱstⁱks v^uol' s^anagⁱl at-bro'ut'sⁱn k^uoiG /
 kis vetis ka'ldi // ja kalami'ed nuštist skuottil i'ldⁱ aigⁱ tufkamis /
 ja k^uoig ne'is ku kalami'ed at nälaimas // sis sie vetiz aⁿkar i'ldⁱ ja
 lek^s kalami'ed^m a'bbⁱ // k^uoig jo iz-vej aigⁱ n^uo-vi^e kalame'd'i /
 kalami'ed eitⁱ k^uoik-päl amä ie / nei v^uolⁱ ka'izist ja k^uoik-päl
 ne kūjastist q^riini ja ändist näntⁱn lemd'i tē jüodⁱ / ja ne'i ne amäd
 ie v^uol'tⁱ k^uoik-päl // ja äigas naist äb-vejitⁱ sa-v^uodⁱ me'd'i
 k^uodai / melⁱad / ku mi'ed atⁱ jarä upändⁱ // naist kitⁱad
 ne'i um ne nälgalistⁱn / kis pägin t^obⁱad / ni ne atⁱ pägin s^onⁱad /
 ni näntⁱn um tufkam jüs // ag^a siz üonⁱ'zä t^ul v^uol' ienD piškizⁱks
 / vo'ilizⁱks ja sis kalami'eD säitⁱ veñdzistⁱ aigⁱ // ja kalami'ed ja
 naist v^uolⁱ luštigⁱ / ku ve'l mi'ed atⁱ je'ltsⁱ //

ja s^al äb-v^uolks tirmarⁱn sⁱe t^ul äb-v^uolks p^ugan sⁱedä kibär
 mözⁱ/äp-tieda / kui v^uolks veñD // sie-kerD tikkiz j^evist lopiz //

kübara merre. Ja siis nad tahtsid kübarat kätte saada ja keerasid paadi ümber. Aga tuul oli nii tugev ja lained nii suured, et väike mootor ei suutnud paati vastu laineid ajada ja ei saanud enam ranna poole. Ja siis nad nägid, et on õnnetuses, ei saa enam randa oma jõududega. Aga õnneks oli Sänagile sõitnud laev, kes võttis kalu. Ja kalamehed tõstsid kaitsepõlle üles aeru otsa ja laev nägi, et kalamehed on hädaohus. Siis see tõstis ankru üles ja läks kalameestele appi. Laev ei võinud ju randa kalamehi viia, kalamehed jäid laevale kogu ööks. Nad olid märjad ja laeval kuivatasid nad rõivaid ja neile anti sooja teed juua. Ja nii olid kõik kogu öö laeval. Aga rannas naised ei jõua mehi koju ära oodata, mõtlevad, et mehed on uppunud. Naised ütlevad, et nii on vaestel, kes palju tahavad, nüüd on nad palju saanud, nüüd on nendega lõpp käes. Siis aga hommikul tuul oli jäänud väikeseks, nõrgaks ja siis said kalamehed õnnelikult randa. Ja kalamehed ja naised olid õnnelikud, et mehed on veel elus.

Kui seal tüürimehel ei oleks tuul puhunud peast mütsi maha, ei tea, kuidas siis oleks olnud. Seekord lõppes kõik hästi.

sⁱe mo^o tul / ne läinid att^õ sa^hgd^õD / ne spⁱšid valä^õd // ja sis
pⁱer^r'i // kis um kou^õg^õn randa just j^rä / ne läinid valä^õd neⁱ ku
välda mo^o //

ku ma ve^jz / mä^õdd^õn v^uolⁱs ve^rg^õd eⁱtt^õd kou^õg^õn randa just
jarä / pilist s^õr^mõ vaⁱtt^õ / ja il ie v^uolⁱ nuz^õn s^õr tövaZ // m^eg
le^ks^mä randⁱ ja koväⁱtizim / mis ni tieks / lä^õ'ks ve^rg^õ tagän //

aga m^eg meⁱliz^õm / k^õlⁱm lä^õ'd / agä ni lⁱb / ku äb^õ veⁱ // ja
m^eg le^ks^mä / agä ku sain^õ jo kou^õg^õn pu^õlšt mierda / siz^õ neⁱzm^õ /
ku mⁱer um välda ne^õ ka i^ks öra ja munt meⁱlist / bro^õ'uts^õm^õst
tä^õ'giz / laz^õ ve^rg^õd i^eb^õd / ku set s^õb^õ aig^õ // agä munt kⁱl^õst /
kou^õg^õn äb^õ u^õt^õ ve^rg^õd / k^õlⁱm lä^õ'd / agä s^õb ve^rg^õd k^õ'dd^õ //
ja j^õs^õ sai / merk^õ veⁱz n^uo^õ akk^õ ja vⁱediz^õm ve^rg^õidi // sⁱlkidi
v^uolⁱ pägin / r^uoⁱkkiz^õm vⁱe^õ'dd^õ sie^õ pⁱer^õst / ku tul i^tsi^õ'd ei jo
s^õr^õ'ks // siz^õ bro^õ'utsiz^õm aig^õ / agä mat^õr ka v^uolⁱ pa v^õ'li /
is^õ s^eitta laⁱj^õ väst^õ t^õld^õ // siz m^eg k^õlⁱzn^õ aräks äb^õ väst^õ /
bro^õ'uts^õ k^uolka pu^õl ja sis^õ kⁱeriz^õm tegiz aräks i^ra pu^õl // ja m^eg
iz^õ veⁱm^õ ma^õ'n^õ / ku löja lä^õ'b je^õ'dd^õ p^edin // agä sis pⁱeriz^õ'ks
veⁱzm^õ m^õ'n^õ / ku löja lä^õ'b aig^õ p^e'din // siz v^uolⁱm^õ riemlist / ku
ni sie^õ reⁱd s^õm^õ tegiz veⁱdzist^õ aig^õ.

selⁱ'i jo sⁱe kalä^õ mⁱe tie um //

See maatuul, lained on tihedad, need tipud kastavad. Ja siis lõpuks, kes on kaugel eemal rannast, need lained kastavad nagu valge maa.

Kui ma püüdsin, olid meil kord võrgud kaugele rannast sisse lastud, olid Saaremaa vahel. Siis öösel oli tõusnud suur torm. Me läksime randa ja pidasime aru, mida tuleks teha, et minna võrkudele järele.

Me siis mõtlesime, püüdsime minna, aga tuleb välja, et ei saa minna. Siis me läksime, aga kui saime kaugemale poolele merele, siis nägime, et meri on valge nagu lagendik ja mõned arvasid, et tuleb sõita tagasi, jäägu võrgud, kui saab vaid randa. Teised aga ütlesid, et võrgud ei ole kaugel, proovime minna, võib-olla saab võrgud kätte. Ja juurde sai, märgi võis kätte saada ja vedasime võrke. Räimi oli palju, püüdsime vedada sellepärast, et tuul läks järjest suuremaks. Siis sõitsime ranna poole, kuid mootor oli ka nõrk, ei vea paati vastu tuult. Siis me püüdsime kiiva Ira poole. Me ei võimud küll märgata, et paat läheb edasi, aga lõpuks võisime tähele panna, et paat läheb ranna poole. Siis olime rõõmsad, et seekord saame jälle õnnelikult randa.

Selline see kalamehe töö on.

ku irgandaksäs irgist kalami'edän su'ggh matörD / siz_ ne ve'l
 jeyist iz_müostat nä'ntkiks veijõ un i'tstid rikist jarä / iz_ lätkõ //
 ne'i pägin ke'D / ku v^uolõ m'ersõ/ matörd rikistõ jarä // siz_ v^uol
 tegiz mustänäst sküotil airõ tu'kamõ/ las_ tulõid mu'nt lojad a'bõil /
 viõid aigõ // ja nei ikskerD ka *sänagil* ne'i jo o'blõl leks ve'gidi eitam
 // v^uol veind embit ka'ldi sie üonõdõ ja ne ist joda'õ ne'i pigä ka'ldi
 is_pu'õ / sie_p'ieräst ne eittõ jo õbbõks // ja ka pu'giz metsä_tul
 / päva_sidam tul // eittõ ve'gõid / ja ni tostõ br'outsõ aigõ / agä
 matör rikiz jarä ja mit_õ'õ embit iz_üo / kis ve'jks aigõ vidõ /
 amäd v^uolõ randaõ // ja ne'i tul vis i'tstid *sõrmõ* puol je'tspe'diõ
 // ja sis_sie loja päl v^uol ka sel'li nuor peis / tända attõ / nutis pa
pis'kis_tammanõks, sie ap_õõn loja edis_sõra päl ja louõn / vä'ggi
 sūr um siindi_mõ min / las_set ni läkkõ / vä'ggi sūr um siindimõ //
 agä ne munt attõ ve'õid ke'zzist / ni um sel'li briezmg_õjõõ / ta
 ve'l lo'laB //

ja sis_sie tul nēdi ajis *sõr_mõ* kōl'a_päl / ja sis sa_te'õõ sie
 matör // un miõgis päva_p'errõ v^uolõ brõ'utsõn k^uodai //

Kui algul hakkasid kalameestel mootorid tekkima, siis nad veel hästi ei osanud nendega püüda ja ühtelugu läksid nad rikki, ei läinud käima. Paljudel kordadel, kui olid merel, läksid mootorid rikki. Siis tuli jälle presentpõll tõsta aeru otsa, et teised paadid tuleksid appi ja viiksid randa. Nii ka ükskord Sänagil läksid hilja võrke sisse laskma, oli olnud palju kalu sel hommikul, et nad ei jõudnud kuidagi kalu välja puhastada. Sellepärast jäid nad hiljaks. Puhus metsatuul, keskpäevatuul. Laksid võrgud sisse, tahtsid sõita kaldale, kuid mootor läks rikki ja mitte kedagi ei olnud, kes oleks võinud kaldale viia, kõik olid rannas. Ja siis viis tuul üha Saaremaa poole edasi. Ja siis oli paadis ka üks noor poiss, teda on, kutsuti Väike-Tammaniks. See on istunud paadi eesosa ninal ja laulnud: "Väga suur on minu sünnimaa, minu vaid, väga suur on minu sünnimaa!" Teised on olnud vihased, et on selline häda käes, kuid tema veel laulab.

Ja siis see tuul ajas nad Saare poolsaare peale. Siis tegid nad mootori korda ja mõne päeva pärast olid sõitnud koju.

Eduard Vääri
(Tartu)

ALFON BERTHOLD'S STORIES II

Summary

The publication of the texts by Alfon Berthold, a Livonian, started in "Finno-Ugric Studies", 15, 1989, is carried on. The contents of the stories are the private relationships of the Livonians, fishing and customs.

Eduard Vääri
(Tartto)

ALFON BERTHOLDIN KERTOMUKSIA II

Tiivistelmä

Fenno-ugristican numerossa 15 (1989) Eduard Vääri julkaisi neljä liiviläisen Alfon Bertholdin kertomusta ja pienen kimpun sananlaskuja, jotka hän tallensi vuonna 1988. Tässä jatketaan samana vuonna kerätyn aineiston julkaisemista.

PAUL ALVRE 70

Käesoleva Tartu Ülikooli toimetistesarja "Fenno-ugristica" looja, toimetuskolleegiumi esimees ja mitme köite tegevtoimetaja Paul-Johannes Alvre (aastani 1937 Simeson) on sündinud 3. jaanuaril 1921 Tartus. Üldhariduse sai ta Tartu Õpetajate Seminari harjutuskoolis (1928–1932) ja Hugo Treffneri gümnaasiumis (1932–1940). Erihariduse omandas Paul Alvre Tartu (1940–1943) ja Helsingi ülikoolis (1943–1946) rõhuga soome-ugri keeltele, soome keelele ja rahvaluulele ning kitsama spetsialiseerumisega läänemeresoome keeltele. 1946–1948 töötas ta Jyväskylä Pedagoogilises Instituudis eesti keele lektorina, sooritades seal ka litsensiaadiksamid ning asudes tööle doktoridissertatsiooni kallal.

1948. aastal tuli Paul Alvre tagasi Eestisse ja töötas aastani 1967 õpetajana Viljandi koolides, jätkates ühtlasi teaduslikku uurimistööd. 1966 kaitses ta Tartu Ülikoolis oma käsikirjalise doktoridissertatsiooni "Morfologis-äännehistoriallinen tutkimus monikkovartalon muodostuksesta suomessa verrattuna sukukieliin". 1968. aastal valiti Paul Alvre oma praegusele töökohale — Tartu Ülikooli soome-ugri keelte kateedri professoriks.

Paul Alvre on viljakamaid eesti keele ja selle sugulaskeelte uurijaid läbi aegade. Mainitagu, et ta on avaldanud enam kui 450 teadustööd. Uurimistööle lisaks on Paul Alvre olnud kogu oma tegevuse kestel silmapaistev ka õpetajana ja juhendajana. Nii on ta kandidaadi- ja doktoridissertatsioonide korral olnud juhendajaks või konsultandiks 10 ning opponendiks 45 isikule. Ent võimatu on kokku lugeda neid inimesi, kes on Paul Alvrelt saanud erialaküsimustes väärtuslikku nõu ja abi, mida ta on alati lahkelt jaganud. Väga aktiivne on juubilar olnud teiste uurijate tööde ülesehitavalt kriitilisel tutvustamisel teadusüldsusele. Enesestmõistetavalt kuulub tegevuspilti regulaarne õppetöö ülikoolis loengute, seminaride ja konsultatsioonide näol terves reas ainetes alates praktilisest soome keelest ja lõpetades kõrgteoreetilise uralistikaga. Ta on koostanud ka hulga õppevahendeid ning juhendanud üliõpilaste ja aspirantide keeleekspeditsioone.

Aastaid on Paul Alvre olnud Tartu Ülikooli filoloogiateaduskonna teadusprodekaan, mõned viimased aastad ülikooli fennougristikalaboratooriumi juhataja, samuti soome-ugri keelte kateedri juhataja kohustetäitja. Lisaks on tal pidevalt olnud mitmesuguseid

ühiskondlikke ülesandeid, millest mainitagu eelkõige rea teadusväljaannete tegevtoimetamist, tööd mitmetes kollegiaalorganites ning kuulumist teadusseltsidesse, sealhulgas Soomes välis- või kirjavahe-
tajaliikmena Soome-Ugri Seltsi, Soome Kirjanduse Seltsi, Kalevala Seltsi ja Porthani Seltsi.

Heitkem hakatuseks pilk ainuüksi monograafilise ilmega raa-
matutele ja brošüüridele. Eelkõige pöörab siin endale tähelepanu
mahukas raamat "Eesti kirja- ja murdekeele morfoloogiat" (Tal-
linn 1989, 208 lk.). Edasi tulevad ülikooli õppevahendeiks mõeldud
tööd, näiteks "Soome keeleõpetuse reeglid" (Tallinn 1969, 311 lk.),
"Soome-ugri keelte ajalooline grammatika I. Sõnaliigid. Arvu- ja
käändekategooria" (Tartu 1983, 85 lk.), "Soome keele võõrsõnad"
(Tartu 1988, 48 lk.). Laiemat kasutajaskonda on silmas peetud raa-
matutega "Soome keele õpik iseõppijaile" (Tallinn 1967 ja 1971) ning
"Soome-eesti vestlussõnastik" (Tallinn 1969, 1973 ja 1977). Keele-
õpetuse reeglitest ja vestlussõnastikust on tulemas undistrükid.

Artikleid on Paul Alvre avaldanud nii rohkesti, et peatuksi-
me siinkohal vaid mõõdunud aastakümnel ilmunuil. Seda enam,
et tema teaduspublikatsioonide enamik, umbes 280 tööd on il-
munud just nimetatud perioodil ning et varasema perioodi kohta
on käesoleva sarja 10. köites ilmunud personaaluimestik (aastad
1961–1982). Kogu uurali keelkonda hõlmavatest kirjutistest tuleks
mainida kindlasti järgmisi: "Az uráli nyelvek névmásainak igei kom-
ponense" (Nyelvtudományi Közlemények 85 1983), "Vene laenudest
urali keelte konjunktsioonides" (MSFOu 185) ja "Сопоставитель-
ный анализ функций древних объектных падежей в уральских
языках" (Linguistica, Tartu 1988). Tervet soome-ugri keelerühma
käsitlevatest juubilaritöödest toodagu esile mahukad artiklid "Zu
den finnisch-ugrischen *l*-Kasus" (SFU XXII 1986), "Типологические
параллели финно-угорских языков и эсперанто" (Interlinguistica
Tartuensis IV 1987) ja "Лексические параллели финно-угорских
языков и эсперанто" (Interlinguistica Tartuensis V 1988). Üksikule
kaugemale sugulaskeelele pühendatud artikli näiteks võiks olla "Die
mordwinischen Pronomen *kodamo* und *méze*" (SFU XXI 1985).

Ootuspäraselt on mitmeid artikleid üldläänemeresoomeliste
probleemide kohta, nagu "Über die Herkunft der ostseefinnischen
Adjektive mit *-lanta*, *-läntä*" (CFU XVII 1984), "Vom ostseefin-
nischen Indefinitpronomen" (Studia Fennica 28 1985), "Ekstsessiivi
probleeme" (Fenno-ugristica 14 1987) ja "Deklinatsiooni ühisjooni
eesti-vadja-isuri-soome keelealal" (Itämerensuomalaiset kielet, Hel-
sinki 1990). Rida artikkelid on pühendatud läänemeresoome üksik-
keeltele, kuid neis on alati võrdlusainest teistestki keeltest. Soome
keele osas leidub sõnatüvede kaupa ülevaatekirjutusi mitmusetüü-
bistikust, millele lisaks nimetatagu veel kahte: "Über ein als Lehn-
übersetzung aufsetzendes Adverb im Finnischen" (CFU XX 1984),

mis käsitleb sidesõna ja kasutamist tähenduses 'ka', ja "Tähelepanekuid ladinakeelse "Kalevala" kohta" (KK 1989). Vepsa keele puhul hakkavad silma "Zu wepsischen Pluralformen" (CΦY XVIII 1982) ja "Yleispiirteitä vepsän monikkotaivutuksesta" (Fenno ugristica 12 1985), vadja keele korral "Das wotische Suffix -*äi* und seine Varianten" (CΦY XVIII 1982) ja "Veel vadja ja eesti küsisõnadest" (KK 1987) ning liivi keelt (koos eesti keelega) käsitlev "Eesti ja liivi keeleaines Henrik Liivimaa kroonikas" (KK 1984 ja 1985).

Kuid kõige rohkem tähelepanu on juubilar pööranud siiski eesti emakeelele, seejuures enamasti ikka võrdluses teiste keeltega. Omaette rühma moodustavad siin sõnaetümoloogiaartiklid, nagu näiteks "Kas *põranda* ja *põrmu* kaudu *Permi*?" (KK 1981), kus kohanime *Perm* lähtena kaalutakse eesti sõna *põrm* vasteid (vrd. näiteks ka eestlaste endanimetus *maarahvas*), edasi "Zur Herkunft der Wörter *kas* und *taps* in der estnischen Sprache" CΦY XIX 1983) ja "Murdesõnad *hamanik*, *taudi* ja *samunikka*" (KK 1989). Sageli on Paul Alvre käsitlenud eesti keele rudimentaarseid või haruldast sõnavara, sealhulgas vanas kirjakeeles. Siia kuuliksid artiklid "*veelaks*-tüüp kirjakeeles ja murdeis" (KK 1981), "Eesti vana kirjakeele *üzigka*" (Vir. 1983), "Auf *-tasa* endende Adverbien im Estnischen" (CΦY XX 1984), "Über zwei aus dem Estnischen geschwundene Konjunktionen" ja "Kontaminationsfälle in der alten estnischen Schriftsprache" (mõlemad CΦY XXIII 1987). Veel on Paul Alvre väga veenvalt etümologiseerinud eesti kohanimede lõppkomponenti *-vere*, pidades seda deverbaaliks *veere* 'alemaa' verbist *veer(eta)ma* 'aletama' oma kirjutises "Kohanimede *-vere* loodusobjekti tähistajana" (Eesti Loodus 1986). Kohanimede seletamisele on pühendatud ka "Veel kord kohanimest *Ocrielae*" (KK 1984) ja "*kõrb-*, *kõrve*-kohanimed looduses ja asustuses" (Eesti Loodus 1988).

Eesti keele morfoloogia probleemidest on olnud vaatluse all komparatsioon: *tud*-partitsiibi kasutamine rahvalauludes komparatiivses funktsioonis artiklis "Miks *tud*-kesksõna komparatiiv?" (KK 1982), samuti "Süntaktilisi ekvatiivsustarindeid" (ESA 29 1983) ja "Sõna *hea* komparatsioonis" (ESA 32 1986). Huvitavat on juubilar leidnud ka käänete alalt, näiteks et eesti *paremini* on algselt terminatiivvorm — "Mis käändes oli *paremini*?" (KK 1982), edasi "Wie ist der estnische auf *-st* auslautende Translativ entstanden?" (CΦY XIX 1983). Veel ühele morfoloogilisele kategooriale on pühendatud artikkel "Typen estnischer Possessivsuffixe und deren Herausbildung" (CΦY XX 1984).

Professor Paul Alvre teaduslik produktsioon on avanud eesti keele ja selle sugulaskeelte uurimisel uusi perspektiive, ajendanud teisi uurijaid polemiseerima ja süvenema. Tema näol on meil tegemist silmapaistva ja tulemusrikka õpetlase ja õpetajaga, nii enda kui teiste suhtes nõudliku töömehega, erudeeritud ja sõnavalmis avaliku

väitlejaga, heasoovliku ja abivalmis inimesega, kelle kodugi on alati valla nõuküsjatele, õpilastele ja kolleegidele. Jääb vaid soovida, et tal jätkuks veel kauaks tervist ja tahtmist jätkata oma aktiivset ja mitmekülgset tegevust.

Ago Künnap

Д. Е. Казанцев, ИСТОРИЧЕСКАЯ ДИАЛЕКТОЛОГИЯ МАРИЙСКОГО ЯЗЫКА. (ОБРАЗОВАНИЕ ДИАЛЕКТОВ И СРАВНИТЕЛЬНО-ИСТОРИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ ИХ ФОНЕТИКИ.) Диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук. Йошкар-Ола 1989. 445 lk.

---

13. XI 1989 kaitses TÜ erialanõukogu ees doktoriväitekirja "Mari keele ajalooline dialektoloogia (murrete kujunemine ja nende foneetika võrdlev-ajalooline kirjeldus)" (445 lk.) Mari Pedagoogilise Instituudi dotsent Dmitri Kazantsev. Oponentideks A. Laanest, M. Mosin (Saransk) ja — I. Ivanovi (Joškar-Ola) asemel, kes haigestumise tõttu kaitsmisele ei saanud tulla — A. Künnap.

Soome-ugri keelte ajalooline dialektoloogia astub praegu oma esimesi arglikke samme. Seda hinnatavam on D. Kazantsevi uurimus, kus paljude probleemide lahendamine toimub komplektselt, lingvistika, ajaloo, arheoloogia, antropoloogia ja etnograafia koon-dandmeid arvestades.

D. Kazantsev eraldab mari murrete kujunemises kolm etappi. Kõige vanema perioodi kohta võib teha vaid umbkaudseid oletusi, kuna kaht viimast saab tänapäeva murdeandmeilgi küllalt detailselt iseloomustada. Dialektide kujunemise teisel etapil formeerusid mäemari, niidumari ja loodemari murdealad, kolmandasse etappi kuulub aga muutunud ajaloolistes ja geograafilistes tingimustes kõige idapoolsema murderühma moodustumine.

Põhiprobleeme, millele D. Kazantsevi väitekirja annab vastuse, on neli: 1) mari rahva ja mari keele formeerumise aeg ja territoorium, 2) mari murrete järkjärguline kujunemine, 3) foneemimuutuste põhitüüpide karakteristik ja arengupõhjused mari keele arengu eri etappidel, 4) murrete foneetilised iseärasused ja nendevahelised suhted. Uurimuse kandvaks teljeks on mari hõimude järk-järguline nihkumine ida poole, nende siirdumine Volga paremalt kaldalt vasakule. Rekonstrueerimisele kuulub foneemisüsteem koos sõnarõhu ja vokaalharmooniaga murrete kujunemise eri etappidel. Uurimuse võrdlev-ajalooline ja võrdlev-tüpoloogiline meetod eeldab ka sugu-

lasketele (ennekõike mordva, udmurdi) ainestiku ja naabruses paiknevate türgi-tatari keelte praeguste või varasemate vormide arvestamist.

Esimene peatükk annab ülevaate mari keele üldisest kujunemisprotsessist ja varasemate murrete formeerumisest. Maridel ja mari keelel on palju ühisjooni mordvalaste ja mordva keeltega (erisa, mokša). Nende rahvaste lähedust on seni rõhutatud ennekõike antropoloogia, etnograafia ja folkloori-mütoloogia andmeil (näit. samanimelised paganajumalad, haldjad). Mari toponüümid ulatuvad kaugemale läände praegusest asualast. Üllatav on mari keele foneetika, morfoloogia ja leksika suur sarnasus mordva keeltega. Seepärast tundub tõenäoline kunagise ühise mari-mordva lähtekeele olemasolu. D. Kazantsevi arvates ulatub see I aastatuhandesse e.Kr. Teisalt osutavad ühised kohanimekomponendid tihedat kontakti permi rahvastega (vrd. näit. udm *кап* 'pesa; linn; linnus', komi *кап* 'linn; linnus'). Kuna *кар*-elemendiga toponüüme leidub samuti tsuvašside praegusel asualal, on see väitekirja autori arvates otsene tõend selle kohta, et seal elasid varem ka permi hõimud. Nende keelesugemad tungisid mari murrete foneetikasse, morfoloogiasse ja sõnavarasse.

II aastatuhandel e.Kr. elasid marid mordva, muuromi ja merja hõimude vahetus naabruses. Mari idamurrete kujunemisprotsess käivitus hiljem maride siirdumisega Kesk-Volga paremalt kaldalt vasakule, mis võis toimuda nii mordvalaste kui ka tatari-mongoli survele. Tihenes kontakt merjalastega, kellest ida pool asusid obiugri rahvad (peamiselt mansid). Liikumine kirdesuunas enne XIV sajandit viis kontakti udmurtidega, mida näitavad *olo-* 'udmurt' elemendiga kohanimed (vrd. ka mari *ололемы* 'udmurdi eluase, elamu').

XV sajandiks oli Vjatka jõe kesk- ja alamjooksu ümbrus asustatud täielikult maridega. Mari asustuse ulatumisest XVI-XVIII sajandil Kaasani alla leiab kohanimede kõrval tõendeid ka ajalooürikuist. Mari idapoolseid murdeid (Malmõzi, Urzumi jt.) seovad tänapäevalgi tihedalt leksika, morfoloogia ja foneetika ühisjooned. Elanikkond on etniliselt ühtne.

Mari läänealadele tungisid alates XIII sajandist bulgarid. Aborigeenidega segunedes sündis uus etnos — tsuvašid. Praeguse Tsuvašia territooriumil elas aga marisid kuni XVIII saj. lõpuni, kuigi nende põhimass oli siirdunud juba Volga vasakule kaldale. Seal moodustusid praegused läänemurded. Ka osa mäemarisid siirdus Volga vasakule kaldale, kus Volga harujõgede Rutka, Usta ja Šaranga piirkonnas moodustus nn. metsamaride (*кожла мари*) murre.

Väitekirja teine peatükk on pühendatud muinas-mari keele algelisele (*раннедревнемарийский язык*) foneetika rekonstrueerimisele. Lähtekohaks on soome-ugri foneemisüsteem, millesse D. Kazantsev püüab teha mõningaid omapoolseid korrektiive. Nii peab ta 'lind'-sõna puhul (lõuna-eesti *lind*), tuginedes kaugematele sugulaskeeltele

(inansi *lunt*, ungari *lúd* jt.), võimalikuks vaid esinese silbi *u-list rekonstruktsiooni. Tema arvates on läänemeresoome keeltes toimunud lühikeste vokaalide pikenemine (*viis*, *koolma*, *leem*, *uus* jt.), milline seisukoht tähendaks aga kvantiteedi korrelatsiooni eitamist soone-ugri algkeeles. Sellega muidugi leppida ei saa, sest kaugemates sugulaskeeletes, kus pikad vokaalid on lühenenud, on kvaliteedikorrelatsioon asendunud sageli kvantiteedikorrelatsiooniga, näit. lapi keeles *i > a (*nime > *nâmmâ* 'nimi'), aga *i > i (*vite > *vittâ* 'viis'), mordva keeltes *u > o (*une > *on* 'uni'), aga *ü > u (*jüre > *jur* 'juur'), udmurdi keeles *e > u (*elâ > *ulî* 'elama'), aga *ē > i (*lême > *lîm* 'kalasupp') (vt. ligemalt P. Alvre, Uurali keelte ajaloolise foneetika harjutusülesanded ja materjalid (üksikkonsonandid). Tartu, 1979, lk. 19 jj.). D. Kazantsev satub vastuollu ka iseen-daga, sest klusiilide *k*, *p*, *t* puhul peab ta kvantiteedikorrelatsiooni võimalikuks. Õige on seisukoht, et soome-ugri algkeeles tunti ka kakuminaalset ě-häälikut, kuigi mari idamurrakuis, kus afrikaat pole asendunud sibilandiga, vahetegemine kahe algupärase tüübi vahel (*ě ja ě puudub. Muinasmari keeles toimunud häälikumuutustest on olulisimad depalatalisatsioon (*n̄* > *n*: *н̄ол̄о̄* 'nooleots'), defrikatisatsioon, lõpusilbi või -vokaali kadu (*л̄у* < *luve või *luŋe 'luu'), sonorisatsioon (näit. *nd* < *nt; *кандаш* 'kandma', sm *kantaa*-), muutused *š > š̄, *š > ž > ž̄ (näit. *ш̄ыты̄* 'sūgis'), epentees ja klusiilide spirandistumine (näit. *p* > *b* > β: *рывыж* 'rebane').

Kolmas peatükk annab läbilõike mari murrete foneetikast nende varasel arenguastmel, s.o. muinasmari lõppjärgus. Rida muutusi haarab esimese silbi vokalismi: medialisatsioon (*ā* > *a*: *ш̄ашк̄ӣ* 'naarits', vrd. sm *hāāhkā* 'saarmas), vokaalide ahenemine ja labialisatsioon (*a* > *o*: *пот* 'pada'; *ā* > *e*: *кэрг̄ӣ* 'must rähn' vrd. sm (*palo*)*kārki* jt.), tagavokaalide asendumine eesvokaalidega (*a > *o* > *ō*: *й̄ора̄ш* 'kõlbama'; *a > *o* > *u* > *ū*: *ш̄үд̄о̄* 'sada'), keskkõrgete vokaalide avarjumine (*o* > *a*, *e* > *ā*: *ċā* 'see' jt.) vokaalide ahenemine (ainult malmõzi murdes) ja kõrgete vokaalide *u*, *ū*, *i* reduktsioon, teatud foneetilises positsioonis (V-C, C-V-C), millega täishäälikute koostis suurenes. Sellesse perioodi paigutab autor konsonantide muutustest järgmised: *s* > š̄ (*ш̄экш* 'sapp'), *s* > *z* (*узалаш* 'ostma' afrikaatide mitmekesistumine (*ċ* > *ċ̄*, *ċ̄*), *ŋ* > *m* mõnedes sõnades helitute klusiilide kasvamine helilisteks klusiilideks või spirantideks, mitmesugused assimilatsioon- ja dissimilatsiooninähtused (näit. *н̄ол̄э̄* 'raske', vrd. sm *lāylā*), erilaadsed diereesi-, haploloogia-, metateesi- ja substitutsioonijuhud. Rikkaliku võrdlusmaterjali hulgas on autor võimalust mööda toonud näiteid ka eesti ja soome keelest.

D. Kazantsevi doktoriväitekirjas on mari keele häälikumuutused viidud kronoloogilisse süsteemi. Ulevaatlikkust kuni tänapäeva üksikmurreteni välja lisavad oskuslikult koostatud tabelid ja skeemid, mida on ühtekokku 15.

D. Kazantsevit võib praegu õigustatult pidada mari hääliku-
loo parimaks asjatundjaks, kuid selleni jõudmiseks kuluski tal ligi
30 aastat (esimene väitekirjateemaline artikkel nägi ilmavalgust a.
1961). Jääb soovida, et see väärtuslik uurimus ilmuks tervikuna trü-
kist. Koos D. Kazantsevigaga ulatub nüüd Marimaa kõrgelt haritud
filoloogide arv viieni; neli neist on oma doktoriväitekirja kaitsnud
Tartus.

Paul Alvre (Tartu)

**Pirkko Suihkonen, KORPUSTUTKI-
MUS KIELITYPOLOGIASSA SOVELLETTU-
NA UDMURTTIIN. SUST 207. Helsinki 1990.
345+15+22+6 lk.**

P. Suihkoneni mahukas doktoriväitekiri udmurdi keele kohta on tüpoloogiline korpusuurimus. Autor rõhutab sissejuhatuses, et kuigi veel tänapäeval puudub ühtne ja terviklik keeletüpoloogia teooria, on viimase aja uurimustes nihkunud just keeletüpoloogia keskele kohale. Keele tüpoloogilise staatuse kirjeldamiseks tuleb kõigepealt selgusele jõuda, milliseid morfoloogilisi ja süntaktilisi komponente pidada relevantseiks. Eduka uurimuse aluseks saavad olla sügavad ja mitmekülgsed teoreetilised teadmised keele olemuse kohta. Analüüsi põhjaks olevate keeleteooriate tutvustamisele, nende kriitilisele hindamisele ning rakendatavusele on uurimuse seitsmest peatükist pühendatud kolm (2.–4., u. 80 lk.).

Keeletüpoloogilise uurimissuuna alged ulatuvad otsaga XVIII sajandi algusse, kui keelte geneetilise liigituse kõrval hakati neid klassifitseerima ka tüpoloogiliselt. Möödunud sajandil lisas J. Schmidt A. Schleicheri keelte geneetilise sugupuu mallile oma laineteooria, mille ta hiljem arendas edasi innovatsioonide levikut rõhutavaks kontakt- ehk assimilatsiooniteooriaks. See soodustas areaaltüpoloogilist uurimist.

XIX sajandi keeletüpoloogilisele uurimisele andis suuna E. Sapir, kes rõhutas keeletüübi heterogeensust. Sel sajandil tekkis koos strukturalistidega — kes küll pigem rõhutasid keelte erinevust ega mitte nende üheseid, universaalseid tendentse — vajadus suurema sünkroonilise kirjeldustäpsuse järele. Selle sajandi teise poole keeletüpoloogiat iseloomustab keeleuniversaalide uurimine. Termin *language universals* tuli lingvistilisse kirjandusse 1940–1960-ndail aastail koos transformatiiv-generatiivse grammatikaga (N. Chomsky, H. Greenberg, B. Comrie jt.). Üksikkeelte võrdluse eelduseks on aga nende eksplitsiitne kirjeldus, milleks tuleb rakendada tänapäeva moodsaid morfoloogia- ja süntaksiteooriaid. Keeleelementide kvalitatiivsele käsitlemisele peab tingimata lisanduma ka nende kvantitatiivne analüüs. Morfoloogilise tüpoloogia parameetritest korraliku ülevaate saamist takistab mitmetähenduslik terminoloogia ja autorite erinev analüüsimistehnika.

Süntaktilise tüpoloogia parameetrist on universaalide kirjeldamisel osutunud keskseks sõnajärg. H. Greenbergi arvates VSO (sageli ka SVO) on tüüpiline prepositsioonikeeltele, SOV aga postpositsioonikeeltele. W. Lehmanni järgi on oluline ainult predikaadi ja objekti suhe: põhitüübid VO ja OV. J.A. Hawkins tugineb oma liigituses implikatiivsetele ja distributiivsetele universaalidele. P. Suihkonen tutvustab lugejat üksikasjalikult veel sõnajärje IC-malliga (*immediate constituents*), V.M. Yngve lause sügavusindeksiga, dependentsgrammatika järgi aga lause komponentide omavahelise hierarhia ja nende suhete määramisega lause renegaadisse, predikaadisse. IC- ja PSG-analüüs (*phrase structure grammar*) võimaldavad määrata lause kategooriakomponentide organiseerimise, dependentsgrammatika aga nende seesmised sõltuvussuhted.

Universaalide määramisel on oluline veel keele pragmaatilise funktsiooni arvestamine. Lause universaalsete funktsionaalsemantiliste suhete analüüsiks sobib P. Suihkoni arvates kõige paremini dekompositsioonianalüüs (J. Katz, D. Dowty jt.). G. Browni ja G. Yule'i järgi teema ja reema on lause informatsioonistruktuuri üksused. Nad teevad selget vahet ühelt poolt topiku- ja kommendianalüüsi, teisalt teema- ja reemaanalüüsi vahel.

P. Suihkonen lähtub oma töös kindlaist üldkeeleteaduslikest printsiipidest. Ta rõhutab, et keel on dünaamiline, pidevalt muutuv eri süsteemide võrgustik. Tüpoloogilise staatuse seisukohalt tuleb süntaktiliselt ja morfoloogiliselt relevantsete komponentide määramisel arvestada ka nende realiseerimisele mõjuvaid latentseid tegureid. Lisaks grammatilisele küljele on vaja arvestada ka keele pragmaatilist ning semantilist süsteemi. Need koos moodustavad keele makrosüsteemi. Keelekategooriate kvalitatiivne uurimine selgitab keele struktuuri olemust sellesse kuuluvate süsteemidega. Kvantitatiivne uurimus, millesse kuulub kvalitatiivsete tunnuste realiseerimise frekvents, distributsioon, arvulised keskmised ja korrelatsioon, on oma olemuselt statistiline. Korpusuurimus tähendab tavaliselt kvalitatiivselt määritletud materjali statistilist esitamist. Korpusanalüüsi korral tulevad erinevused kõneldud ja kirjutatud keele vahel eriti selgelt esile.

Süntaktilise uurimuse jaoks võib korpus üldiselt olla väiksem kui see, mida kasutada leksikalise frekvensi selgitamiseks. Ülevaate saamiseks kesksete morfosüntaktiliste muutujate frekvensist piisab paarisajast lausest.

Uurimuse 5. peatükk annabki ülevaate keele morfoloogia, süntaksi, funktsionaalse semantika ja pragmaatika valdkonda kuuluvast muutujaist koos analüüsi toetavate teoreetiliste põhjendustega. Seejuures on autor pidanud silmas keeleuniversaalide kohta õeldut ning püüdnud omaltpoolt asjaomaseid keeleteooriaid täpsustada ning täiendada.

Uurimuse aluseks on J. Wichmanni kogutud tekstid põhja-, kesk- ja lõunamurdest (igast u. 500 lauset). Osa näiteid on kirjakeelsed.

Udmurdi foneemisüsteemi esitamine ei nõua palju ruumi, lakooniline on autor ka sõnaliikide tutvustamisel. Sõnarõhk on üldiselt viimasel silbil, erandiks vaid verbi impeatiivvormid, mis on säilitanud rõhu esimesel silbil. Innovatsioonide hulka kuulub ka *rajaolu*, et arvsõna atribuudina allub arvu- ja käändekongruentsidele. Noomenite traditsioonilised grammatilised kategooriad on arv, kääne ja possessiivsus. P. Suihkonen on lisanud neile veel definiitsuse, kuitagi see kategooria pole nii selgepiiriline kui muud. Komparatiooni standard käändub soome-ugriliselt ablatiivis. Superlatiiv on hiline ja konstruktsioonilt analüütiline. Osa käändeid on antud paralleelnimedega: genitiiv (adessiiv), allatiiv (daativ), aproksimatiiv (latiiv), transitiiv (prolatiiv), egressiv (delatiiv), karitiiv (abessiiv). Enamikku sulgudes märgituist on lühikeses ülevaates udmurdi keele grammatikast eelistanud muide P. Alvre ja B. Zaguljajeva (Udmurdi ja eesti keele kõrvutavaid tekste ning väljendeid (koos harjutusülesannetega. Tartu 1985, lk. 8). Udmurdi pronoomenite käänamisel on kõrvalekaldeid puhtast aglutinatsioonist. Verbidel pole personaalset passiivi ega ka aspekti morfoloogilise kategooriana, nagu see on näiteks vene keeles. Tempus ja moodus on komplementaarsed kategooriad. Eitavas kõnes eraldatakse mitmus ainsusest peaverbi lõppvokaali vaheldumisega (näit. *ud qiliški* 'sa ei seisa', *ud siliške* 'te ei seisa'). Lisaks imperatiivile tuntakse *med*-partikliga optatiivi. Udmurdi keel on rikas infiniitsetest verbivormidest: partitsiipe on 9, gerundiume 7.

Süntaktilistest makrokategooriatest on vaatluse all subjekt, predikaat (predikaator), predikatiiv, objekt ja adverbiaal. Lause tuum on predikaator, keskuseargumendid (subjekt jt.) on predikaatori komplemendid. Perifeeriavõõndisse kuuluvad lause elemendid on grammatiliselt optimaalsed. Predikaator võib olla ka nominaalne või adverbiaalne, näit. *m¹n¹m tunne vutskono* (partitsiip) *permskoj guberniae* 'Ma pean täna jõudma Permi kubermangu', *kenos kitin* (adverb)? 'Kus (on) ait?' Mitme subjekti korral asendab sidesõna 'ja' instrumentaali sufiks, näit. *gondir kionen* (instrumentaal) *šum potizi ošez šini* 'Karu ja hunt rõomustasid pääsedes härga sööma'. Objekti kasutust näitavate lausete hulgas on tähelepanu köitva sõnastusega *čukna sultem bere so jua asleštiz kutse* 'hommikuk pärast ülestõusmist see küsis oma viisku', milles refleksiivpronoomeni *as-ise* ainsuse 3. isiku ablatiivivorm *asleštiz* on possessivpronoomeni funktsioonis.

Lauseid analüüsides lähtub autor taksonoomilistest kriteeriumidest. Verbi finitvormi kõrval võib predikaatseks elemendiks olla ka AdjP, NP või AdvP. Põhilause tüüpidest on vaatluse all tundemärgita intransitiivlause (tavaliselt verbi obligatoorse adverbiaaliga),

eksistentsiaallause (subjekti -NP asend predikaatori järel), olukorralause (predikaatorina ühepersoonne ilmastikuolusid näitav verb), ekvatiivlause (subjekti, predikatiivi ja koopulaga), habitiivne lause (milles omajat näitab genitiiv-adessiivis olev lokaalne adverbiaal), possessiivne lause (genitiiv-adessiivi käändelõpp on siin predikatiivi funktsioonis), resultaatlause (predikaatoriks muutumist või muutumist osutav verb), kvantorlause (kvantor kuulub lause reemasse). P. Suihkonen märgib võrdlevalt, et vastavalt kvantori süntaktilisele funktsioonile on soome keeles peetud seda kord predikatiiviks, kord adverbiaaliks. Udmurdi näitelause *m⁷ n⁷lj^{os} van⁷ kwⁱⁿ* 'Tütreid mul on kolm' analüüsib autor arvsõna *kwⁱⁿ* 'kolm' adverbiaaliks, sest kvantorina võib lauses esineda ka hulka osutav adverb. Udmurdi intransitiivse kvantorlause eripäraks on verbi olevikuvorm *van⁷* 'on' kasutamine, mis muist nominaalse predikatiiviga lauseist puudub. Udmurdi habitiivlause on eksistentsiaallause alltüüp, mis aga ei tunne soomepärasat konstruktsiooni *Pöydässä* (inessiiv) *on jalat* 'Laul on jalad'.

Makrosüntaktiliste kategooriate (predikaator, predikatiiv, subjekt ja verbi obligatoorsed laiendid) kombineerumisjärjekord lauses, nagu näitab lisas III toodud muutujate loetelu, annab ühtekokku ligi 60 süntaktiliste kategooriaelementide järjekorra tüüpi. Näitelausete tõlkes on autor püüdnud võimalust mööda säilitada sama elementide järjekorda, mis eriti pikemate lausete puhul hõlbustab udmurdikeelse teksti jälgimist. Paiguti on jäänud mõni sõna tõlkimata, nagu *vožo* lauses *sobere veram soje zek vožol?* 'Siis jutustas see vanale vožole' (lk. 155). Kas siin pole *vožo* tähenduselt enam-vähem seesama, mis murdeline *вожо* '1. чуть старше (постарше); 2. чуть побольше (покрупнее)' sõnaraamatus "Удмурт-эуч словарь" (Москва, 1983)?

Possessiivsufiksrite funktsiooni jälgimisel on autor eraldanud pronoonenid omaette rühmaks. Nende hulka on arvatud ka omapärased kollektiivsufiksiga *-na* moodustatud kvantorid, näit. *ufizi kⁱⁿnazi-ik k^{izis}* 'Kukkusid nad kaks kuusest'.

Udmurdi verbivormistik on väga rikkalik. Liitajad moodustatakse abiverbiga *vilini* ('olema'). Kui D.R. Fokos-Fuchs saab liitaegade arvuks 4, siis leidub neid B.A. Serebrennikovi hoopis detailsemas (ühtekokku 11 eri aja) liigituses tervelt 7. P. Suihkonen on piirdunud näidetega 5 liitaja kohta (imperfektne preteeritum, ajalooline imperfektne preteeritum, perfektne preteeritum, II pluskvamperfekt, ajalooline perfektne preteeritum).

Konditsionaali *sal*-tunnuse puhul esitab autor keeleajaloolise viite: *-sal < -sa* (= gerundium) + *val* 'oli'. Analüütilise konstruktsiooniga on optatiiv (partikkel *med*) ja minevikulised ajavormid narratiivses funktsioonis (partikkel *pe*).

Predikaadi aspektuaalsust saab udmurdi keeles väljendada analüütiliselt konverbikonstruktsiooniga. Predikaadi põhitähendust kan-

nab *sa*-gerundium; tähenduselt aspektuaalne on lause teine, finiiitvormis verb (*bittini* 'lõpetama' jt.). Siin on küsimus aspektikategooria muutumisest grammatiliseks. Eraldi uurimisobjektiks on töös predikaadi aspektuaalne klass, mis vaid osaliselt kattub aspektimõistega. Tööhüpoteesiks on siin, et nominaalsete argumentide semantilised funktsioonid võidakse kõige paremini määrata nende semantiliste tunnuste alusel, mida funktsioonid seoses eri predikaaditüüpidega saavad. Semantilised funktsioonid on AGENT, SUBSTANT, LOKATSIOON, PATSIENT ja SOTSIANT. Näiteks translatiivsete predikaatide 'rõõmustama', 'vihastama', 'armastama' korral saab verbi nominaalse argumendi analüüsida PATSIENDIKS, mille tunnus < volitsionaalne > on miinusmärgiga.

Pragmatiliste muutujatena on vaatluse all lause funktsioon, lause teema ja fokuseerimisega liituv lausestruktuur. Lause funktsioonide põhitüüp on neutraalne seletav lause (*declarative sentence*). Klasse muutujas on kuus: väide, soov (liigitub palve ja käsu piirimaile), küsimus, käsk, hüüatus, irdväljend või fragment. Neutraalseis väitelauseis on pearõhuline tavaliselt verb. Intonatsiooni abil saab muuta väitelause küsilauseks. Kaheliikmelises neutraalses väitelause eelneb predikaatorile teema, kui selleks on lause rõhutu nominaalliige. Teemaks võib olla subjekt, objekt, adverbiaal, predikaator või predikaadi osa. Udmurdi neutraalsete transitiivsete väitelause te sõnajärg on S(A)OV. Fokuseerimisega kaasneb sageli sõnajärje muutus, näit. *so dorʔ* (adverbiaal) *uj-šor daur* (adverbiaal) *lʔktiz* (verb) *gubet'se* (adverbiaal) *vožo* (subjekt), kus fokuseeritud subjekt on paigutatud lause lõppu.

Eri muutujate statistilisele küljele, nende frekventsile on pühen datud omaette, 6. peatükk. Sellest selgub kõigepealt analüüsitavate lausete üldarv (2330) ja nende jagunemine nelja eri murde ning kirja keelegi vahel. Väljendi (*virke*) keskmiseks pikkuseks on 2,20 lauset. Ühelauselisi väljendeid on u. 1/3 (37,1 %). Üle 9 lausega väljendeid on ainult 8, neist pikim 14 lausega. Lause maksimaalpikkus on 19 sõna ja keskmine pikkus 3,6 sõna. Lause morfeemide miinimum on 1 ja maksimum 32. Kogu ainekliku morfeemide üldarv on 18 245, lause keskmine pikkus 7,83 ja üksiksõnadel 2,19 morfeemi. Omaette diagrammid ja tabelid on autor koostanud predikaatorite, predikaatiivide, subjektide, objektide ja lause algus- ning lõpuadverbiaalide frekvensi kohta. Kvantitatiivsed indeksid kajastavad mõistagi udmurdi keele tüpoloogilist staatust. Sõnajärje variantide arvukus näitab, et see on udmurdi keeles suhteliselt vaba, kuid grammatiliselt siiski mitte tähtsusetu. Käändumatu adjektiivatribuut eelneb oma põhisonale. Subjektiliste transitiivlausete põhisonajärg on SOV. Udmurdi keeles esineb ka äärmiselt sünteetiliselt, kõrge aglutinatiivsussega konstruktsioone, mis teistes keeltes realiseeruvad lausetasandil, näit. *mehańikjosmiliosiz* 'Need, mis kuuluvad meie mehaanikute-

le'. Konstruksioon koosneb kuuest morfeemist: *mehaniik* (N) + *jos* (mitm. tunnus) + *mi* (mitmuse 1. isiku possessiivsufiks) + *li* (allatiivi lõpp) *os* (mitm.) + *iz* (demonstratiivsufiks).

Verbi argumentidest on SUBSTANT ja LOKATSIOON võrdset üldised, kuid ka AGENTIDE ja PATSIENTIDE klassid on suured. Kõige sagedamini viljeldav tempus korpuses on II preteeritum.

Udmurdi tüpoloogilise staatuse ajaloolist kujunemist iseloomustavad mitmed tegurid. Valitseb tugev tendents predikaatori obligatoorsete argumentide ärajätmiseks. Verbi infiniitsete vormide kasutamine on ulatuslik, iseloomustades suuresti verbide konjugatsiooniparadigmat. Tüpoloogiliselt on huvitav tsuvašist laenatud *sa*-elemendiga gerundiumi rikkalik ja mitmeplaaniline tarvitamine. Süntaktiliselt väärib tähelepanu gerundiumi *sa*-tunnusega iseseisva sõna *šuisa* '(selleks) et' (verbist *šuiini* 'ütlemata') kasutamine konjunktsioonina, mille koht pole lause alguses, vaid hoopis lause lõpus. Possessiivsufiks on saanud juurde uusi funktsioone, torkab silma nende determinatiivne tähenduse avarandumine ja osalt (ains. ja mitm. 3. isiku ja ka mitm. 2. isiku possessiivsufiksi) ülekasvamine akusatiivi lõpuks. Determinatiivseina kasutatakse ains. ja mitm. 3. isiku possessiivsufikseid. Nende liitmine adjektiivsele atribuudile vallandas adjektiivides arvu- ja käändekongruentsi tekke. Innovatsioonides on suur osa türgi-tatari ja vene keele mõjudel.

Kokkuvõttes rõhutab autor veel kord tüpoloogilise uurimise tähtsust, sest "teadmised keele tüpoloogilisest staatusest on põhi-teadmised keelest" (lk. 317).

P. Suihkoneni tüpoloogiline korpusuurimus udmurdi keele kohta on fennougristikas seni siiski esimesi linnukesti. Seepärast oleks raske selle tähtsust üle hinnata. Jääb vaid soovida, P. Suihkoneni eeskju leiaks endale jälgijaid nii ligemate kui kaugemate sugulaskeelte uurimisel.

Paul Alvre (Tartu)

SISUKORD

Paula Palmeost mälestades	5
Paul Alvre. Soome keele i-tüvede mitmuse vormistik	9
Пауль Алвре. Формы множественного числа основ на -i в финском языке. Резюме	16
Paul Alvre. Vadja keele päritolust ja selle kontaktidest sugulaskeeltega	18
Пауль Алвре. О происхождении водского языка и его контактах с родственными языками. Резюме	30
Л. И. Барцева. Роль табу и эвфемизмов в развитии полисемантических глаголов в марийском языке	31
L.I. Barzeva. Täbus- und Euphemismussrolle in der Entwicklung der Polysemen Verben in der marischen Sprache. Zusammenfassung	36
Людмила Карпова. О некоторых фонетических процессах в среднечепецких говорах удмуртского языка	37
Ljudmila Karpova. Über einige phonetische Prozesse in den mitteltschepezischen Mundarten des Udmurtischen. Zusammenfassung	43
Ago Künnap. Norden och de finsk-ugriska folken i Sovjetunionen	45
Аго Кюннап. Северные страны и финно-угорские народы Советского Союза. Резюме	51
Ago Künnap. Über die Lage der samojedischen Sprachen und der Samojedologie	52
Аго Кюннап. О состоянии самодийских языков и их изучения. Резюме	61
Gizella B. Labádi. A nyenyec <i>jonc</i> típusu denominalis igeokröli	62
Gizella B. Labádi. The Yurak <i>jonc</i> typed denominal verbs I. Summary	75
Anna Nazarova. Noomenite mitmus karjala keele aunuse murdes	76
Анна Назарова. Множественное число имен в ливвиковском диалекте карельского языка. Резюме	81

János Pusztaу. Vorschläge zur protouralischen Rekonstruktion.....	82
Янош Пустай. Предложения к прауральской реконструкции. Резюме.....	91
Олег Сергеев. Из истории изучения рукописных словарей марийского языка.....	92
Oleg Sergejev. Aus der Erforschungsgeschichte der marischen handschriftlichen Wörterbücher. Zusammenfassung	105
Eduard Vääri. Leningradi filoloogilise seminarist 1948. a. .	106
Эдуард Вяари. О филологическом семинаре в Ленинграде в 1948 г. Резюме.....	109
MATERJALID	
Ago Künnap. Kai Donnerin muistiinpanoja selkupin Ketin murteen kieliopista.....	110
Ago Кюннап. Грамматические заметки Кай Доннера по кетскому диалекту селькупского языка. Резюме....	118
Ago Künnap. Kamassilainen itkuvirsi 1914 ja 1965.....	119
Ago Кюннап. Камасинский в плач 1914 г. и в 1965 г. Резюме.....	122
Ago Künnap. Kamassilaisia arvoituksia.....	123
Ago Кюннап. Камасинские загадки. Резюме.....	127
Ago Künnap. Kamassilaisia tekstejä V.....	128
Ago Кюннап. Каманские тексты V. Резюме.....	140
Ago Künnap. Selkupin Iidjä-satu Tsajan murteella vuodelta 1913.....	141
Ago Кюннап. Селькупская сказка об Ийде на чаяском диалекте с 1913 г. Резюме.....	147
Eduard Vääri. Alfon Bertholdi jutustusi.....	148
Eduard Vääri. Alfon Berthold's Stories II. Summary....	156
Eduard Vääri. Alfon Bertholdin Kertomuksia II. Tiivistelmä.....	156
RINGVAADE	157
RETSENSIOONID	161